PUBLICACIÓ D'INVESTIGACIÓ I ESTUDIS VILA-REALENCS

font

número 7

PENYA ARTÍSTICA OBRERA: TEATRE PROLETARI A VILA-REAL
Domingo Font Pitarch

UNES NOTES SOBRE DUES CANÇONS DE VILA-REAL
Àlvar Monferrer i Monfort

REFRANYS I FRASES FETES DE VILA-REAL. *ESCARBANT* AMB JOAN MANUEL BORRÀS JARQUE
Sergi Pérez Silvestre

UN EXEMPLE DE TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE AGRARI. EL POU DE SANT ROC. 1905 (II)
Santiago Vilanova Añó

DEL MEU NADAL A VILA-REAL. XARRADA AMB PASTISSETS
Mn. Vicent Gimeno i Estornell

EL CRIST DE L'HOSPITAL
Óscar Pérez Silvestre

Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ: Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY: Javi Sales

DIGITALITZACIÓ PDF: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPILACIÓ D'ARTICLES: Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca, Mónica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Gráficas Timsa

PATROCINADORS: Caixa Rural Vila-real, Seriman, Bancaixa, Porcelanosa i Facsa

PORTADA: Capella del Santíssim Crist de l'Hospital, des de la porta dels llavadors del Barranquet.
Foto cedida per Gráficas Timsa.

FOTOS CEDIDES:

Article 1: Les fotos de la portada i de la p. 13 són de Gráficas Timsa. Les il·lustracions de la p. 15 són de l'autor.

Article 2: Foto de la portada cedida per la revista *Poble.*

Article 3: L'autor de l'article ha aportat totes les fotos i les il·lustracions d'aquest treball.

Article 4: Foto de la portada cedida per Onofre Flores. Foto de la p. 46 cedida per Timsa. Fotos de les p. 47 i p. 48 procedents del llibre *Historia de la naranja (II) 1940-1962*, Vicente Abad, Comité de Gestión de la Exportación de Frutos Cítricos, 1988. Còpia de l'acta cedida per la junta del Pou de Sant Roc.

Article 5: La foto de la portada i la de la p. 75 procedeixen del llibre *Cuina tradicional de Castelló*, Joan Agustí i Vicent, Diputació de Castelló, 1998. Foto del pessebre de terracota cedida per l'Arxiu Municipal de Vila-real. Fotos de les p. 68, p. 73 i p. 79 cedides per la Joventut Antoniana. Foto p. 72, cedida per Timsa.

Article 6: Foto de la portada i de la p. 88 cedides per Timsa. Foto p. 95 cedida per l'Arxiu Municipal de Vila-real. La resta de les fotos i il·lustracions les ha aportades l'autor de l'article.

Dipòsit Legal: V-2141-2005

MAIG, 2005

font

PUBLICACIÓ D'INVESTIGACIÓ
I ESTUDIS VILA-REALENCS

Vila-real
10 anys treballant
pel valencià
Regidoria de Normalització Lingüística
Ajuntament de Vila-real

ÍNDEX

1. PENYA ARTÍSTICA OBRERA: TEATRE PROLETARI A VILA-REAL 9
2. UNES NOTES SOBRE DUES CANÇONS DE VILA-REAL . . . 17
   - Sobre l'origen de la cançó *Els estudiants* 19
   - Una derivació aragonesa d'*Els gojos de Sant Roro* 20
3. REFRANYS I FRASES FETES DE VILA-REAL. *ESCARBANT* AMB JOAN MANUEL BORRÀS JARQUE 25
   - Introducció 27
   - La seua vida 27
   - El treball d'una vida 29
   - Replegant la cultura del poble 33
4. UN EXEMPLE DE TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE AGRARI A VILA-REAL: EL POU DE SANT ROC. 1905 (II) . . 43
   - Una reflexió final des de l'ecologia 47
5. DEL MEU NADAL A VILA-REAL. XARRADA AMB PASTISSETS 61
   - Encapçalament 63
   - L'enyor d'un pessebre 63
   - El fet de Nadal: Repercusions socioculturals 64
   - La festa religiosa de Nadal 69
   - Del meu Nadal. Tradicions nadalenques a Vila-real 71
   - Qui ha matat el Nadal? 80
6. QUI EREN ELS AUTORS DE "LES CINC LLAGUES DEL CRIST DE L'HOSPITAL"? 81
   - Qui era Joaquim Garcia Girona? 83
   - I qui era Mn. Vicent Avellana Guinot? 85
   - Gènesi i evolució de la devoció a les nafres de Jesucrist 86
   - El text de "Les cinc llagues...": ús i estructura 89
   - Una lliçó per al nostre present 94

PRESENTACIÓ

Un any més celebrem les festes en honor al nostre patró sant Pasqual al mes de maig i la Regidoria de Normalització Lingüística vol col·laborar-hi amb la publicació de la setena edició de *Font*. Volem compartir amb tots vosaltres la satisfacció que ens produeix tornar a oferir-vos un altre número d'aquesta revista, que naix per poder donar llum a tots aquells treballs que ens descobreixen històries amagades de la nostra estimada ciutat.

Any rere any, la revista ix a la llum gràcies a la col·laboració desinteressada dels autors dels articles que la componen. Una llista de col·laboradors que cada vegada es va ampliant més. De fet, tenim la satisfacció de comprovar que cada any són més les persones interessades a col·laborar en la revista. Concretament, enguany hem d'agrair la participació a Domingo Font Pitarch, que ens conta coses del teatre proletari a Vila-real, a través de la història de la Penya Artística Obrera; Àlvar Monferrer i Monfort ens dóna unes notes sobre dues cançons de Vila-real; Sergi Pérez Silvestre fa una tria dels refranys i frases fetes de Vila-real, contingudes en l'obra de Joan Manuel Borràs Jarque *Escarbant*; mentre que Santiago Vilanova Añó, ens ofereix la segona part de l'article que vam començar a publicar l'any passat sobre la fundació del Pou dels Atrevits, que complirà enguany 100 anys de la seua fundació (1905); Mn. Vicent Gimeno Estornell, ens apropa als costums i tradicions al Nadal de Vila-real, malauradament oblidats alguns d'ells, i, finalment, Óscar Pérez Silvestre, ens ofereix un estudi sobre un poema del Crist de l'Hospital.

Com en anys anteriors, les entitats i empreses patrocinadores han permés que, mitjançant la seua imprescindible aportació econòmica, us puguem fer arribar, de manera gratuïta, la nostra publicació. Una col·laboració que serveix perquè la revista arribe a molts indrets, gràcies a l'intercanvi de publicacions que realitzem amb universitats i organismes privats i públics de tot el domini lingüístic.

No voldria acabar sense adreçar-me a vosaltres, lectors, que acolliu aquesta publicació amb tanta generositat i estima. Una generositat que ens esperona a continuar treballant perquè *FONT* tinga una projecció de futur, una continuïtat que permeta que mai s'asseque aquesta font de consulta sobre el nostre estimat Vila-real. Font que desitgem servesca per conservar amb més fermesa els nostres costums i tradicions i, al mateix temps, enfortir les nostres arrels i augmentar el sentiment d'identitat com a poble.

Pasqual Batalla Llorens
Regidor de Normalització Lingüística

1

Domingo Font Pitarch

PENYA ARTÍSTICA OBRERA: TEATRE PROLETARI A VILA-REAL

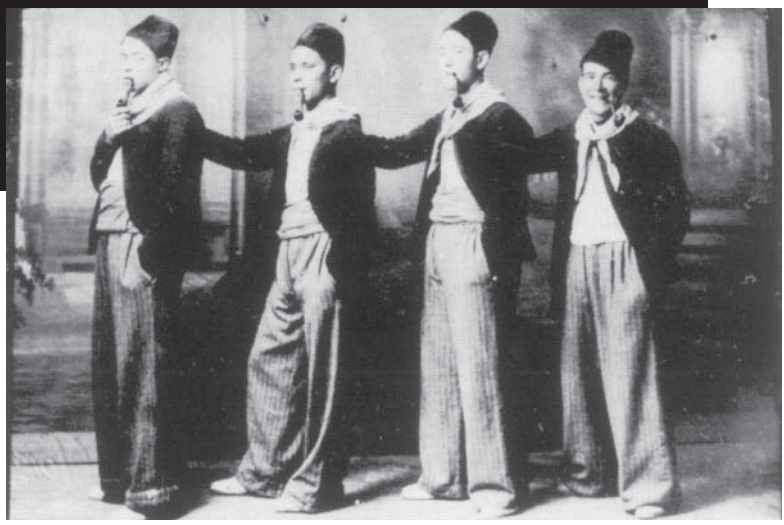

CAIXA RURAL VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

PENYA ARTÍSTICA OBRERA: TEATRE PROLETARI A VILA-REAL

Durant els primers anys del segle XX es van confirmar totes les qüestions socials que s'arrossegaven des de mitjans de la centúria anterior: la consciència de classe social del proletariat, la seua progressiva autonomització, la concentració en agrupacions i institucions, la seua capacitat d'autogestió, l'anhel del patrimoni intel·lectual i cultural, etc.

Aquest conjunt de causes, juntament amb la confirmació de corrents científics i filosòfics -com la sociologia, el determinisme o el positivisme- i el màxim desenvolupament de les estètiques realista, naturalista i avantguardista, possibilitaren l'aplicació de tendències innovadores a les arts, a la literatura i al teatre.

Respecte al camp escènic, en les tres primeres dècades de segle, a Europa (fonamentalment a Moscou i Berlín) es porten a terme pràctiques revolucionàries amb una destacada participació de l'estament emergent, com la germànica Freie Volksbühne, el Proletkult soviètic o les experiències de Meyerhold, Piscator o Brecht, entre d'altres. Aquestes propostes rupturistes obren un procés de canvi en el qual es reflecteix la instauració d'una nova societat, d'una nova organització de la cultura i de l'art dramàtic i el trencament de l'hegemonia estètica burgesa.

A l'Estat espanyol, malgrat el desajust amb la conjuntura europea en què es trobava la societat, sorgeixen, fins a l'alçament de Primo de Rivera, propostes teatrals interessants per part dels moviments obrers anarquistes i socialistes. De l'orientació àcrata naixen un conjunt d'obres, caracteritzades pel contingut social i la intenció educativa, que centren la temàtica en la liquidació dels valors de la Restauració: família, religió, moral, justícia, estat... Per la seua banda, les iniciatives socialistes, sota la influència dels regeneracionistes, van oferir un teatre que, a pesar d'imitar les formes literàries burgeses, es determinava per un populisme instructiu i moralitzant.

Amb la proclamació de la II República proliferen revistes, diaris, textos teòrics i col·leccions teatrals que difonen les aspiracions polítiques, socials i estètiques del moviment obrer internacional. Al mateix temps es porten a terme diversos intents de transformació de les estructures de l'espectacle dramàtic. Per un costat, es troba allò que una part dels crítics anomena teatre per al poble, un corrent idealista, culturalista i populista on se situen el *Teatro del Pueblo de las Misiones Pedagógicas* i grups universitaris com La Barraca, El Búho, el Teatre Universitari Català, etc. Per l'altre, les temptatives incloses dintre del teatre del poble, que persegueixen la creació d'una veritable dramatúrgia proletària, com les activitats desenvolupades a Madrid pel grup Nosotros, amb Irene i César Falcón al capdavant; el Teatre del Proletariat, a Barcelona, dirigit per un grup d'intel·lectuals adscrits al Bloc Obrer i Camperol, així com les escenificacions realitzades pels grups de les seccions sindicals als centres obrers i a les cases del poble.

Pel que fa als muntatges que s'oferien als locals de les organitzacions obreres, Miguel Bilbatúa assenyala els trets bàsics d'aquestes representacions, que solien compondre's d'obres de tesi (escrites per autors aficionats que, alhora, eren membres de les

mateixes organitzacions), d'adaptacions de peces clàssiques de la literatura proletària, de joguets còmics i sainets tradicionals i de sarsueles del gènere curt. En aquesta línia s'insereix l'activitat escènica de la Penya Artística Obrera de Vila-real.

La Penya Artística Obrera es forma al si del centre obrer, una entitat de filiació socialista, ubicada en la seu actual de la UGT, on s'agrupaven quasi una vintena d'associacions de treballadors de la ciutat sota la denominació genèrica de Centre de Societats Obreres La Unió. En el seu edifici, a més de les activitats sindicals i polítiques pròpies, es portà a terme un esforç considerable en l'apartat cultural. De fet, albergava una escola que, dirigida pels mestres En Manuel Campón i Na Teresa Escrivà, ensenyava a més de dos-cents alumnes, i, a mitjans de 1930, es va condicionar al primer pis un ampli saló teatre, que complia amb les darreres disposicions en matèria d'espectacles de l'època: teló metàl·lic, portes d'obertura cap a l'exterior, cadires subjectes al terra, etc.

L'ús multidisciplinar del saló el va convertir en un espai de referència al Vila-real de la II República, perquè, a banda de les representacions teatrals, van ser freqüents els concerts musicals, els recitals poètics, les reunions informatives, les conferències, els mítings, etc.

Aquest context facilità l'acord entre els dirigents obrers i alguns membres de l'agrupació Peris Celda (una companyia aficionada local que durant els anys vint actuava al saló del Gran Casino, el teatre de la Societat Ta-go-ba, i que poc temps després s'incorporà al grup teatral d'Els XIII). Totes dues parts n'estaven interessades en el projecte, els primers per tal d'oferir als seus associats una activitat cultural i d'esbargiment, i els altres perquè es permetia representar en un local modern i preparat. D'aquesta manera s'organitza la Penya Artística Obrera, que va debutar a la ciutat el 26 d'octubre de 1930.

Entre els primers integrants de l'agrupació figuraven les actrius Rosarito Cantavella, Conxita Cabrera, la senyoreta Gurrea i Juanita Torné, com a dama de caràcter. Entre els actors apareixen noms molt coneguts en l'àmbit teatral del poble com Vicente Bono i Enrique Martí, que compaginaven aquesta tasca amb les relatives a la direcció escènica; Pepito Reig, Vicente Cantavella, Vicente Herrero, Ricardo Reig, Rosendo Esteller, Santiago Usó, Antonio Mas, Pascual Rubert i el senyors Valls, Costa i Broch.

A pesar que les ressenyes periodístiques sobre les seues escenificacions són escasses, es pot constatar que, en a penes un any, la companyia aconseguí un cert prestigi entre el públic de la ciutat i dels voltants, així ho demostren les actuacions als centres obrers d'Onda i de l'Alcora, i, a la vegada, permeten esbrinar el contingut de les programacions representades, compostes per obres valencianes curtes com *Jo sé guardar un secret*, joguet còmic de Francesc Fernández Montoya; *De rebot!*, entremès d'Artur Casinos; *La papeta bona*, sainet de Francesc Barchino; i alguna peça castellana com *Verdugo y víctima*, drama en tres actes d'Emilio Graells i Soler.

A partir de 1932 es produeixen alguns canvis substancials dintre de l'agrupació. Els antics membres de la companyia Peris Celda recuperen el grup i reprenen la seua

labor sota aquesta denominació, la qual cosa provoca una recomposició de la plantilla de l'elenc proletari, que s'assortirà de joves vinculats a les societats obreres com Lolita Ibáñez Arenós, Pasqual Cabrera (fill), Miguel Montserrat, Pasqual Arenós, etc. Al mateix temps, pren rellevància la figura de Pasqual Cabrera Quemades, fet aquest que comportarà una orientació més social en el contingut de les programacions teatrals, a pesar de les dificultats sofrides durant els governs de dretes, com diversos registres i clausures puntuals del centre obrer.

Malgrat tot, es pot constatar la reposició de vells drames de tendència anarquista com *El sol de la humanidad* i *La libertad caída*, tots dos del castellonenc José Fola Igúrbide, que es combinaven amb alguna comèdia valenciana com *El cuquet del carinyo*, sainet en dos actes de Francesc Barchino, molt popular aleshores, i l'estrena de *Juanón*, drama social en tres actes, de Pasqual Cabrera, així com un conjunt d'obres de tesi en un acte del mateix autor, com *El voto de la mujer*, *¡Locura!* (que va ser presentada al premi estatal Lope de Vega), *El culto a la mentira*, *Defectos de la lengua*, *Pablito el hospiciano*, i *Los niños pobres*, algunes de les quals també van ser escenificades pel grup infantil Salut i Cultura, format per xiquets de l'escola del centre obrer i que dirigia el mateix Cabrera.

L'esclat de la Guerra Civil va suposar la fi de les activitats de la Penya Artística Obrera, perquè molts del seus components van haver de marxar al front.

Al marge de consideracions estètiques, socials o polítiques, la consideració de la Penya Artística Obrera cal analitzar-la dintre del context històric en el qual es va desenvolupar i d'acord amb les seues possibilitats, ja que cap altra ciutat de la província, ni la mateixa capital, va aconseguir una iniciativa inclosa en el teatre del poble tan significativa com aquesta.

Domingo Font Pitarch

font

BIBLIOGRAFIA

Diversos autors, *Història del moviment obrer als Països Catalans*, València, Edicions del País Valencià, 2001.

BILBATÚA, Miguel: "Prólogo y presentación", *Teatro de agitación política 1936-1939*, Madrid, Cuadernos para el diálogo, 1976, p. 9-54.

- "Teatro de masas frente a teatro reformista" *Historia y crítica de la literatura española. Época contemporánea: 1914-1939*, Edición de Víctor García de la Concha, Barcelona, Crítica, 1984, p. 728-733.

CASTELLÓN, Antonio: *El teatro como instrumento político en España (1895-1914)*, Madrid, Endymion, 1994.

GARCÍA PAVÓN, Francisco: *El teatro social en España*, Madrid, Taurus, 1962.

SIRERA, Josep Lluís: *Història de la Literatura Valenciana*, València, Alfons el Magnànim, 1995.

VICENTE HERNANDO, César de: "Concepto y tendencias del teatro revolucionario y de agitación social entre 1900 y 1939", *ADE Teatro. Revista de la Asociación de Directores de Escena de España*, núm. 77, 1999, pág. 133-143.

ALTRES:

Archivo General de la Guerra Civil Española. Salamanca. PS-Castellón Carpeta 179

Arxiu Municipal de Castelló. Col·lecció de periòdics d'*Heraldo de Castellón* (1930-1936) y *República* (1931-1936).

font

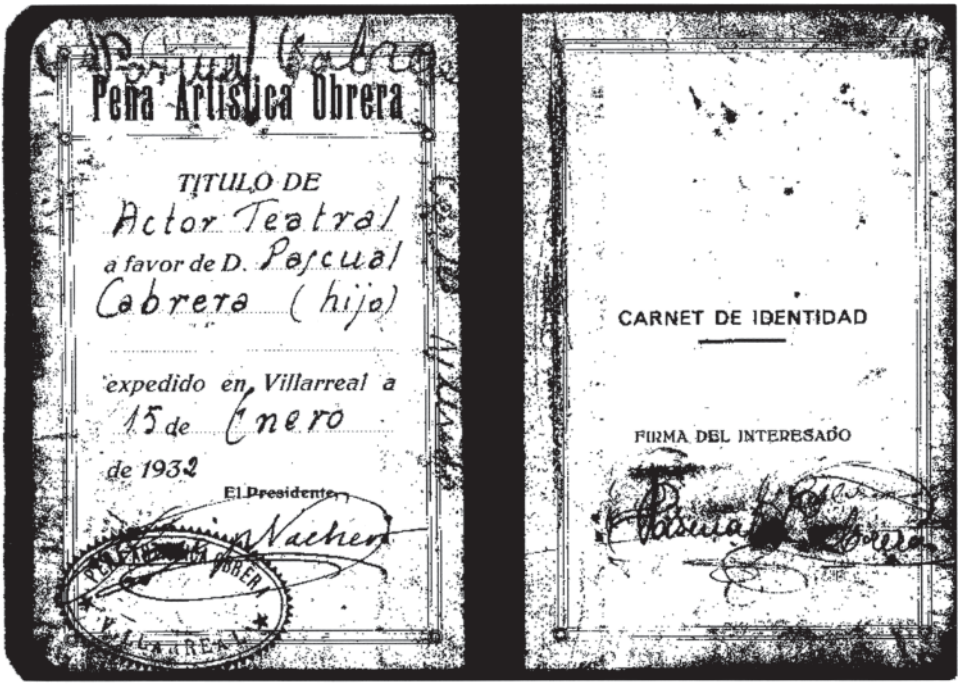
Pascual Cabrera

Peña Artística Obrera

TITULO DE

Actor Teatral

a favor de D. Pascual

Cabrera (hijo)

expedido en Villarreal a

15 de Enero

de 1932

El Presidente,

Nachen

PEÑA ARTÍSTICA OBRERA

VILLARREAL

CARNET DE IDENTIDAD

FIRMA DEL INTERESADO

Pascual Cabrera

font

2

Àlvar Monferrer i Monfort

UNES NOTES SOBRE DUES CANÇONS DE VILA-REAL

La taverna de Llúcio de Vila-real.

CAIXA RURAL VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

UNES NOTES SOBRE DUES CANÇONS DE VILA-REAL

De vegades, un autor torna i torna sobre les mateixes coses que ja havia escrit, perquè mai no són definitives. Ja sabeu que la ciència, la investigació científica, funciona així. De manera que, com u no siga cabut com un cudol, va afegint i corregint coses al coneixement científic. I quan dic coneixement científic, vull dir això estrictament.

Aquesta petita introducció ve al cas de dos temes folklòrics, lligats a Vila-real d'alguna manera, sobre els quals he escrit abans. El primer és sobre l'origen de la lletra d'una cançó popular vila-realenca. El segon, sobre una derivació dels gojos de Sant Roro, que també és una cançó vila-realenca, però que mostra una extensió francament sorprenent, com podreu veure. Així que anem per feina i deixem-nos de disquisicions preliminars que sovint sobren.

1. SOBRE L'ORIGEN DE LA CANÇÓ *ELS ESTUDIANTS*

Enric Gimeno Estornell i Dolors Gimeno Vidal, a la seua excel·lent recopilació de cançons populars de tradició oral, titulada *La cançó popular en la primera meitat del segle XX a Vila-real*,[1] porten una cançó que situen dins de l'apartat de "cançons per a fadrins, fadrines i casats" amb el número 28. El títol és *Els tres estudiants*. Jo m'atrevesc a esmenar-los aquest títol i he suprimit el "tres" per les raons que entendreu de seguit. Amb això queda, doncs, com *Els estudiants*, simplement.

Val a dir que en cap moment de la recopilació del pare i la filla no hi ha cap indicació sobre l'origen de la lletra, que podeu veure en primer lloc a continuació:

Primera lletra: Vila-real

Som tres estudiants
que venim del col·lage,
tenim per entés
que hui estrenem el tratge,
per això les xiques,
al vore-mos mudats,
s'enamoren de mosatros
i al dijous serem casats.

Quan mos se casarà un amic
xuplarem, xuplarem.
Quan mos se casarà un amic
xuplarem confits.
I a tots els pobles que hem anat
hem cantat, hem cantat,
i a tots els pobles que hem anat
hem cantat la veritat.

Segona lletra: Nules

Som dotze estudiants
que venim del col·lage,
tinguen per entés
que hui estrenem el tratge,
per això les xiques,
al vore-mos mudats,
s'enamoren de mosatros
i al dijous serem casats.

De l'institut vàrem eixir
despús-ahir,
de l'institut vàrem eixir
per a vindre ací.
Esta estudiantina
saluda al ric i al pobre,
i al que és foraster
lo mateix que al del poble.

font

Paral·lelament, posem un text procedent de Nules. La primera part d'aquesta lletra és gairebé idèntica a la de l'anterior. En la segona part, però, les dues lletres difereixen del tot. Simplement les he reproduïdes per portar sencera la cançó de Vila-real. L'altra lletra pertany al text del famós ball de Torrent que es representava a la vila de Nules. Correspon al començament, que es titula *De l'estudiantina pels carrers*. Aquesta part té un total de 48 versos, o siga, és prou més llarga que la cançó vila-realenca.

El text complet d'aquesta representació del ball de Torrent, es composa, a més, d'altres quatre parts: la segona, que es titula *Ball dels palets*, té quatre versos. La tercera, *De l'estudiantina vestint el pal*, en té quaranta-sis. La quarta, *Les sorpreses de la murga*, consta de vint més. I de cinquanta-quatre, la cinquena i última, que es titula: *De la música sorda*. Podeu trobar aquest text complet i un petit estudi sobre el que significa i va representar altres temps el ball de Torrent a les nostres comarques, dins del meu llibre *Antologia del romancer valencià de tradició oral*.[2]

No obstant això, cal fer algunes precisions. En primer lloc, *El Ball de Torrent* és, potser, la creació mímica més significativa del teatre popular valencià. Aquest caràcter de pantomima fa que no hi haja text pròpiament dit, a banda de la descripció, en prosa, de les diferents escenes i dels balls que es ballen al llarg de la representació.[3] L'última vegada que es va representar a València fou el febrer de 1987, durant la presentació de la fallera major al Teatre Principal. La lletra per a l'ocasió la va escriure Toni Mestre, que també feia el paper de cec que va lligant, com si es tractés d'un romanç de canya i cordell, l'argument de les diferents escenes.[4]

En segon lloc, la semblança dels dos textos no demostra taxativament que el de Vila-real procedesca del de Nules, malgrat que siga la hipòtesi més probable, atés l'actual estat dels coneixements. Podria ser també que fóra al revés, o que l'autor de la lletra de Nules siga algun vila-realenc que també deixà la seua petja al folklore del seu poble. En definitiva, podem parlar d'una coincidència que mostra la concomitància certa i l'origen més probable, que són dos coses diferents.

2. UNA DERIVACIÓ ARAGONESA D'*ELS GOJOS DE SANT RORO*

L'any 2000, en aquesta mateixa revista,[5] vaig publicar un treball amb el títol *Els gojos de Sant Roro de Vila-real*. Hi comentava les particularitats d'aquesta composició paròdica, tan popular a Vila-real, en llaor del patró dels borratxos. I acabava amb les estrofes conegudes agrupades en dos models que simplifiquen la qüestió de les dues àrees on es canta: el de Vila-real, composat per tretze estrofes, i el de Llutxent, amb dèsset, totes amb un aparat crític de variants i procedències que fan del treball una aportació important a l'estudi del subgènere que poden constituir els goigs paròdics. De fet, al model vila-realenc, s'hi incloïen les variants trobades als pobles de les comarques de la Plana Baixa (les pròpies de Vila-real determinades per les aportacions de Batiste Carceller i Enric Gimeno Estornell i Dolors Gimeno Vidal, i les de Betxí) i la Plana Alta (Borriol). Al model de Llutxent, les procedents d'aquest poble i de Bellús i Quatretonda (la Vall d'Albaida); de Xeraco i l'Alqueria de la Comtessa (la Safor); de Xàtiva (la Costera); de l'Alcúdia (la Ribera Alta); i d'Alcoletja (el Comptat). A banda, i pel que fa

només a l'inici, hi aportava també l'estrofa original creada pel grup Al Tall, que serveix d'introducció, a més de les altres que ells canten també.[6]

Des que es va publicar el treball, cal destacar l'aportació del grup de danses El Raval, encomanat per Alex Torres Tomàs i Joan V. Sempere Broch, que afegeixen noves variacions procedents de la troballa d'un enregistrament antic.[7] Caldrà tenir-les en compte en el futur, evidentment, dins del grup d'estrofes de Vila-real.

En tot cas, la nota que ens ocupa ara té a veure amb un canvi del codi lingüístic, perquè es tracta d'una versió d'*Els gojos de Sant Roro* en castellà, procedent de Paniza, un poblet de la província de Saragossa, que dóna nom a un port de la carretera nacional 330, de Daroca a Saragossa i Candanchú, a poc d'haver eixit de la primera població.

Les va enregistrar el grup Somerondón l'any 1987, cantades per la coral de l'esmentat poble. Publicades al volum *25 años. Tradición oral. Somerondón*,[8] representa una aportació interessant, perquè en deixa constància de la influència del nostre folklore fora dels límits de la nostra terra. Potser algú ho trobarà pretensiós, però, encara que provisionalment, crec que és una traducció que devia fer algun aragonés que va viure entre nosaltres i va introduir posteriorment al seu ambient en tornar-hi. He reproduït les lletres tal com vénen al volum que acompanya el CD. Cal destacar que hi ha una novetat: la professió de sant Roro, fora de la dedicació de bevedor i borratxo que justifica els goigs, és la de metge. Així apareix en l'estrofa que recomana el vi per a les parteres i deixar a banda el caldo, tot i que siga de gallina, perquè *irrita y da inflamación*.

Ací teniu, doncs, aquestes estrofes aragoneses que no tenen res a envejar de les nostres.

Canto de bodega: San Roro

San Roro es el más borracho
que de padres ha nacido,
la tomaba de aguardiente
y la cogía de vino.
De edad de dos años
que apenas andaba,
iba a la taberna
y se emborrachaba.
Boro, boro, boro. boro, bon bon.

Aún no tenía seis años,
todavía era un chaval,
y ya gastaba de vino
más que podía pagar.
Pero pagó todo
le sobró dinero
y se compró un traje
de médico nuevo.
Boro, boro, boro. boro, bon bon.

font

Al visitar los enfermos
en la receta ponía
"de que" no le dieran caldo,
ni aunque fuera de gallina.
Que le dieran vino
que es mucho mejor
porque el caldo irrita
y da inflamación.
Boro, boro, boro. boro, bon bon.
Un carro con cinco mulas
iba cargado de vino;
no lo podían sacar
de un atasco en el camino.
Pero fue San Roro
con otro borracho,
bebieron el vino
y sacaron el carro.
Boro, boro, boro. boro, bon bon.

Todo el que muere borracho,
según dice esta oración,
se va de este mundo al otro
con un grande gafarrón.
Y dice San Roro
que los que bebemos
el cielo y la gloria
aquí los tenemos.
¡Amén! ¡Amén!

Àlvar Monferrer i Monfort

1 El títol sencer és molt més llarg: *La cançó popular en la primera meitat del segle XX a Vila-real: recopilació, transcripció i anàlisi de la vida i costums del poble reflectits en les lletres de les cançons*. L'obra va guanyar el Premi d'Assaig Ciutat de Vila-real l'any 1997 i la va editar l'Ajuntament el 1998, dins de la col·lecció de Temes Vila-realencs, sèrie IV, número 21. La lletra ocupa la pàgina 36 i la música les 95-96.

2 Publicat l'any 2004, a Picanya, per Edicions del Bullent, p. 227-230 i 244-248. Aquest llibre va guanyar el Vé Premi Bernat Capó–Bancaixa, de difusió de la cultura popular.

3 La primera referència de què tenim notícia concreta és de Ruiz de Lihory, en l'article corresponent del seu llibre *La música en Valencia. Diccionario biográfico y crítico* (València, Tip. Doménech, 1903: 155-162), inclòs en la secció d'anònims. Hi parla d'un full imprés propietat de Serrano Morales, probablement publicat a finals del segle XVIII o començaments del XIX. D'altra banda, en la primera part de l'article reprodueix un resum, amb set només dels dotze dibuixos (algú en parla d'aquarel·les) de la descripció que va fer Gonzalo Valero, un sogorbí enderiat per la cultura popular, que va ser president de la Diputació de Castelló. La va publicar en la revista *El Archivo* (1893), el director de la qual era Roc Chabás, a qui Ruiz de Lihory n'atribueix la descripció. S'hi representen, mitjançant els dotze dibuixos esmentats, les diferents escenes. Un text fonamentalment coreogràfic acompanya els dibuixos i, dins d'unes franges que semblen negatius litogràfics, s'inclou la partitura, pel que diuen, no massa acurada, de cada escena. Potser l'absència d'un text predeterminat, encara que no justifica res, explica per què els historiadors del teatre no es fixen en la importància del ball de Torrent com a espectacle teatral. Que els castellans ho facen podem pensar que és perquè no se n'adonen, com de costum. Que els catalans tampoc, dóna suport a la idea que també ells han estat contemplant-se el melic, cosa que no diu res al seu favor. No entrarem en referències concretes d'aquesta incúria, que podeu trobar al llibre esmentat. Vull simplement cridar l'atenció sobre aquest fenomen, ara que, així m'ho sembla, ha començat a ser apreciat pels estudiosos del teatre l'antic espectacle del ball de Torrent.

4 Les representacions del ball de Torrent han estat nombroses a tot arreu del país. Concretament em consten, a més de a València, des de 1692, i a Nules, des de 1898 i, potser, abans: a Sagunt, Sogorb, Llíria, gairebé tots els pobles de l'Horta de València, Terol, Morella i Castelló (any 1820).

5 *Font*. Publicació d'investigació i estudis vila-realencs. 2, 47-65. Ajuntament de Vila-real

6 La bibliografia i la discografia corresponents les trobareu a l'esmentat article.

7 Alex Torres Tomás i Sempere Broch, Joan V. *Cançons de la Vila (4).* Vila-real, grup de danses El Raval, 2001. Editat amb el patrocini de la Regidoria de Cultura i la de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real.

8 Saragossa, Aragó-LCD, 2003, p. 74-75. El grup Somerondon va nàixer al sopluig de la Universitat de Saragossa, l'any 1978, com hereu d'altres grups anteriors, i porta endavant una gran tasca de recuperació de la cultura tradicional aragonesa. Si més no, a banda del que hem citat, podem recordar l'edició del volum amb el corresponent CD, que recull la música tradicional aragonesa enregistrada per Alan Lomax, el gran investigador i difussor nord-americà de la música popular d'arreu del món (Arxiu de Tradició Oral. *Aragón visto por Alan Lomax, 1952*. Saragossa, Aragó-LCD, 2000) o, també l'edició de l'estudi del musicòleg italià Goffredo Plastino sobre els tambors i el bombo del Baix Aragó.

3

Sergi Pérez Silvestre

REFRANYS I FRASES FETES DE VILA-REAL. *ESCARBANT* AMB JOAN MANUEL BORRÀS JARQUE

Joan Manuel Borràs Jarque

CAIXA RURAL VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

REFRANYS I FRASES FETES DE VILA-REAL. *ESCARBANT* AMB JOAN MANUEL BORRÀS JARQUE

INTRODUCCIÓ

Durant els últims anys, els interessats per ofici i devoció hem pogut apreciar en les planes d'algunes revistes compromeses amb la cultura nostrada que van apareixent badalls en les teoritzacions literàries que els crítics van encunyar temps enrere. Si més no, es tracta del procés normal de la investigació científica; és a dir, procurar reformular i revisar les hipòtesis velles i, alhora, plantejar-ne de noves que puguen fer més entenedora una determinada etapa. Fins fa poc, ja ho he dit, els tòpics inaugurats pels grans crítics tenien totes les de guanyar al ulls dels joves investigadors, els quals no revisaven sinó que ampliaven.

L'etapa que va de la Renaixença literària valenciana fins a la dictadura del general Franco, potser, ha estat la que més atenció ha rebut en la darrera dècada. Han estat molts els treballs d'investigació realitzats, alguns els estudiosos que han aprofundit en el període i algunes les biografies de personatges nous que han aparegut d'entre la penombra dels eclipsants protagonistes que els crítics han seguit canonitzant. Amb la voluntat de col·laborar en aquesta tasca d'allargar, encara que siga un poc, aquest elenc de personatges que mereixen un mínim d'interés, vull presentar al lector un home que dedicà gran part de la seua vida a les lletres i la cultura. No era natural de Vila-real, ho avise amb antelació. Malgrat això, sabem que hi va estar molt vinculat perquè va viure, ensenyar –car era mestre–, mantenir relacions amb fills del poble de sobres coneguts per tots i, fins i tot, es va esposar amb una dona natural del poble. Tot seguit, us presente Joan Manuel Borràs Jarque.

LA SEUA VIDA

El nostre personatge naixia a Vinaròs (Baix Maestrat) el segon dia de març de l'any 1885. Del si d'una família obrera i religiosa, prompte ingressava al col·legi dels Pares de la Sagrada Família de Blanes per a estudiar Teologia. Tanmateix, les expectatives de dedicar-se al sacerdoci es van trencar i, després d'abandonar la formació religiosa al tercer any (pels voltants de 1908), començà a estudiar Magisteri a Barcelona. Sabem que les primeres passes com a mestre les donà al col·legi on havia començat a estudiar Teologia. Però prompte deixaria la localitat barcelonesa per a traslladar-se a les terres castellonenques. I la primera destinació seria Onda, dada que coneixem perquè hi apareixen dues publicacions en *La Hormiga de Oro* signades des d'allí[1]. Després, vindrien els pobles de Vila-real (1915-1924), Burriana, Almenara, Hortells i Càlig, en aquests dos últims ja com a mestre nacional.

Suposem que mentre Borràs Jarque dedicava la seua vida a l'ensenyança, no es va desvincular del seu poble. Per això, una dada que ens interessa és l'arribada de Mn. Pasqual Bono Boix (natural de Vila-real) a Vinaròs l'any 1904. Segurament, gràcies a aquesta circumstància, el mestre conegué la que seria la seua dona, Maria Engràcia, ger-

mana del mossén. A primera vista, potser, aquesta dada estiga desproveïda d'importància per al lector. Però, per a començar, el que voldria ressenyar és la relació que el matrimoni encetà: la de Borràs Jarque amb Mn. Bono, personatge aquest que el marcà culturalment parlant, almenys.[2]

Del mossén vila-realenc, sabem que l'any 1903 ensenyà filosofia al Seminari de Tortosa abans de prendre la parròquia vinarossenca i també el que escriu d'ell Borràs Jarque en la *Historia de Vinarós*[3] (1929) –segons l'historiador castellonenc F. Olucha una "excel·lent monografia" i, com ja he dit en una altra banda[4], el primer llibre modern d'història escrit al País Valencià en català. El vinarossenc en parla amb els següents mots:

> "Com se vorà, ademés de la importantíssima Documentació de l'Apèndix, degudament glosada al texte, en eixe apareix moltíssima documentació mes, ab la qual hem anat cimentant i construint aquesta Historia de nostra Ciutat.

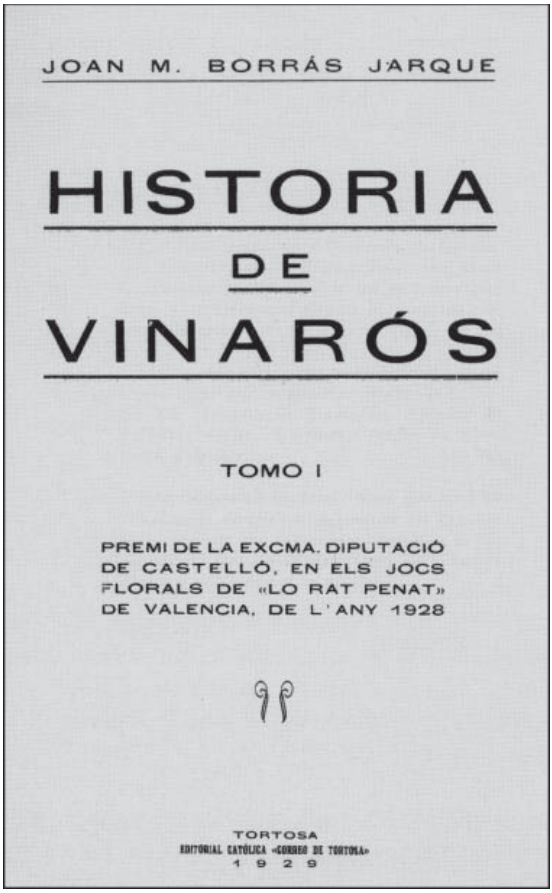
JOAN M. BORRÁS JARQUE

HISTORIA DE VINARÓS

TOMO I

PREMI DE LA EXCMA. DIPUTACIÓ DE CASTELLÓ, EN ELS JOCS FLORALS DE «LO RAT PENAT» DE VALENCIA, DE L'ANY 1928

TORTOSA
EDITORIAL CATÓLICA «CORREO DE TORTOSA»
1929

Portada de la primera edició de la *Histotia de Vinarós (1929)*

font

> Aquí devem destacar la gran tasca d'Arxiu portada a cap per nostre germà estimadíssim el Llicenciat D. Pasqual Bono Boix, durant un quart de segle de son Arxiprestat en nostra Ciutat vollguda. A la Revista "San Sebastián" per ell fundada i dirigida, ha anat insertant les seues curioses i importantíssimes trovalles d'arxiu. Eixe llarch trevall mos ha facilitat la propia investigació històrica en la que mos havem ocupat durant un altre grapat d'anys."

No només mestre o rector, sinó també un enamorat dels arxius, com ens diu Borràs. Però podem seguir aprofitant les observacions que en fa el mestre a la *Historia de Vinarós* per esbrinar més dades. Com hem pogut llegir, en l'elaboració de l'esmentat apèndix documental, l'ajuda de Mn. Bono fou importantíssima. No obstant, aquesta ajuda no havia estat l'única. També els "eminents paleògrafs En Lluis Revest Corzo, del cos d'arxivers, i el MID Manuel Rius Arrufat, canonge arxiprest de la Catedral de Tortosa" van transcriure part dels documents, dirigir i assessorar el treball de Borràs. Les conclusions que es desprenen d'aquesta informació són clares: Mn. Bono coneixeria amb tota seguretat aquests dos erudits –el primer de Castelló de la Plana i el segon de Vila-real–, fet aquest que demostra que fou l'aleshores rector de Vinaròs qui introduí Borràs Jarque en el grup de nacionalistes moderats d'arrel cristiana, actius en aquests anys vint i trenta, la major part d'ells capellans erudits o poetes, vinculats al seminari de Tortosa i, posteriorment, a les revistes *Arte y Letras, La revista de Castellón* i el *Boletín* de la Societat Castellonenca de Cultura.[5]

EL TREBALL D'UNA VIDA

Però voldria centrar més el tema del meu discurs i, com que els investigadors han parlat en molt comptades ocasions de Borràs Jarque, m'agradaria presentar alguns aspectes del seu ampli currículum. El recorregut que farem repassarà les tres facetes que, al meu parer, esdevenen les principals en parlar d'aquest home: la de literat, la de mestre i, per últim, la d'erudit i observador de la llengua.

Si l'ensenyança fou l'activitat principal que desenvolupà Borràs Jarque des de ben jove, cal estar segurs que no li llevà ni ganes ni temps per a dedicar-se a altres afers, entre els quals està la creació literària. Ara per ara, estaríem en grau d'esmentar alguns mestres que també ampliaven els seus camps de treball, Carles Salvador, Enric Soler i Godes, Josep Francesc Boix, Maximilià Thous Llorens, per citar-ne alguns de ben significatius. Al cap i a la fi, eren gent de cultura i, sobretot, compromesos amb unes opcions que havien triat voluntàriament. El gust per les lletres i el conreu literari fou constant en el vinarossenc i d'entre els gèneres que treballà destaquen la poesia, la narrativa i, sobretot, el teatre.

La producció de joventut s'enceta, com sol ocórrer amb la major part dels ferits de lletra, amb la poesia. Ja al Seminari on estudià n'escriu unes quantes. Però cal arribar a l'any 1921 per conéixer que no es tractava de poesia per al consum personal, sinó que pretenia aspirar a alguna cosa més. En efecte, aquest any li era atorgat l'accèssit a la Viola

d'Or als Jocs Florals de Lo Rat Penat, amb la poesia *L'hora misteriosa*. L'any següent, a Vila-real i Morella també aconseguia els premis majors amb *La ciutat de l'amor* i *La Neus de Vallivana*, respectivament. Borràs Jarque recita així sobre Vila-real:

LA CIUTAT DE L' AMOR

LEMA: Poem de la Gaia Festa

ORIGINAL d' En Joan M. Borrás Jarque.

Poesia premiada amb la Flor Natural als Jocs Florals de Vilarreal de la Plana, el 17 de Maig de 1922.—Fon elegida Reina de la Festa, la distingida damissela Anita Verdiá Costas.

I. — Convit —

Vilarreal ciutat galana,
emperatriu del Millars,
amb plaerosa gentilesa
- des de son trono encantat
entre mig dels horts ubérrims
dels dolços tarongerals -
als ensomniadors cantaires
els ha convidat enguany.
-Veniu,- diu amb dolç somriure,-

Inici de la poesia que guanyà els Jocs Florals de Vila-real l'any 1922. (Revista *San Sebastián*, núm. 21, 1922)

"*Vilarreal ciutat galana/ emperatriu del Millars,/ amb plaerosa gentilesa/ –des de son trono encantat/ entre mig dels horts ubérrims/ dels dolços tarongerals–/ als ensomniadors cantaires/ els ha convidat enguany./ –Veniu,– diu amb dolç somriure,/ –veniu, poetes estimats,/ amb les lires argentades/ vostres somnis a cantar:/ vostres somnis que l'incens/ de la* Fe *els va acaronant,/ o que oviren de la* Pátria*/ braves gestes inmortals...*"[6]

La seua feinada es veuria premiada diverses vegades més a València i, fins i tot, a Barcelona. Però ara no és el moment ni el lloc per a enumerar les seues composicions una darrere l'altra, ja que aquesta tasca necessita d'un estudi més ampli i d'unes explicacions més raonades. El que sí que direm és que totes elles, ja siga les premiades o les publicades per les revistes de les comarques castellonenques, segueixen el model del fragment que acabem de posar com a exemple; és a dir, la llengua materna com a mitjà d'expressió i, en segon lloc, el protagonisme absolut dels pilars temàtics bàsics d'un home compromés: la Pàtria i la Fe cristiana. La fita més representativa pel que fa a l'exaltació i contínua apologia de la Fe podria ser la participació del nostre mestre en el volum dedicat a la Mare de Déu dels Desemparats l'any 1924 a València en commemoració de la seua coronació.

Pel que fa a la narrativa, la seua producció consta de diversos llibres publicats. Es tracta de contes, llegendes i, fins i tot, de novel·les, les quals parteixen en gran part de narracions folklòriques valencianes. Aquestes produccions de narrativa –la major part d'elles encara inèdites– apareixen impreses en diverses col·leccions del País i de fora, com són la col·lecció *El cuento del Dumenche* o l'editorial La Hormiga de Oro de Barcelona.

D'altra banda, com hem dit, el teatre ha estat el gènere més conreat per Borràs Jarque. L'elenc de les obres per ell escrites ens mostra un bon grapat d'obres definides com a comèdies, sainets, drames, "poemes escènics", "entreteniments còmics" o "escenes líriques escolars". Els temes se centren en el folklore, la religió i els costums valencians, ara lligats d'una manera molt directa a la tasca de mestre. Per citar-ne algunes: *Mentres plou*, sainet premiat als Jocs Florals de Vila-real; *La Llei del cor*, pel que es veu elaborada juntament amb Carles Salvador, o també *Solana de Nadal*, amb la col·laboració musical de l'organista i cronista vila-realenc Mn. Benet Traver. Així fins a un total d'una dotzena de conegudes.

Els contactes amb erudits locals, com estem veient, marquen clarament l'itinerari literari de Borràs Jarque. Però aquesta empremta no només s'aprecia en la literatura, sinó que també ocorre en el terreny de l'ensenyança. Per aquell temps, el líder que marcava les pautes d'una nova manera d'ensenyar era, per al vinarossenc i per a tants altres, el mestre de Benassal Carles Salvador. Però, a què ens referim quan diem "una nova manera d'ensenyar"? [7]

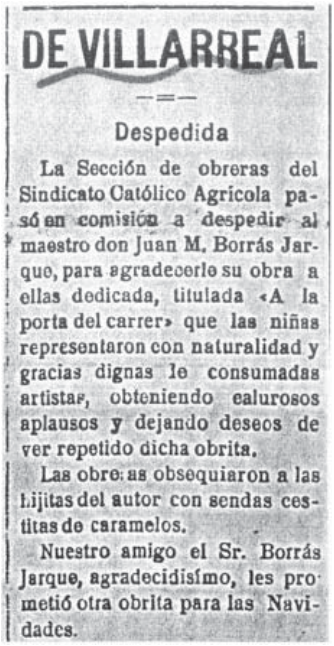

DE VILLARREAL

Despedida

La Sección de obreras del Sindicato Católico Agrícola pasó en comisión a despedir al maestro don Juan M. Borrás Jarque, para agradecerle su obra a ellas dedicada, titulada «A la porta del carrer» que las niñas representaron con naturalidad y gracias dignas le consumadas artistas, obteniendo calurosos aplausos y dejando deseos de ver repetido dicha obrita.

Las obreras obsequiaron a las hijitas del autor con sendas cestitas de caramelos.

Nuestro amigo el Sr. Borrás Jarque, agradecidísimo, les prometió otra obrita para las Navidades.

Una mostra de la unió de la seua feina (mestre) i de la creació literària mentre estava a Vila-real (*La Provincia Nueva*, 6-9-1922)

Cap a l'any 1919, el mestre de Benassal comença a plantejar-se de manera seriosa la iniciativa d'introduir la llengua valenciana a les escoles. Fins aquest moment, el castellà dominava l'àmbit escolar i conformava, per tant, un sistema pedagògic nul de resultats. La raó és ben clara: els xiquets estaven acostumats a usar només la llengua materna.

Moltíssimes persones relacionades amb la cultura de l'època van participar i s'hi adheriren als aplecs valencianistes de Betxí els primers anys de la dècada dels 20. Entre ells, Carles Salvador o J. M. Borràs Jarque.

font

Amb el propòsit, doncs, que aquesta idea es materialitzara, no dubta a l'hora de publicar l'any 1921 el fullet *Pro Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana*.[8] El principi bàsic recolzava en la idea de la introducció, conreu i ensenyament de la llengua valenciana a les aules. La gent del gremi acceptà la proposta de bon grat, entre ells Borràs Jarque, qui juntament amb Carles Salvador i Vicent Tomàs i Martí constitueix, com diu la publicació *El Crit de la Muntanya* (núm.18 de l'any 1923), una "oficina dispersa de propaganda valencianista" a Hortells. Amb aquest adjectiu entenem que aquesta oficina es dedicava al cultiu de diverses activitats de caire valencianista[9], entre les quals estava ben segur la voluntat d'impulsar la creació de l'APEV (Associació Protectora de l'Ensenyança valenciana). Llàstima que la dictadura de Primo de Rivera truncara aquesta temptativa i tantes altres arreu del País Valencià.

BUTLLETÍ
de
l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana
OFICINES: Poeta Quintana, 7.-VALENCIA
Núm. 1 | Maig de 1934 | Any I

Després de la dictadura de primo de Rivera, l'APEV continua treballant per la defensa de l'escola valenciana.

Anys després, durant la Segona República, aquella iniciativa rebrotà. I és ara quan podem llegir alguns articles de Borràs Jarque defensant la iniciativa que anys enrere havia quedat obligatòriament letàrgica però no morta. L'amic Borràs Jarque –així és com l'anomena Carles Salvador en una ressenya de la *Història de Vinaròs* publicada al setmanari *El Camí*– s'uneix des de l'inici a la temptativa del mestre de Benassal i redacta alguns articles que emulen *mutatis mutandis* l'estil de Salvador. Vegem-ne un exemple:

> "Ja ha donat la crida nostre benvolgut company En Carles Salvador. Com ell diu, una de les coses acordades pels companys adherits al Grup de Mestres Valencianistes que assistiren a les Jornades Pedagògiques de Castelló fou el sistematisar la nostra llengua, fent que els alumnes escriguen els contes que saben "en la llengua d'ells", o com es digué en la històrica sessió d'aquelles Jornades, *en el valencià nostre...*
>
> Aclaració inútil, car no anàvem a fer els mestres obra pedagògica emprant un llenguatge desconegut de l'alumne, i per tal antipedagògic..."[10]

Almenys durant el curs escolar 1932-1933, doncs, a l'escola de Càlig, sabem que hom va posar en pràctica aquest nou mètode pedagògic, amb el conreu del que ells anomenaven "el valencià nostre". I creiem que fins i tot hi hauria una mobilització coordinada amb altres mestres ja que, en un altre article, Borràs ens diu que "en esta secció d'*El Camí* anirem donant compte de la tasca que a este respecte vagen fent els nostres companys que, segons lo acordat, ens remitixquen els treballets escolars per a anar compilantlos". De les activitats que se'n deriven, Borràs se n'aprofitaria per a complementar altres facetes de la seua labor: la literària (aprofita alguns materials folklòrics i en recupera) i, com ara veurem, la d'observador de la llengua.

En efecte, l'exercici d'escriure "els contes que els alumnes saben en la llengua d'ells" responia a l'afany de recuperar i compilar les narracions folklòriques que pogueren conéixer els alumnes de manera oral. Però alhora el mestre aprofita el material per a observar un aspecte també lligat al terreny literari. Ell afirmava que "en la correcció de tals treballets cal tindre en compte només que l'ortografia i els castellanismes... i que quede ben palesament l'estil dels alumnes, el lèxic del poble, el localisme". I per localis-

me hauríem d'entendre qualsevol manifestació oral que individualitza un poble d'un altre i que, per tant, palesa el fet de la variació lingüística: ací entrarien, doncs, les variants fonètiques, morfològiques, lèxiques, però també –cal estar atents– les diverses maneres de materialitzar oralment les creences i les tradicions que hom adquireix directament d'un determinat indret. Em referesc a la cultura popular oral vehiculada en la llengua pròpia d'un poble.

REPLEGANT LA CULTURA DEL POBLE

El treball lingüístic de recollir refranys i tot allò que fa un poble particular no només el realitzà a les aules sinó que també el portava a terme de manera oral amb la gent del carrer. I com que no podia ser d'una altra manera, amb tots els refranys, expressions i paraules recollits durant els anys, va elaborar un recull que fou premiat amb l'accèssit del premi atorgat per l'Ajuntament de Barcelona als Jocs Florals de València de l'any 1922. El lema amb què concorregué el treball era *Escarbant en la terra.* I ja ho crec que hi escarbava: en total –segons les anotacions de l'autor als seus quaderns de treball– són gairebé tres mil refranys els que nodreixen les quartilles, organitzats en seccions diverses i explicats, si bé no de la manera més objectiva i científica, sí amb uns mots que deixen entreveure l'estima per la nostra llengua. Es tracta, sense dubte, d'un treball que mereix veure la llum per la riquesa lingüística i lèxica que conté ja que, a més de refranys, hi ha

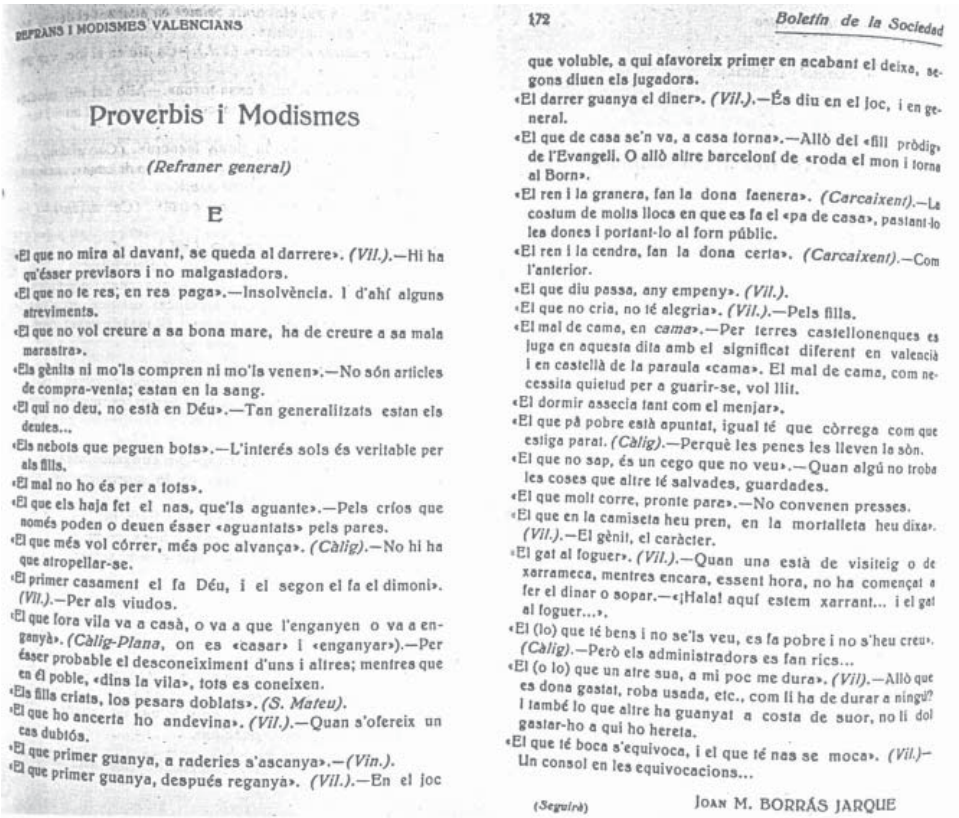

REFRANS I MODISMES VALENCIANS

Proverbis i Modismes

(Refraner general)

E

«El que no mira al davant, se queda al darrere». *(Vil.).*—Hi ha qu'ésser previsors i no malgastadors.
«El que no te res, en res paga».—Insolvència. I d'ahí alguns atreviments.
«El que no vol creure a sa bona mare, ha de creure a sa mala marastra».
«Els gènits ni mo'ls compren ni mo'ls venen».—No són articles de compra-venta; estan en la sang.
«El qui no deu, no està en Déu».—Tan generalitzats estan els deutes...
«Els nebots que peguen bots».—L'interés sols és veritable per als fills.
«El mal no ho és per a tots».
«El que els haja fet el nas, que'ls aguante».—Pels crios que només poden o deuen ésser «aguantats» pels pares.
«El que més vol córrer, més poc alvança». *(Càlig).*—No hi ha que atropellar-se.
«El primer casament el fa Déu, i el segon el fa el dimoni». *(Vil.).*—Per als viudos.
«El que fora vila va a casà, o va a que l'enganyen o va a enganyà». *(Càlig-Plana,* on es «casar» i «enganyar»).—Per ésser probable el desconeiximent d'uns i altres; mentres que en el poble, «dins la vila», tots es coneixen.
«Els fills criats, los pesars doblats». *(S. Mateu).*
«El que ho ancerta ho andevina». *(Vil.).*—Quan s'ofereix un cas dubtós.
«El que primer guanya, a raderies s'ascanya».—*(Vin.).*
«El que primer guanya, después reganya». *(Vil.).*—En el joc

172 *Boletín de la Sociedad*

que voluble, a qui afavoreix primer en acabant el deixa, segons diuen els jugadors.
«El darrer guanya el diner». *(Vil.).*—És diu en el joc, i en general.
«El que de casa se'n va, a casa torna».—Allò del «fill pròdig» de l'Evangeli. O allò altre barcelonf de «roda el mon i torna al Born».
«El ren i la granera, fan la dona faenera». *(Carcaixent).*—La costum de molts llocs en que es fa el «pa de casa», pastant-lo les dones i portant-lo al forn públic.
«El ren i la cendra, fan la dona certa». *(Carcaixent).*—Com l'anterior.
«El que diu passa, any empeny». *(Vil.).*
«El que no cria, no té alegria». *(Vil.).*—Pels fills.
«El mal de cama, en *cama*».—Per terres castellonenques es juga en aquesta dita amb el significat diferent en valencià i en castellà de la paraula «cama». El mal de cama, com necessita quietud per a guarir-se, vol llit.
«El dormir assecia tant com el menjar».
«El que pà pobre està apuntat, igual té que còrrega com que estiga parat. *(Càlig).*—Perquè les penes les lleven la sòn.
«El que no sap, és un cego que no veu».—Quan algú no troba les coses que altre té salvades, guardades.
«El que molt corre, pronte pare».—No convenen presses.
«El que en la camiseta heu pren, en la mortalleta heu dixa». *(Vil.).*—El gènit, el caràcter.
«El gat al foguer». *(Vil.).*—Quan una està de visiteig o de xarrameca, mentres encara, essent hora, no ha començat a fer el dinar o sopar.—«¡Hala! aquí estem xarrant... i el gat al foguer...».
«El (lo) que té bens i no se'ls veu, es fa pobre i no s'heu creu». *(Càlig).*—Però els administradors es fan rics...
«El (o lo) que un altre sua, a mi poc me dura». *(Vil).*—Allò que es dona gastat, roba usada, etc., com li ha de durar a ningú? I també lo que altre ha guanyat a costa de suor, no li dol gastar-ho a qui ho hereta.
«El que té boca s'equivoca, i el que té nas se moca». *(Vil.)*—Un consol en les equivocacions...

(Seguirà) JOAN M. BORRÀS JARQUE

El *Boletín* de l'Associació Castellonenca de Cultura publicà els refranys de Borràs Jarque fins la lletra G. A partir d'ací, només es poden consultar els manuscrits de l'autor.

font

localismes i dades interessantíssimes com el lloc de recollida o també reflexions i observacions filològiques que naixen de la coneixença directa dels parlars de molts pobles de les comarques castellonenques.

Cal dir, en definitiva, que el que trobaran a continuació és una tria d'entre tots els refranys i dites populars que recollí a la primeria de segle a Vila-real. He trobat convenient mostrar-los-els tal com els va escriure Borràs Jarque, sense corregir les grafies, els

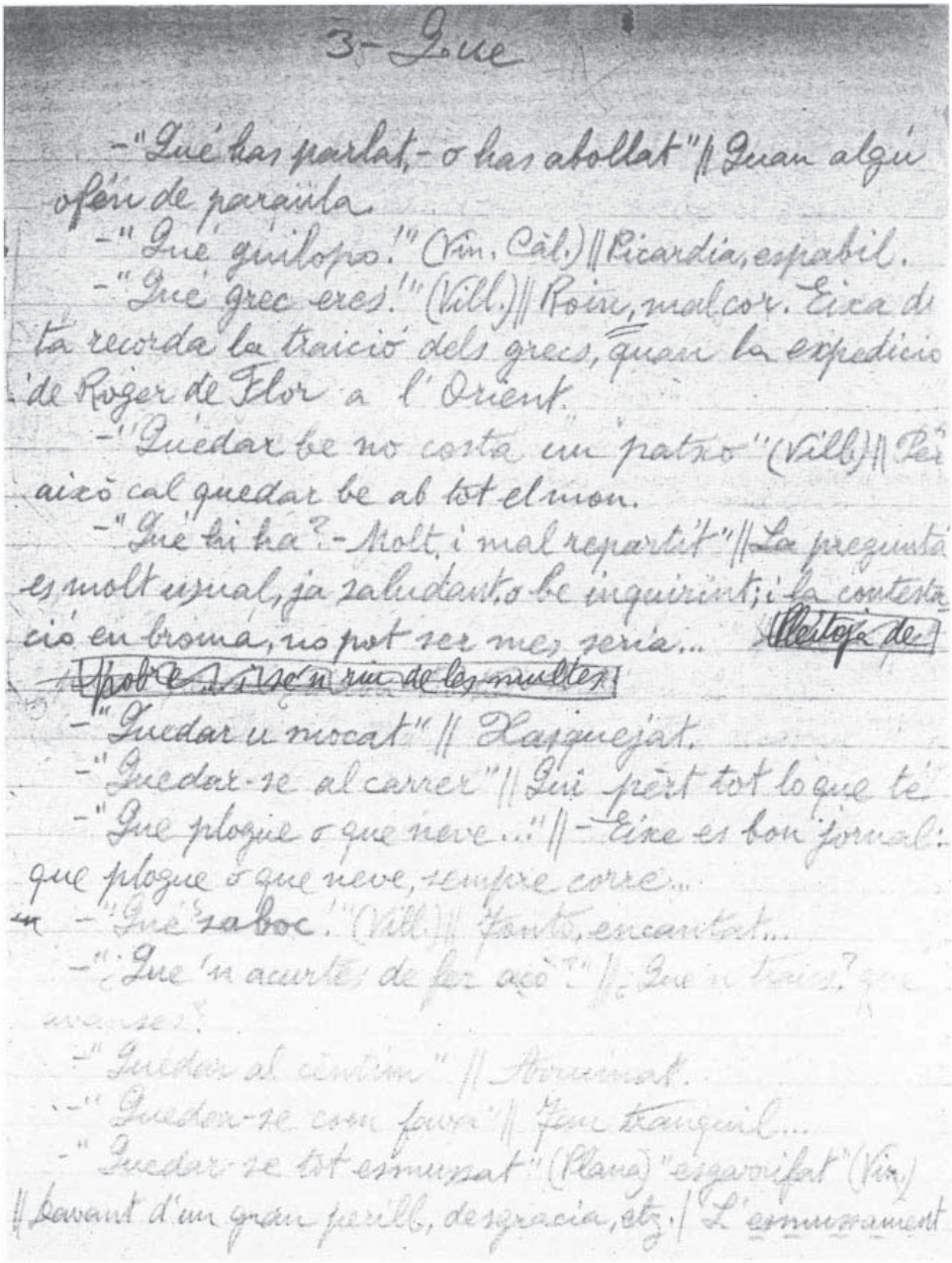
3- Que

-"Que has parlat, - o has abollat" || Quan algú ofén de paraula.

-"Que guilopo." (Vin. Càl.) || Picardia, espabil.

-"Que grec eres." (Vill.) || Roin, malcor. Eixa di ta recorda la traició dels grecs, quan la expedició de Roger de Flor a l'Orient.

-"Quedar be no costa un patro" (Vill) || Per això cal quedar be ab tot el mon.

-"Que li ha? - Molt, i mal repartit" || La pregunta es molt usual, ja saludant, o be inquirint; i la contestació en broma, no pot ser mes seria... ~~Allertoja de~~ ~~Pobre, i se n riu de les multes~~

-"Quedar u mocat" || Xaquejat.

-"Quedar-se al carrer" || Qui perd tot lo que té.

-"Que plogue o que neve..." || - Eixe es bon jornal: que plogue o que neve, sempre corre...

-"Que 's saboc." (Vill) || Fanto, encantat...

-"¿Que 'n acurtes de fer acò?" || ¿Que n traies? que m'ensa?

-"Quedar al centim" || Arruinat.

-"Quedar-se com fava" || Fen tranquil...

-"Quedar-se tot esmunyat" (Plana) "esgavoifat" (Vin.) || Davant d'un gran perill, desgracia, etc. | L'esmunyament

Quadern on Borràs Jarque escrivia els refranys i frases fetes que replegava.

font

castellanismes o les possibles faltes d'ortografia. D'aquesta manera, és com si conegueren de primera mà la fraseologia que caracteritzà Vila-real i que, en alguns casos, encara sentim quan caminem per la vila.

Fins ací, doncs, arriba el resum que pretén fer-ne coneixedor al lector. En algun punt, hem deixat d'esmentar alguns aspectes igualment interessants sobre el nostre mestre. Caldrà, per tant, altres articles per a conéixer un poc més profundament aquest personatge. De tota manera, creiem que cada paràgraf dedicat a Borràs Jarque és de sobres merescut i alhora necessari per a ampliar la nòmina de personatges notables que intentaren aportar el seu granet d'arena per a normalitzar, s'ha de dir que sense gaires facilitats, la nostra cultura.

A

– *"A hora horà": a temps just i prop de fer tard.*
– *"Aigua misericòrdia": (a Vilarreal és "auia") quan plou gran aiguat, "a cànters".*
– *"Això serà lo que tassaran set sastres": en no estar conformes d'algo que altre proposa.*
– *"Ajuntar-se'l cel i la terra": quan algo es considera impossible. – Ja es pot ajuntar el cel i la terra, que lo que és jo no li la perdone.*
– *"A la boça del juaor, no li cal lligaor": perquè a la fi acaba perdent... fins les orelles.*
– *"Alcançat": – Com "ha tret" una finca ha quedat molt alcançat...deu molt...no té una perra.*
– *"Alçar-se en la castanya torta": de malhumor.*
– *"A la força els pengen": – És forçòs que anem. – Bah! A la força els pengen...no cal patir tant.*
– *"Al que li tingues de donar a sopar, no te dolga el berenar": voler economitzar per tacanyeria sol ésser antieconòmic.*
– *"A l'hospital i a la presó, tots tenim un cabiró": ningú sap el què li espera.*
– *"Al cap de cent anys, tots calbos de la mollera, i és perquè mos falta la cabellera".*
– *"Alevar-se com les asserps": encantar-se.*
– *"Allí a on se revolca el burro, queda pèl": qui no és de confiança allí on va deixa senyal. I si toca diners...és fàcil que no els solte tots.*
– *"Allargar més el peu que la flassà": qui gasta més del que pot. No allarga més el peu que la flassada qui és curt de remei, apocat, de poc caletre.*
– *"Amargar": – No m'amargues la vida, xiqueta, en les teues tonteries i sermons. – Quin xafó m'has pegat! M'has dixat més amarga...*
– *"A mos redó": menjar la fruta sense partir-la i tot fiambre directament.*
– *"Anar-se'n com el vi de a dos": cosa que es veu fàcilment.*
– *"Anar ales tres pedretes": molt mudat.*
– *"Anar com el bou en la corda": a la força. Costum del "bou per la vila", que al final li tiren un llaç, i aixís nugat amb la corda el porten a matar.*
– *"Anar-se'n algo entre cara i ulls": lo bo s'acaba prompte, se'n va entre cara i ulls. –Eixa tela és massa fina i se'n anirà (esgarrarà) entre cara i ulls.*
– *"Anar al tros": – Me'n vaig al tros a raure.*
– *"Apegar-se com el pèl a la pasta": qui és molt apegalós. – No sé com desempellugarme d'ell; sempre'l tinc damunt; s'apega més que'l pèl a la pasta.*
– *"A quin sant!": negació. – És veritat que festeges? – A quin sant! Ni pensaments...*
– *"Arredonix-te els macarrons": Els "macarrons" són els baixos de la roba de les dones*

font

quan els fangs l'embruten, o quan s'estrossa. – Què critiques si tu tens tant que callar? Ves, ves, arredonix-te els macarrons. – Què no tens els teus macarrons, que ençà t'afiques en casa d'altre?

– *"Ara, ja només passa, Maria Colassa": acabar una tasca apresseta, sense "mirar prim" perquè "és tard i vol ploure...".*
– *"A un poquet cada dia s'ajunten dies sancers": fer faena a "ratos perduts".*

B

– *"Baixa-garrofes": massa comboiant. – Venia a fer-se la roba, i jo per massa baixa-garrofes li la vaig cosir a màquina... i mira...em vaig foradar el dit.*
– *"Bevem i mingem, que a un cap o atre ixirem": fora "mal de caps".*
– *"Bon gènit té'l meu home pâ portar la capa llarga!": Qui és difícil de convèncer. – Diuen que en certa ocasió, una dona li amprà a una amiga la capa dper a lluï-la el seu marit en una solemnitat, enterro o lo que fora; però, com li venia llarga, li la tallà a la seua mida. En tornar-la, l'amiga es quedà feta de pedra. – Què has fet? –li reprengué; m'ha fet malbé la capa que ja no la podrà portar el meu home...– Xica – li va contestar l'altra– pos bon gènit té'l meu home pa portar la capa llarga!*
– *"Boqueta nit": en començar a fer-se de nit. – Tornaré a boqueta nit.*
– *"Bona és Valèmcia, però millor és el maset de ma uelo": l'amor a lo de casa.*
– *"Boca i cul tot li parla": qui mai calla.*
– *"Boca que calla, Déu no la ou": quan un necessita algo, no té d'esperar que li ho endevinen. Parlant és com es saben les coses.*

C

– *"Casa empenyà, no té mai anyà".*
– *"Capaç de secar esta vida i l'altra": d'això és capaç el sol fort o el vent que eixuguen la roba de la llavada.*
– *"Cantar la canya": 1. dir la veritat. – Vullgues que no, tindrà que cantar la canya. 2. Retractació. – Li hem fet cantar la canya (s'ha desdit). Al.ludix a la costum antiga de les fleques que senyalen en una canya les compres a fiat.*
– *"Câ mentira encoixa un gos": qui és molt mentirós.*
–*" Câ mentira seca els blats": per als metirosos.*
– *"Caure garres avall": fer poca gràcia.*
– *"Cavall vell, herba tendra": quan un home vell es casa amb dona jove.*
– *"correr les hores": qua ha tocat la una, ja "corren dos". – Alça't del llit, maganta, que ja corren sis...(i són les cinc i quart, o la mitja).*
– *"Com estarà la seua ànima": plenitud en varis sentits. –Quan el xiquet no volia més dolç, com estaria la seua ànima! (de tant que n'havia menjat; o per no trobar-se bo).*

D

– *"Después d'una bona secà una bona remullà": 1.en ploure massa quan s'ha fet desitjar. 2.Donar-li gust al cos quan ha passat un dijuni llarg... de lo que siga.*
– *"De gaidò": oblíquament. – Escupix de gaidò pâ fer el pinxo... – Ho tallaràs de gaidò.*
– *"Después de mort, ni vinya ni hort": a viure com millor es puga...*
– *"Déu mos lliure d'este sinyor, que no mo'n done": 0 "no mo'n vinga un altre pitjor": allò de la faula d'Isop "les granotes que volien rei".*
– *"De rexupla't el colze": encareiximent. – fa un fred de rexupla't el colze...estic ert.*
–*L'arròs està de rexuplat el colze...no li'n cap més de bo.*

font

– *"De vore les botifarres" o només "de vore l'autor de les botifarres se te menegen les barres" quan es desitja molt algo que només s'entreveu; o es senten ganes segons lo que s'endevina...*
– *"De fer un bé, un mal te vé": és allò de "fes bé a bèsties i't pagaran a cosses. A voltes no és culpa de la ingratitud.*
– *"Del reinat de Pepet" o " de quan reinava Pepet": cosa vella o passada de moda. –Portava un paraigüesdel reinat de Pepet. Al.ludeix al temps de la independència en que reinà Pepet...el germà de Napoleó.*
– *"Dia passat, dia trobat": Com no sabem fins quan ens duraran...*
– *" Dixar-se caure": acudir. – Dixa't caure per ací a la vesprá...*
– *"Ditxós el fill que té son pare a l'infern": perquè disfruta lo que son pare havia mal adquirit*
– *"Donar color al drap": 1.cobrir les apariències. –Ençà que no tingues pesar en eixe dol, ves i al menos dóna-li color al drap...que ningú tinga res a dir. 2. Dir lo que u no sent per a no descontentar a un altre.*

E

– *"Eixir fiança de les arraïls del campanar": –No es pot eixir fiança per res, perquè és cosa que dóna disgusts a manta.*
– *"El vell al darrer amo enganya": no és bo llogar persones velles ni comprar animals vells.*
– *"El que fuig de la creu, la Creu l'acaça": és inútil fugir de les penes.*
– *"El que no'n vol, set sinaes": "Sinaes" de portar coses, frutes, etc., al sí o pitral. – Mâ tu...no volia gos, i ara té gos i gossa i gossets".*
– *"El que no mira al davant se queda al darrere": hi ha qu'ésser previsors i no malgastadors.*
– *"El primer casament el fa Déu, i el segon el fa el dimoni". Per als viudos.*
– *"El que fora vila va a casà/casar, o va a que l'enganyen o va a enganyà/enganyar" (Càlig/Plana): per ésser probable el desconeiximent d'uns i altres; mentres que en el poble, "dins la vila", tots se coneixen.*
– *"El que ho ancerta ho andevina": quan s'ofereix un cas dubtós.*
– *"El que primer guanya, después reganya": en el joc que voluble, a qui afavoreix primer en acabant el deixa, segons diuen els jugadors.*
– *"El que diu passa, any empeny".*
– *"El que no cria, no té alegria": pels fills.*
– *"El que en la camiseta ho pren, en la mortalleta ho dixa": el gènit, el caràcter.*
– *"El gat al foguer": quan una està de visiteig o de xarrameca, mentres encara essent hora no ha començat a fer el dinar o sopar. –Hala! Aquí estem xarrant...i el gat al foguer...*
– *"El (o lo) que un altre sua, a mi poc me dura": 1. allò que es dona gastat, roba usada... com li ha de durar a ningú? 2. I també lo que altre ha guanyat a costa de suor, no li dol gastar-ho a qui ho hereta.*
– *"El que té boca s'equivoca, i el que té nas se moca": un consol en les equivocaions..*
– *"El dimoni quan no té faena jua en lo rabo": quan u no sap que fer...i destorba als demés.*
– *"Emportar-se" o "endur-se algo", amb les seus "mans llavaes": sense cap esforç...ni mèrits.*
– *"En un dric-drac", "En un dos per tres", "En una exhalació", "En un pater vaig i vinc" (Morella), "En un obrir i tancar d'ulls", "En un vaí", "En un bufit" (Plana),*

font

"En un buf", "En un punt", "En un rebatacapes", "En un no-res", "En un sopols", "En un santiamén", "En una sarabanda vaig i en un villancico torne" (Alacanat): expressions per a indicar gran pressa i brevetat.

– *"Encontrar per a tot tapó": qui per a tot troba excuses.*
– *"En tot lo lleu": 1. A tot pulmó. 2. Amb descaro. – Ho ha dit en tot el lleu pâ ofendre... – Cha que t'equivoques! 3. Amb tota tranquilitat Tens raó, pos mira, ho havia dit en tot el lleu.*
– *"Enviar a u a sò de tabal": a males.*
– *"En cabás i lligona": –Mos robaven l'hòrt en cabás i lligona que solen dir... – L'ha xafat un auto: donava llástima de vore...*
– *"En guitarra d'un altre, bons clafits": lo teu ho cuides i guardes; mes lo d'altres no dol.*
– *"Estar a l'alça, com el pa blanc": qui va avant en algo; progressa, mana, se'n fa cas d'ell.*

F

– *"faena fuig": diuen a qui no té ganes de treballar. –Vorem si podré l'altra setmana perquè... – Sí, sí, escuses...faena fuig.*
– *"Fer rogle": quan u és respetat i admirat "fa rogle".*
– *"Fer safrà" (Vinaròs), "Fer fugó" (Vilarreal), "Fer futxina" (Onda), "Fer Sant Joan", "Fer novillos": amagar-se de l'escola els infants; lo que en Catalunya es diu fer campana. En general, no acudir a una cita, reunió. La "tx" sona en Onda molt "ch" castellana ("fuchina"), per quina causa els de la Plana diuen que allí es parla "apichat".*
– *"Fes-ne cent i no'n faces una que no'n faràs ninguna": que ningú s'entere de cap malifeta teua. Però si n'escaroten una, estaràs difamat per les cent i més.*
– *"Fer un deu": Beure una copa d'aiguardent. – "Fer arca": renyir a pedraes els xiquets en dos bandos.*
– *"Fer-se un burro, cavall, aixà...": comprar l'animal o cosa dita. – Vaig a fer-me un burro...i tiraré el xic al fem (a que n'arreplegue).*
– *"Fer el mixinot": Qui diu algo com qui no vol, amb precaucions. Mixinot és el gatot.*
– *"Fer-hi a u un pom de plata": quan se li vol fer un mal i resulta beneficiat. – Se li ha mort l'home qu'era un borratxo; un pom de plata que li ha fet a la pobra dona.*
– *"Fer una borrasqueta": una menjà d'amics.*
– *"Fer més mal que una bacona dins d'un favar": es sol dir als crios que tot ho revolen.*
– *"Fer el burro aplatxat": carregar-se de paciència, passant per tot lo que un altre vullga. – Mira, pâ que no s'agravie l'auelo no tinc més remei que fer el burro aplatxat: faig el bobo, li dic a tot que sí, i avant.*
– *"Fer-se un ànimo": decidir-se. – No hi ha més que fer-se un ànimo i vinga lo que vinga.*
– *"Fiança de les arrails del campanar": – No garantixques a ningú, que només es pot donar fiança de les arrails del campanar.*

G

– *"Gata moixa": apariència inofensiva...de la que no hi ha que fiar-se " ni de bon tros".*
– *"Gelar-se com una rata".*
– *"Gent de montanya el que la pert la guanya": la saben molt llarga, els montanyesos.*
– *"Gira't arrere i voràs cent llegües de mal camí": sempre hi ha un pitjor.*
– *"Gos malfainer": li diuen al gandul.*
– *"Golero": el cap d'una avinguda d'aigua al riu, a la sèquia.*

font

– *"Goteta, goteta fa riuet": qui replega o estavia poc a poc, i aixís va tenint.*
– *"Gonia (donar o tindre): –Treballem en gonia per acabar prompte. –Només de vore els crios sempre damunt, pos no me donen gonia? –Tinc una gonia que no sé si no acabaré per traure els lleus.*

H

– *"haver o hi haure prega": la collida de la taronja. – Demà hi haurà prega. Vas a la prega si estàs allogat.*
– *"Hora horà": casi fer tard. – Sempre acudixes a hora horà...quina patxorra gastes.*
– *"Hi ha res pâl Puig?": demanant consevol cosa. – Anirem a veure si hi ha res pâl Puig (si hi ha algo que convinga comprar, i millor si mos donen). Serà al.lusió a la capta que es faria per al famós monestir?*
–*"Hasienda de molts, el dimoni se la menja": quan uns pels altres ningú la cuida.*
– *"Fins l'any que vé. Un o altre t'enganyaré": por que la mort per fi trencara la seguida.*
– *"Eixir el sol per un costat o per altre": sort en un cas apurat. – És la providència; quan més aufegat estàs, t'ix el sol per un costat o altre...*

L

– *"La meua": la muller. – Açò que ho diga la meua...és cosa de dones. Pos ja parlaré amb la teua.*
– *"Llavar-se en auia d'ortigues": qui està de malhumor i contesta desaladament.*
– *"Lleig com un pecat".*
– *"Lleu": 1. Massa calma. – Mâ que tens lleu. 2. Atreviment. – Lleu per a consevol cosa. 3. Amb tota intenció, amb tota la bara, amb tot el valor. –En tot el lleu. 4. Qui treballa massa. –Tirar o traure el lleu.*
– *"Lléva-t'ho del cap, pòsa-t'ho a l'esquena, tot és pena": quan de tots modos queda sense poder resoldre's la dificultat.*
– *"Llevar-se les ungles uns als altres": difamar-se.*
– *"La gana": abundor. – He dormit la gana!. – He menjat la gana! –He treballat la gana!*
– *"La gallina de dalt caga a la de baix": i els que estan en posició ventajosa fan cosa pareguda.*

M

– *"Mal aviver!": un munt de monyicots*
–*"Mala rècua!": quan són molts.*
– *"Mâ que té qüens": exclamació de disconformitat o d'estranyesa. – Té qüens la cosa.*
– *"Melons d'Alger" (Vilarreal) o "de moro" (Vinaròs): és el d'aigua; sindries; de sang; pulpa roja.*
– *"Meldènes": caràcter disgustat. – Vina ací, meldenes!*
– *"Menjar a boca plena": molt a gust.*
– *"Menjar fetge": disfrutar. –la mare menja fetge de vore com festegen a la filla.*
– *"Més lleig que pegar-li a un pare": Jaés dir-li lleig a u!*
– *"Més val vergonya en la cara que dolor en el cor": decisió en parlar. – Me fa vergonya, però li ho diré, que "més val...".*
–*"Més que no siga! ...i el duien a penjar".*
– *"Molt fa el que va i ve; però més el que casa manté": No tot consisteix en anar d'ací per allà com qui ho fa tot.*

N

– *"No és cap cosa de l'altre món": lo que no té res d'extraordinari.*
– *"No farem res, qu'han eixit parents": dificultats, mala gana de fer algo. Al.lusió als impediments canònics i a casar-se.*
– *"No mou pols ni remolí": qui és de bon caràcter, pacífic.*
– *"No parar mai en torreta": qui és rondaller, de visites, de viatges...*
– *"Només té la creu del front i set pams de terra i no sap a on": pobresa: al.lusió al fosar.*
– *"No hi ha cansament sense plors, ni enterro sense rises".*

O

– *"Ous i coloms": cosa molt encarida. – d'este rodalet m'han demanat ous i coloms...una fotracà.*
– *"Olorar (o aulorar) a on guisen": qui va escoltant tota conversa. – Ves-te'n monyicot, que sempre vas aulorant a on guisen.*

P

– *"Pâ què vull lo que tinc, si el que dec no ho puc pagar?" qui tenint poc no li dòl gastar.*
– *"Pedaços": són el ventre del borrego que es guisa a trossets.*

Q

– *"Quan el mal està en dansa a tots diu que alcança".*
– *"Què grec eres": roin, malcor. Eixa dita recorda la traïció dels grecs, quan la expedició de Roger de Flor a l'Orient.*
– *"Quedar bé no costa un patxo": per això cal quedar bé amb tot el món.*
– *"Què saboc!": totnto, encantat*
– *"Quedar-se tot esmussat"(Plana) "esgarrifat" (Vinaròs): 1. Davant d'un gran perill, desgràcia, etc. 2. L'esmussament és també una sensació amorosa. – Quan veu xiques tot s'esmussa. 3. I esmussament com esgarrifança també és certa mala impressió que fa retxinar les dents. – No talles el suro que m'esmusse.*
– *"Què minjarem? Sopa que fa la galta rossa" : 1. Burla, quan u vol saber què hi ha pâ dinar. 2. També indica lo saludable que és la sopa.*
– *"Quedar-li a u poques esquilaes": poc temps de vida,.*
– *"Qui fuig de la faena, la faena l'acaça"o "l'alcança"(Càlig/ Vilarreal).*
– *"Qui furta un ou, furta un bou" per poc es comença.*

R

– *"Ratlla de Sant Martí": l'arc Iris.*
– *"Rabo ert" malcarat enutjat. – Què li passa an este que va en el rabo tan ert?*
– *"Rascamonyos": es diuen als "catxurros" en l'Alt Maestrat, "gossets" en Cervera, "guspins" en Alcoi. Són unes boletes punxentes de la planta del mateix nom, que'ls xiquets tiren als vestits i monyos on s'agafen fortament.*
– *"Reparat, reparadament": els trossos de paret que cauen.*
– *"Terreta d'aseurar" (Vilarreal) o "Saldó" (Càlig).*

S

– *"Salmat, salmat; el que no ho pilla condemnat": diuen els infants per a conservar el lloc quan tenen precissió d'anar-se'n.*
– *"Salvar un tros": és senyalar terra "de ningú" apropiant-se-la.*

– *"Segons els sants, els incens": a personatge de més categoria, més acatament i festeig.*
– *"Sempre estem a meta primera": queixa, quan en una discussió a tasca s'està sempre en lo mateix, sense passar avant.*
– *"Sempre li posen mala fama al qui no la té molt bona".*
– *"Sempre ixen els gendres después de les filles casaes": es saben les coses quan no hi ha remei.*
– *"S'ha agafat com un llapissó" o "com una lleparassa": a un objecte per a no caure; a una persona en baralla, en disputa.*

T
– *"Taleca buida no se pot sostindre": hi ha que alimentar-se*
– *"Tancat a pica-martell": porta o casa ben tancada.*
– *"Tindre mal vi": borratxera violenta.*
– *"Tindre el cervell auiat": com el cap desfet.*

U
– *"Una casa assolà, un'altra n'assola": socorrent-la.*
– *"Una escolta val cinc sous (Vilarreal/Càlig): quan algú sospitós, o en rinya, o borratxo diu: – Vine tu, escolta... L'altre contesta fugint: una escolta val cinc sous!*
– *"Una porrà": molt. –Tinc una porrà de calderilla.*
– *"Una salivà" (Vilarreal) o "salivae", "escupinyae" (Vinaròs): és el fill que molt se'ls assembla.*
– *"Una passaeta": xasco. – M'ha fet una passaeta que m'enrecordaré; m'havia promés que m'avisaria, i no m'ha avisat...*

V
– *"Val més l'aspart que l'ascurà": els ports em costen tant com l'encàrrec. –Xè, pos val més l'aspart que l'ascurà!*
– *"Vaia si boten!": expressió negativa. –Te costa deu duros? Vaia si boten! Quinze xica!*
– *"Viure com el pecat mortal": s'aplica als matrimonis malavinguts. – Viuen com el pecat mortal. Sempre estan renyint.*
– *"Vendre en terra plana": No et fies que et vendrà en terra plana eixe, que se'n passa de llest.*

X
– *"Xiquets i roba blanca mai n'hi ha prou": els fills mai destorben, sempre vénen bé.*

Sergi Pérez Silvestre

1 El primer article que trobem de Borràs ve datat del 10 de novembre de l'any 1906 a La Hormiga de Oro, núm. 45, p. 718, sota l'epígraf "La aparición de las almas". Es pot apreciar, doncs, que la seua ideologia gira a l'entorn del cristianisme.

2 Pérez Silvestre, Òscar (2000): «La primera generació de capellans-erudits de la Castellonenca de Cultura», *Saó* 243. València; p. 22-25; (2004) "Mn. Manuel Betí Bonfill (1864-1926) i Mn. Joaquim Garcia Girona (1867-1928), dos maestratencs per la llengua", *Beceroles*, 1. CEL, Alcanar, p. 85-109.

3 BORRÀS JARQUE, J. M: *Historia de Vinarós* (H.Vin.), primer volum: Editorial Católica "Correo de Tortosa", Tortosa, 1929. El segon volum: impremta de Joan Baptista Mas, 1932. Nosaltres emprem la reedició que l'any 2001 elaborà l'Ajuntament de Vinaròs. També hi circula un *Epítome* de la *Història de Vinaròs*, editat per: GÓMEZ SANJUAN, José Antonio, Caixa Rural de Vinaròs, 1996.

4 PÉREZ SILVESTRE, Sergi: «"Escrivint per al poble..." La *Història de Vinaròs* de Joan Manuel Borràs Jarque», Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo, núm.62 (juliol-desembre 1999), p. 107-118.

5 PÉREZ SILVESTRE, Òscar (1996) "'Un regatxol que baixa del Maestrat': el *Vocabulari* de Mn. Joaquim Garcia i Girona" (IV Premi d'Investigació Idiomàtica (1995), *Passadís. Quadern de Lletres*, 17. Associació Cultural Alambor, Benicarló, p. 77-106; o també (2000) "Fidelitat lingüística del clergat valencià. Diòcesi de Tortosa, anys 20", en *Actes del V Congrés d'Història i Filologia de la Plana*. Nules, 1998, p. 335-346.

6 Revista *San Sebastián*, núm. 21, p. 3 (1922).

7 Diu Carles Salvador l'any 1922: "Tot valencianista deu portar els seus fills, els seus germanets a les escoles on els mestres, fent us d'una sana Pedagogia, parlen en valensiá i donen tota l'ensenyança en la nostra llengua i ensenyen el valencià lle-

font

gint-lo i escrivint-lo. En els pobles on no més hi han una o dos escoles, el valencianista deu demanar al mestre l'ensenyança valenciana. (...) Es més: el mestre que no la use falta descaradament a la Pedagogia". *El Crit de la Muntanya*, núm. 11, desembre, 1922, p. 2.

8 SIMBOR V (1983).: *Carles Salvador i Gimeno: una obra decisiva*, Diputació de València, i també PÉREZ i MORAGON, F. (primavera 1994): "Carles Salvador i la reivindicació de l'ús social de la llengua catalana", *Caplletra* 16, p. 225-238 i p. 232. Vegeu també, del mateix autor, "El valencià a les escoles del segle XX", *Saó*, núm. 226 (febrer 1999), p. 21-32.

9 Entre les activitats més destacades trobem els aplecs de Betxí, celebrats els estius de 1920 al 1923, reberen l'adhesió en diverses ocasions de Borràs Jarque. Sobre el paper dels capellans i d'altres cristians en aquests aplecs, podeu veure l'article de PÉREZ SILVESTRE, Òscar (1995): "Capellans al cim de la muntanyeta, *Saó*, núm. 189. València, p. 31-35. Per a una visió més genèrica del fenomen nacionalista agrarista, vegeu FRANCH i FERRER, V. (1980): *El nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)*, Prometeo, València.

Fins l'any 1923, eren molts els avanços que s'havien aconseguit en el terreny de l'impuls i la normalització de la llengua. Les consciències s'havien despertat i no hi ha més que mirar la gran quantitat de revistes, fulls, partits polítics i associacions (APEV, Nostra Parla, la Societat Castellonenca de Cultura) que es varen desenvolupar en pocs anys. No hem d'oblidar tampoc les contínues peticions de cooficialitat del valencià –que quedaria aprovada l'any 1929–o de la formació de la Mancomunitat. En aquesta darrera reivindicació, Borràs Jarque hi participa des de *San Sebastián* (núm. 33, 19-8-1923, p. 5). Una visió general d'aquest període ens l'ofereix GRAÑA ZAPATA, I.: *L'acció pancatalanista i la llengua: "Nostra Parla" (1916-1924)*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995.

10 *El Camí*, núm. 47 (28-1-1933), p. 1.

4

Santiago Vilanova Añó

UN EXEMPLE DE TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE AGRARI. EL POU DE SANT ROC. 1905 (II)

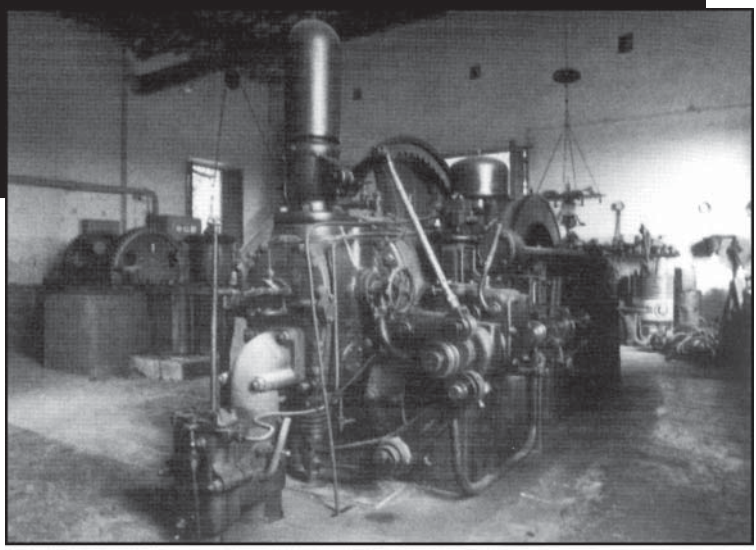

Motor propulsat a gasoil per a estracció de l'aigua.

CAIXA RURAL VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

UN EXEMPLE DE TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE AGRARI A VILA-REAL. EL POU DE SANT ROC. 1905 (II)

"Y también el Mare Nostrum vio nacer a quienes fundaron el Tribunal de las Aguas y a los que hace más de cien años, tan pronto dispusieron de bombas, poniendo en peligro sus vidas con pico y pala alumbraron aguas subterráneas. El himno de Vilareal, mi pueblo, lo recuerda. 'Foradant les dures penyes/ fent eixir al sol les aigües/ convertint en horta hermosa/ el secà dels nostres pares' .

Agua, innovación y trabajo han forjado una cultura mediterránea que siempre miró hacia el futuro." (Enrique Cabrera, catedràtic de Mecànica de Fluids de la Universitat Politècnica de València, "En busca del liderazgo perdido", *El País*, 22 de gener de 2005)

El gran mestre de la major part dels geògrafs valencians actuals, el doctor Vicenç Mª Rosselló de la Universitat de València, resumia d'aquesta manera la importància de la domesticació de l'aigua per als valencians :

"La història de l'ocupació humana del territori valencià no ha estat gaire cosa més que la història de la domesticació de l'aigua. Si més no, en el procés de poblament, aquests han estat dos fenòmens coincidents. Secularment al nostre País canalització ha volgut dir civilització, mentre que manca d'aigua o aigua incontrolada significava desert demogràfic i econòmic." (Rosselló. 2000)

No crec que hom puga explicar amb paraules més justes, més adients, la relació que ha existit històricament entre valencians, territori i aigua; i aquest fet ha estat així a tot arreu del País i especialment a la Plana del Millars.

Convé, però, remarcar que la transformació de la qual ens ocupem -la creació del Pou de Sant Roc el 1905- és uns anys anterior a la construcció dels embassaments que regulen el Millars. Abans de les grans obres, les obres petites. Els nostres conciutadans de principi del segle passat n'eren conscients que domesticar l'aigua era la solució per aconseguir un major nivell de renda, especialment si les terres "tretes" s'hi podien dedicar al tarongerar. No els mancaven raons per pensar així.

La taronja exigia costoses inversions inicials però els rèdits eren visibles aviat. L'estret lligam amb els mercats estrangers, la seua capacitat per generar ocupació (en la recol·lecció i, especialment, en la selecció i embolicament i encaixonament del fruit per garantir un transport adequat que es feia per mar) i, per fi, l'elevada rendibilitat va acabar per desplaçar conreus sòlidament assentats a les nostres comarques com ara la garrofera o la vinya.

Al nostre terme, i segons un magnífic estudi de Samuel Garrido (Garrido. 1996), la superfície de fanecades regades i fanecades de secà va evolucionar de la manera següent:

Any	Fa. regades	Fa. de secà	Total
1900	29.083	42.345	71.428
1910	35.767	36.131	71.898
1920	43.853	28.427	72.380
1930	48.706	24.071	72.777

Observeu que aquesta transformació va suposar que si bé el 1910 les terres del terme es trobaven al cinquanta per cent repartides entre regades i de secà, vint anys després les terres regades doblaven les de secà.

Com ja analitzàvem al número de maig del 2004, la importància dels petits i molt petits propietaris de terra en el procés de transformació del secà en regadiu fou immensa.

En el cas concret de Sant Roc, d'un total de 89 socis fundadors, 37 en concret aportaven una fanecada justa i dinou socis aportaven entre una i dues fanecades. En l'altra banda de l'escala, solament quatre propietaris passaven de les deu fanecades i el major de tots ells aportava a la societat constituïda quinze fanecades, en concret Vicent Mezquita i Arenós.

Com explica Garrido en l'obra esmentada: "Gràcies a l'existència de les cooperatives de reg, molts menuts i mitjans explotadors van poder adquirir porcions de la molt barata terra del secà en l'espera de poder artigar-la, fent ús de treball familiar, quan les circumstàncies ho permetessen". Voldria ací fer dues remarques sobre aquesta afirmació: primera, que la paraula "explotadors" de terra s'entén, em sembla molt poc adequada en aquest context perquè es presta a equívocs. I, segona, que quan diu treball familiar, en efecte es tracta d'això, d'un treball en el qual hi participava tota la família, dones i xiquets inclosos, perquè massa vegades ens oblidem del treball de la dona - i dels xiquets- en les feines de transformació del secà en regadiu.

Era, aquell, un esforç immens però que, certament, pagava la pena. No els convertiria en propietaris (en el sentit de poder deixar d'anar a jornal) però tenien l'esperança de poder esdevenir "llauradors" i guanyar-se la vida fent menys jornals per d'altres: **autoexplotació en lloc "d'altrexplotació"**, si em permeteu la paraula. La majoria no sabien llegir ni escriure però n'eren conscients que tenint en propietat un trosset de terra els podia fer "menys pobres" i, a més, com encara ara diem ací "la terra no se la mengen els cucs", és a dir, econòmicament la terra sempre és una garantia.

Aquestes consideracions de tipus sociològic no ens haurien de fer caure en l'equívoc de considerar que aquella era una societat bàsicament igualitària, com determinats tòpics agraristes han volgut fer creure. No ho era. Cap a 1920 mentre un 73% dels

Hort de la popular mandarina del S. M. Pesudo

font

propietaris més xicotets controlaven solament un 20 % de la terra (aquelles explotacions de menys de 12 fanecades), un 1,6 % de propietaris molt rics (més de 120 fanecades) tenien en les seues mans un 22% de la terra. Aquella no era, doncs, una societat extremament injusta com l'andalusa o l'extremenya, però en cap cas era "l'Arcàdia feliç".

La societat de l'època sabia amb certesa que ser ric ací a la Plana volia dir tenir en propietat fanecades i, encara més, tenir fanecades de taronger. Això és el que veien els humils i per aquesta raó s'hi abocaven amb tant d'esforç.

Plantant tarongers (Arxiu Borja-Mora. Gandia).

UNA REFLEXIÓ FINAL DES DE L'ECOLOGIA

Aquells homes i dones que "foradaven les dures penyes" sabien que es jugaven el futur, el seu i el dels seus fills. No ho feien simplement pel present, puix molts d'ells ultrapassaven els cinquanta anys en uns temps en el quals l'esperança de vida era molt curta. Havien de créixer i créixer, allò del concepte actual de sostenibilitat els quedava molt lluny. Avui, però, la problemàtica és tota una altra. Molt al contrari del que apunten alguns **no falta aigua al País Valencià**. Allò que sobra és malversació, el que sobra és balafiament, *malgasto* que diuen els castellans.

Les aigües subterrànies contribueixen de forma decisiva a resoldre els problemes hídrics d'una societat valenciana molt desenvolupada i d'una societat com la de Vila-real, més desenvolupada encara que la mitjana valenciana. Algunes xifres poden ajudar a entendre allò que diem. Una quarta part dels bombaments que es fan a tot Espanya es duen a terme al País Valencià. Les aigües subterrànies proveeixen el 40% dels regs valencians i el 50% del consum humà! Per a les comarques de Castelló aquesta xifra del consum humà supera el 90% i a Vila-real és del 100%. I això és com és perquè la seua qualitat, la de les aigües freàtiques, resulta en termes comparatius prou elevada.

Per fi les aigües subterrànies intervenen de forma decisiva en el funcionament d'espais de gran valor ecològic i ambiental, a més de ser un referent simbòlic per als valencians.

Però ara és important que reflexionem sobre la necessitat de mantenir la qualitat d'aquest bé en el cas de Vila-real. En els temps actuals no ens podem permetre una manca

font

de control per part dels poders públics sobre aquelles activitats humanes o industrials susceptibles d'afectar els aqüífers.

La majoria d'estudis sobre contaminació d'aigües subterrànies s'ocupen dels nitrats acumulats al subsòl per causa de les activitats agrícoles. Es necessiten estudis també que encaren altres qüestions: pesticides, metalls pesants, productes petroliers i solvents clorats, residus urbans que puguen afectar les aigües que bevem.

Amb l'ocupació intensa per part de les segones residències (masets) de les zones del nostre secà i molt especialment de la partida del Madrigal, la necessitat de controlar i solucionar mitjançant la moderna depuració els vessaments humans es fa absolutament necessària. La consciència ciutadana encara és molt menuda i els polítics no sembla tampoc que posen massa interés en aquest tema. L'equilibri entre els éssers humans i la natura és avui la clau de volta per aconseguir que l'esdevenidor puga ser el més racional i just possible. Si no anem amb molta cura, quan voldrem no podrem: ens juguem el futur, el nostre i el dels nostres fills, també ara com fa cent anys.

Tinguem-ho present.

Santiago Vilanova Añó

Operacions de replantació per a determinar la col.locació dels tarongers en l'hort (Arxiu autor).

BIBLIOGRAFIA

Diversos autors: *Aigua i paisatge. El territori valencià i els recursos hídrics*. Jardí Botànich i Universitat de València. València, 2000.

GARRIDO, S.: *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936),* IVEI, València, 1996.

GARRABOU, R.: *Un fals dilema, modernitat o endarreriment de l'agricultura valenciana. 1850/1900*. IVEI, València,1985.

MARTÍ CERCÓS, P.: *Apuntes históricos.1886-1893*. Ajuntament de Vila-real. Suport informàtic, 2001.

ROSSELLÓ, V. M.: "La construcció dels paisatges de l'aigua". Dins l'obra col·lectiva *Aigua i paisatge. El territori valencià i els recursos hídrics*. València, 2000.

gada; Pascuala Abreró Broch, cuatro hanegadas; Vicente Alberquita Abreró, quince hanegadas; Rosario Alberquita Abreró, cinco hanegadas; Vicenta Rodenas Calalá, una hanegada; José Broch Gil, una hanegada cincuenta y dos brazas; Pedro Borillo Petit, una hanegada; Pascual Garda Garda, una hanegada ciento catorce brazas; Manuel Candau Orotaró, seis hanegadas; Agustín Cabanes Almenero, una hanegada; Vicente Campos Saurá, dos hanegadas cinco brazas; José Garda Vidal, una hanegada diez y siete brazas; Juan Canós Orotaró, dos hanegadas; Pascual Garda Abreró, una hanegada cien brazas; Vicente Casalta Albiró, una hanegada; Juan Bautista Canós Vilar, dos hanegadas; Manuel Casalta Albiró, tres hanegadas; Benito Chudri Vicino, dos hanegadas; Juan Bautista Durálde Alvaro, una hanegada; Pascual Herrero Pitarch, dos hanegadas; Pascual Gil Agel, siete hanegadas cincuenta y una brazas; Lorenzo Forma Franch, una hanegada; José Brimot Donate, dos hanegadas ciento cuarenta y una

brazas; Francisco Gil Gil, una hanegada; Pascual García Abrós, cuatro hanegadas; Joaquín Lopez Robert, una hanegada; Pascual Llorens Llinca, una hanegada; Francisco Alberno Gil, una hanegada; Vicente Alberquer Pitarch, dos hanegadas; Pedro Pascual Alvaro Vilar, una hanegada; Dolores Aburrigue Borquet, una hanegada; Manuel Abata Albarú, una hanegada; Pedro Pascual Alarte Salaiz, una hanegada; José Aburrigue Alcendina, ocho hanegadas ciento cincuenta brazas; Francisco Alcalet Balaguer, seis hanegadas cien brazas; Felipe Vaeher Albiró, una hanegada; Rafael Vebot Abata, tres hanegadas; Antonio Vaeher Albiró, tres hanegadas; Manuel Vebot Bort, seis hanegadas cien brazas; Alberto Pitarch Candel, una hanegada ciento setenta y nueve brazas; Vicente Pitarch Candel, tres hanegadas veinte y siete brazas; Manuel Pitarch Candel, una hanegada ciento setenta y cinco brazas; Dolores Pendo Sanchó, doce hanegadas ciento veinte y seis brazas; Salvador Quemades Abará,

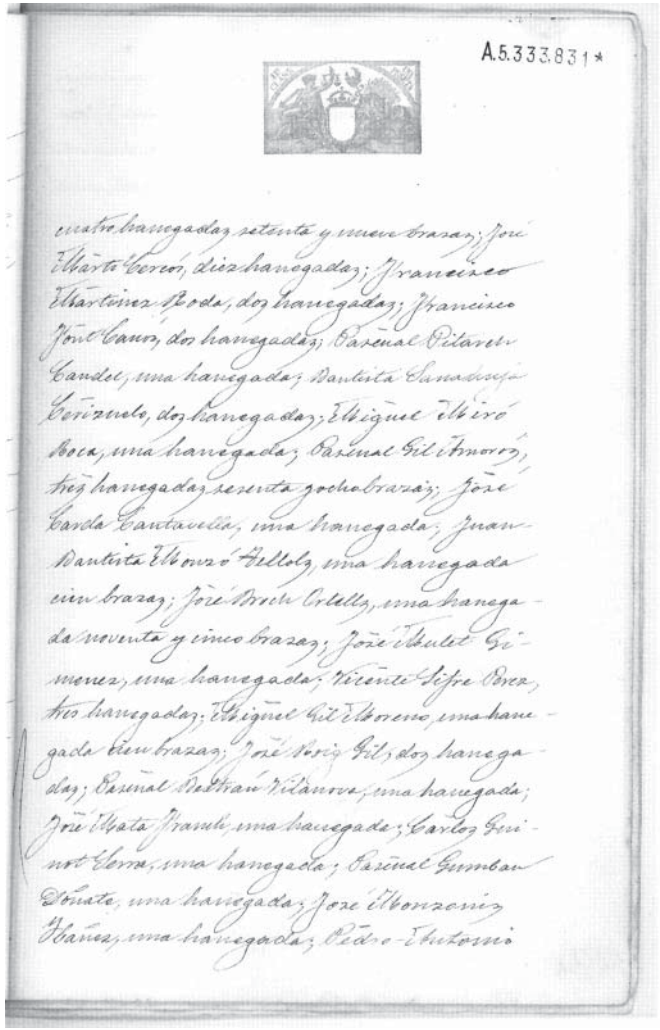

A.5.333.831*

cuatro hanegadas, setenta y nueve brazas; José
Martorell Corcó, diez hanegadas; Francisco
Martínez Roda, dos hanegadas; Francisco
José Canos, dos hanegadas; Pascual Pitarch
Candel, una hanegada; Bautista Sanahuja
Corizuelo, dos hanegadas; Miguel Miró
Roca, una hanegada; Pascual Gil Moreno,
tres hanegadas sesenta y ocho brazas; José
Carda Cantavella, una hanegada; Juan
Bautista Monzó Bellolí, una hanegada
cien brazas; José Roig Ortelli, una hanega-
da noventa y cinco brazas; José Abulet Gi-
menez, una hanegada; Vicente Sifre Pere-
tis hanegadas; Miguel Gil Moreno, una hane-
gada cien brazas; José Roig Gil, dos hanega-
das; Pascual Bertran Villanova, una hanegada;
José Mata Franch, una hanegada; Carlos Gui-
not Serra, una hanegada; Pascual Gumbau
Donato, una hanegada; José Monzonis
Yañez, una hanegada; Pedro Antonio

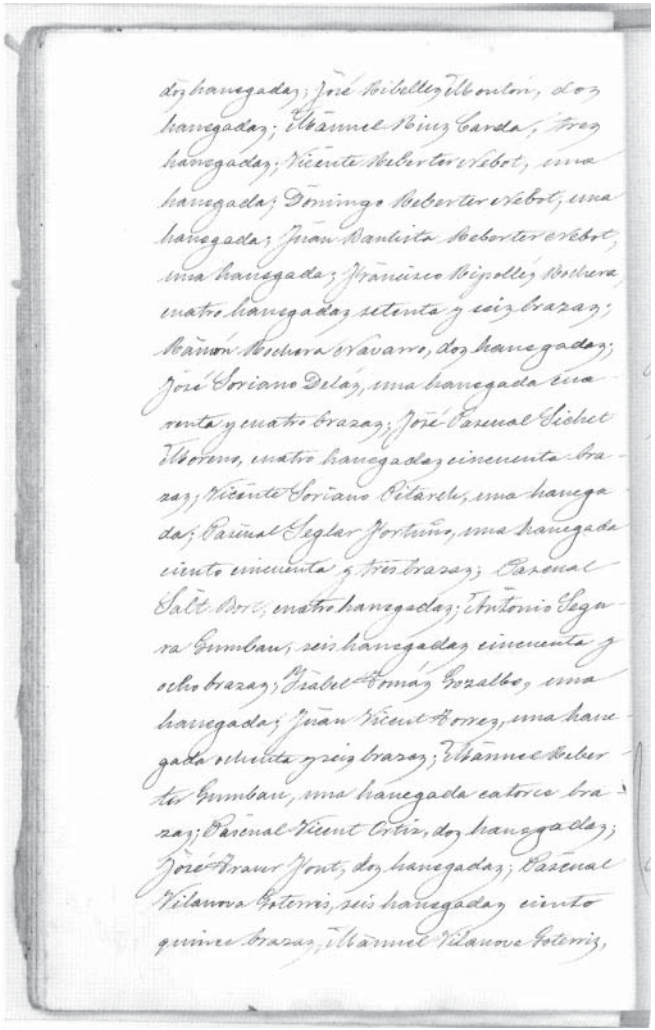

dos hanegadas; José Ribelles Montón, dos
hanegadas; Manuel Ruiz Carda, tres
hanegadas; Vicente Roberter Rebot, una
hanegada; Domingo Roberter Rebot, una
hanegada; Juan Bautista Roberter Rebot,
una hanegada; Francisco Rispolli Rubera,
cuatro hanegadas setenta y seis brazas;
Ramón Rubera Navarro, dos hanegadas;
José Soriano Delás, una hanegada cua-
renta y cuatro brazas; José Pascual Sichet
Moreno, cuatro hanegadas cincuenta bra-
zas; Vicente Soriano Pitarch, una hanega-
da; Pascual Seglar Fortuño, una hanegada
ciento cincuenta y tres brazas; Pascual
Salt Doro, cuatro hanegadas; Antonio Sego-
ra Gumbau, seis hanegadas cincuenta y
ocho brazas; Isabel Tomás Rozalbo, una
hanegada; Juan Vicent Romeu, una hane-
gada setenta y seis brazas; Manuel Seber-
tor Gumbau, una hanegada catorce bra-
zas; Pascual Vicent Ortiz, dos hanegadas;
José Franch Font, dos hanegadas; Pascual
Villanova Roteris, seis hanegadas ciento
quince brazas; Manuel Villanova Roteris,

Clemente Castelló, una hanegada y cinc brazos; Patricio Bort Medina, una hanegada; José Pascual Moliner, una hanegada; Vicente Moreno Ortells, una hanegada; Vicente Paulo Zaragoza, una hanegada sesenta brazos; Antonio García Gil, tres hanegadas; José Doguet Sebastiá, dos hanegadas; Vicente Mar Cabedo, una hanegada ocho brazos; Dolores Benito Paño, tres hanegadas; y Ramón Llop Ballester, una hanegada. Total doscientas sesenta y siete hanegadas veinte y ocho brazos.

Por ningun caso tendrá naturaleza de derecho real el derecho de riego establecido en beneficio de los citados predios ó que en lo sucesivo lo adquieran; por consiguiente no producirá efectos contra tercero en el Registro de la Propiedad.

Cuya sociedad se regirá por las siguientes bases.

Primera.

Dicho alumbramiento de agua, subterráneas confian obtener en el predio del socio Antonio Eguira Gumban que luego describirán,

art. 6

por medio de un pozo ordinario, cuyos trabajos están practicandose ya hace algun tiempo por cuenta de la comunidad. Una vez obtenido instalarán la maquinaria y artefactos para su elevacion con el objeto indicado y se construirán la casa para la maquina, depósito, regueras y demás obras necesarias al servicio del riego ó explotacion de la empresa agrícola que se proponen.

Segunda.

Con tal motivo todos los socios se obligan á satisfacer cuantos gastos se ocasionen en estas obras hasta su terminacion, á prorrata del numero de hanegadas y fraccion de hanegada que cada uno ha inscrito en la sociedad, por medio de cuotas ó dividendos que han de repartirse á medida que lo exijan las necesidades de la empresa.

Tercera.

Constituían esta sociedad "Pozo de San Roque", y para llevar á cabo las expresadas obras y representar á la sociedad en todos los asuntos que la interesen, se designa una comision gestora compuesta de los Señores si-

art. 29

font

A.5.333832*

de la sociedad. Todos estos conductos se establecerán sobre el terreno de cada una de las dos fincas colindantes por donde pasen y junto á su margen común ó medianero que servirá de paso inherente á la regueria dandole un ancho que no exceda de tres palmos, cediendo gratis los socios el terreno que para estas obras la sociedad les expropie y permitiendo además la ocupación temporal de los terrenos que se necesiten para el transporte y depósito de materiales de construcción mientras duren las obras, tanto de las regueras como de las demas que hayan de realizarse, sin que ningun socio pueda oponerse ó resistirse á ello bajo ningun pretexto.

3º Hacer tambien el trazado de la carretera que partiendo del camino de la Ermita termina en el sitio donde se

quinden Presidente: Don Pedro Garcia Gomez; Vice, Don Vicente Vilanova Castor; Depositario Don Vicente Vilanova Gotarre; Secretario, Don Francisco Corbato Mode; y Vocales: Don Vicente Cubedo Juster, Don Antonio Vicent Ortiz y Don José Bort Serra.

Esta comision en pleno ó los tres individuos de ella que la misma nombre por mayoria absoluta de votos, tendrá facultad para realizar las siguientes operaciones:

1º Continuar los trabajos del pozo hasta conseguir el manantial de agua que sea suficiente para el servicio del riego, adquirir la maquinaria y artefactos para su elevacion y contratar su emplazamiento y las obras de construccion que sean necesarias, por los precios, plazos y condiciones que estipule.

2º Verificar el trazado y construccion de las dos regueras matrices que nazcan del pozo y se denominaran ramal de Levante y ramal de Poniente y las hijuelas ó regueras que de ellas deriven hasta conducir el agua á todas las fincas asociadas y la construccion de las obras necesarias por cuenta

prorrata del número de hanegadas y
fracion que obtengan el derecho de paso,
el cual podrán utilizar tambien gratis
las fincas que lo hayan de sufrir. ——
4ª Nombrar el maquinista, auxiliar de
contabilidad y demás personal subalter-
no que crija la buena marcha de este art.º 32.
organismo, asignándoles el sueldo que n.º 2
estimen conveniente ——
5ª Acordar todo gasto de obras que no exce-
da de quinientas pesetas, repartiendo art.º 32
entre los socios los dividendos que sean n.º 5
necesarios, todo gasto superior á esta
cantidad, será de la competencia de la art.º 23
junta general de asociados que acordó n.º 2
y reparto de dividendos para su pago. —
6ª Administrar los fondos sociales, produc-
to de los dividendos repartidos por la co- art.º 32
mision gestora y por la junta general, n.º 8
dando á ellos el destino que corresponda á su
objeto, llevando cuenta y razon de sus
ingresos y gastos, cuyo balance se pondrá art.º 37
cada tres meses para conocimiento de los n.º 4.
socios en la tablilla de anuncios de la

halla emplazado el pozo, cuya construc-
cion es necesaria para el transporte de
materiales y facilidad de comunica-
ciones, siendo de cuenta de la sociedad
las obras que se realicen y la expropia-
cion de terrenos que haya de hacerse, á
razon de cien pesetas por hanegada la
parte de carretera que se expropie en
fincas de los socios. Y como quiera que la
zona regable se halla atravesada por
diferentes caminos vecinales, todos los
socios tendrán derecho á poner en co-
municacion sus fincas inscritas en la
misma con el camino mas próximo
por medio de carretera, expropiando
por su cuenta el terreno de las fincas de
sus consocios que se necesiten, pagados al
mismo tanto, siempre que lo soliciten
dentro del plazo de tres meses á partir
de esta fecha; quedando facultada la
comision para verificar el trazado de
dichas carreteras, en terrenos que ocasio-
ne el menor perjuicio al expropiado.
El precio de expropiacion se pagará á

A.5.333.833*

en igual forma de año en año, designan-
do la suerte en el primer año los tres indi-
viduos que han de cesar, saliendo en el
segundo los cuatro restantes, en el tercero art.º 24
los tres antiguos y así sucesivamente, sin
perjuicio del derecho de reelección. —

Cuarta.

Los acuerdos de la comisión gestora ó
junta directiva para ser ejecutivos se to-
marán por mayoría absoluta de votos per-
sonales, y los de la junta general de asocia- art.º 33
dos necesitan con dicho objeto que recaigan
por mayoría absoluta de los socios que repre- art.º
sentan la mitad mas una de las hanega- 24
das que comprende la zona regable, com-
putándose los votos en esta forma: Hasta
cinco hanegadas, un voto; hasta diez, dos;
así sucesivamente. Pero si transcurre
una hora despues de la anunciada en la
convocatoria y no llegan á reunirse los

casa donde existe el pozo. —

7.º Para el régimen y buena administra-
cion de los intereses sociales, se llevarán
en secretaría los libros de actas de las se- art.º 40
siones que celebre esta junta directiva y
la general y los de contabilidad y registro
de fincas que sean necesarios. —

8.º Hacer las convocatorias á los socios
para las reuniones generales por medio
de papeletas que firmará el Presidente art.º 34
y repartirá el encargado, cuyas reu- n.º 10
niones presidirá y dirigirá sus deli- art.º 28
beraciones. —

Una vez realizadas por completo las
obras de la empresa continuará esta comi-
sion ejerciendo sus funciones de junta
directiva hasta terminar el año, cesan-
do entonces y siendo sustituida por la art.º 21
nueva junta que ha de nombrarse parágrafo 2.º
durante los primeros quince dias del y art.º 30
mes de Diciembre, verificándose la
eleccion en junta general y por mayoría
de votos, segun el cómputo que luego se
establecerá; cuya junta será renovada

tanto que sea concedido el caudal de agua y alumbrado. Entonces, siendo abundante, podrá la junta general acordar la ampliacion admitiendo al beneficio del riego nuevos predios y por el siguiente orden de preferencias: En primer lugar entrarán las tierras no inscritas en la sociedad pertenecientes a los actuales socios en proporcion al número de hanegadas que tienen hoy inscritas, y despues podrán admitirse las fincas de los extraños, fijando en cada caso dicha junta las condiciones de la concesion.

art.º 9.

Séptima.

Extendido el objeto de la sociedad el derecho de riego, no obstante su naturaleza personal, se considerará inherente á la finca que lo ha de disfrutar, y podrá transmitirse por tanto junto con el dominio de la misma, subrogando al comprador ó adquirente en los derechos de la comunidad, ya por razon de los dividendos satisfechos hasta entonces como por los demas derechos y obligaciones á que estuviere

art.º 6

socios que representen dicho número de hanegadas, será ejecutivo el acuerdo que se tome por la mayoría absoluta de los votos presentes.

Quinta.

Los socios deberán satisfacer con puntualidad las cuotas ó dividendos que reparta la comision gestora y la junta general para el pago de las obras de la empresa, conforme á la quinta de las atribuciones señaladas en la base tercera. En la inteligencia que si algun socio no hiciera efectivo cualquier dividendo dentro de los quince dias siguientes al en que se le notifique por el encargado de la sociedad mediante papeletas firmadas por el Presidente y repartidas á domicilio, se considerará separado de la sociedad con perdida absoluta de todos sus derechos, renunciando al reintegro de cuantos dividendos hubiere satisfecho hasta entonces que cederán en beneficio de los demas socios.

art.º 4.º

nº 1 al 5

32 nº 5

Sexta.

No podrá ampliarse la línea regable hasta

font

A.5.333.834*

rar y pasar por lo que la mayoria de votos resulta. En este caso los votos serán unipersonales.—

2º Y contra los acuerdos recaidos en las juntas generales solo cabe recurso ó demanda judicial ante los Tribunales ordinarios cuando traten de ejecutar la accion correspondiente los socios que representen dos terceras partes por lo menos de los votos porque se gobierna la sociedad, segun el computo establecido en la base cuarta. Art.º 25

Novena.

Una vez terminadas las obras y se hallen en perfecto estado de funcionamiento la maquina y sus artefactos para el servicio del riego, se redactará para su discusion y aprobacion en junta general el Reglamento para el regimen interior de gobierno y administracion de los intereses sociales. En el caso de no tener éxito la empresa, despues de hechos todos los trabajos necesarios, acordará tambien la misma junta la continuacion ó desistimiento de las obras

tenido el anterior poseedor.—

Octava.

Todos los interesados se obligan a respetar y cumplir en cualquier tiempo las bases de este contrato y cuantos acuerdos se tomen por la junta directiva y en las juntas ó reuniones generales de asociados, renunciando desde ahora á entablar recurso ó reclamacion alguna ante los Tribunales ordinarios, resolviendose en junta general todas las dudas ó cuestiones que se susciten acerca del cumplimiento ó interpretacion de cuanto hayan aprobado, excepcion hecha de las siguientes limitaciones.—

Art.º 23 n.º 4

1º El socio que se crea perjudicado en sus intereses por virtud de algun acuerdo de la junta directiva, podrá pedir junta general al Presidente para dentro del cuarto dia y con objeto de exponer su queja á la deliberacion y resolucion de dicha junta, y en el caso de que el Presidente dejare de convocarla durante dicho plazo, lo verificará el propio interesado quien deberá

Art.º 3º n.º 4

y cuanto sea pertinente al asunto. Siendo ejecutivos tambien los acuerdos que recaigan.

Décima.

En atencion á que los quince últimos individuos relacionados al describir la zona regable no han podido estar presentes en el otorgamiento de esta escritura, acuerda la sociedad constituida por los comparecientes, que se consideren aquellos individuos miembros de la misma con todos los derechos y obligaciones de los demas socios, si dentro del plazo de ocho dias comparecen ante la comision gestora para prestar su conformidad á las bases aprobadas ó contenido de este instrumento, entendiendose al efecto la correspondiente acta.

Undécima.

Y por último, la finca donde se halla en construccion el pozo y deben emplazarse la máquina y obras accesorias, es la siguiente:

Una hanegada, equivalente á ocho áreas, treinta y una centiáreas, de tierra secano algarrobera, situada en este término, partida del Madrigal, que linda por Este con tierras de José Asensio Abrufal Soriano, por Oeste y Sur con la tierra

restante y por Norte con el camino viejo de Onda y restante tierra tambien del vendedor. Cuya parcela comprende el área ó solar donde existe el pozo comenzado y deben emplazarse las demas obras accesorias y una lengua de terreno que sirve de carretera y pone su comunicacion con el camino viejo de Onda aquella superficie.

Procede y se segrega de la finca de seis hanegadas que heredó el otorgante Antonio Segura Fumbau de su madre Gracia Fumbau Alemany, bajo los linderos: Norte y Este Manuel Casalla, Mediodia Vicente Albiñana y Oeste el camino, segun la escritura de division de bienes autorizada por el notario que fué de esta Ciudad Don Juan Bautista Orenau en veinte y cuatro de Enero de mil ochocientos setenta y nueve, inscrita en el Registro de la Propiedad de este Distrito al folio 198 vuelto del tomo 96 número 4019, inscripcion segunda.

En virtud dicho Antonio Segura Fumbau otorga venta absoluta y en el concepto de libre de todo gravamen y corriente en el pago de contribuciones á favor de la sociedad constituida por el presente documento y denominada Pozo de San Roque, de la parcela de una hanegada que antes se ha deslindado,

font

A.5.333.835 *

cinco millones trescientos treinta y dos mil setecientos
sesenta, los sin correlativo siguientes, cinco mi-
llones trescientos treinta y dos mil setecientos se-
senta y ocho y los dos correlativos que siguen; proce-
de por su acuerdo a la lectura íntegra del mismo,
en cuyo contenido los primeros se ratifican, fir-
mar los que saben, y por los que aseguran no sa-
ber, lo hará a ruego el testigo Don Vicente Je-
randiz, que lo hace también por él y por el otro
testigo que también no sabe. ——————

De todo lo cual y del conocimiento de los otor-
gantes, yo el Notario doy fe. = Vicente Badenes =
Salvador Guerra Díez = Vicente Villanova = Joa-
quín López = Alberto Belarte = Manuel Ca-
salta = José Roig = Dolores Pondo = Pascual
Villanova = Pascual Carda = Juan Ma. Ibarti
nez = Pascual Gil = Ramón Chulvi = Vi-
cente Casalta = Antonio Segura Simbau =
José Ma. Arnpet = José Bravo = Lorenzo
Girona = Rafael Arbot = Vicente Cam-

por precio de cuatrocientas sesenta pesetas de la cual
los confiesa haber recibido antes de ahora del Depositario
de la sociedad Vicente Villanova Soler, doscientas
pesetas y recibo en este acto de manos del mismo, las
doscientas restantes pesetas restantes en billetes del Ban-
co de España y monedas de plata, á mi presencia y
la de los testigos, de que le otorga carta de pago y se
obliga á la eviccion y saneamiento conforme á
derecho; siendo de cuenta de la sociedad los gastos
que se originen. ——————

La comision gestora en nombre de la sociedad cons-
tituida acepta la venta de la parcela descrita que
debera inscribirse á favor de la misma en el Regis-
tro de la Propiedad. ——————

En cuyos términos queda otorgado este contrato, cu-
yo contenido aprueban en todas sus partes los interve-
nidos y fijan su cumplimiento en esta Ciudad, y
quedan enterados, por mi el Notario de las reservas y
advertencias legales. ——————

Así lo dicen y otorgan, siendo testigos Don Vicente Jeran-
dis Ortiz y Vicente Franco Blasco, vecinos de Alcoi.

Y enterados los otorgantes y testigos del derecho que
tienen para leer por sí este documento, el cual se escri-
be en diez pliegos de la clase decima, sin numero,

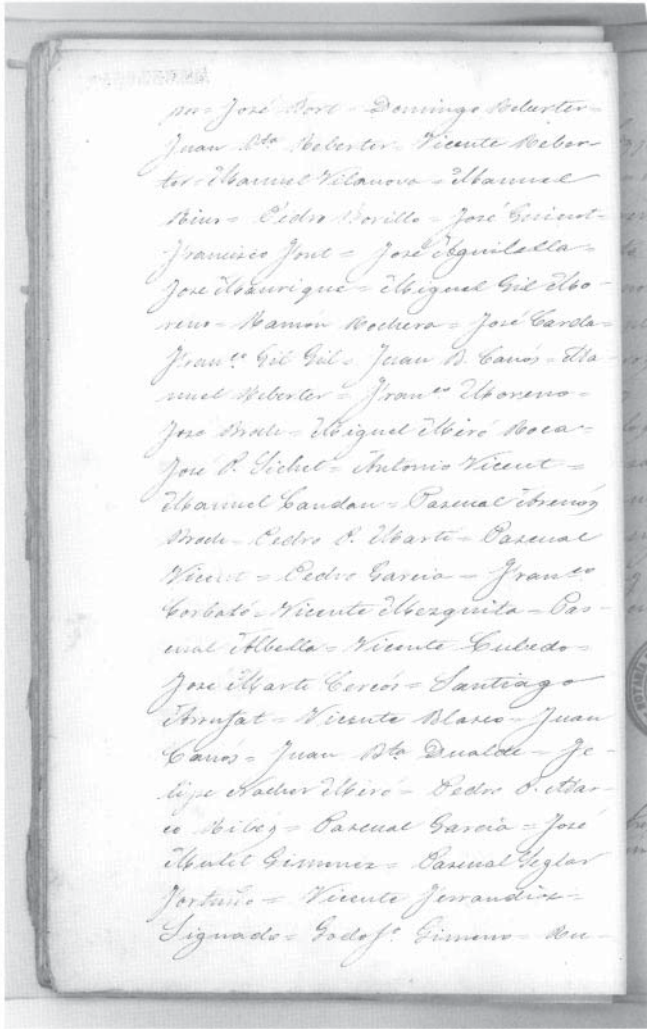

Lo cual = ——————————

Es primera copia que concuerda fielmente con su matriz obrante en mi protocolo á que me remito. Y para que conste á requerimiento del Presidente de la sociedad y en nombre de la misma, la libro en diez pliegos de la clase undécima, número cinco millones trescientos treinta y tres mil ochocientos veinte y seis y los nueve correlativos que siguen, salvando los rasgados = Vicente Vilanova Esteve = vdo = e = que valen; y signo y firmo en Villarreal á veinte y tres de diciembre del año mil novecientos cinco.

Por veinte pesetas 50 cts
núm. 11.197 en al.

Ante mí José Ort = Domingo Roberter = Juan Bta. Roberter = Vicente Roberter = Manuel Vilanova = Manuel Ruiz = Pedro Borillo = José Beriont = Francisco Font = José Aguilella = José Azurique = Miguel Gil Alberuz = Ramón Rochera = José Garda = Franco. Gil Gil = Juan B. Canós = Manuel Roberter = Franco. Alcorenco = José Broto = Miguel Alviré Roca = José B. Sichet = Antonio Vicent = Manuel Landau = Pascual Abreuz Broto = Pedro B. Alcarte = Pascual Vicent = Pedro García = Franco. Corbato = Vicente Alcazquita = Pascual Albella = Vicente Cubedo = José Alcarte Cercó = Santiago Arnejat = Vicente Blasco = Juan Canós = Juan Bta. Dualde = Felipe Nador Alviré = Pedro B. Alcarte Nieto = Pascual García = José Abellet Gimenez = Pascual Aglar Portillo = Vicente Fernandiz = Segundo = Godofr.o Gimeno = Ren-

font

sentado el día de hoy y liquidado bajo el nu-
mero 17413 segun Carta de pago nº 1657.
D. Pedro García Gomez y otros han satisfecho
la cantidad de diecisiete pesetas cuarenta cen-
timos por el 4 por 100 de la precedente compra
y una peseta treinta y seis centimos por ho-
norarios de liquidacion número 45 del ad.
Villarreal á 28 de Noviembre de 1905

El Secretario

Rafael Gerona

Hab. 25 cent.

OFICINA LIQUIDADORA DEL IMPUESTO DE DERECHOS REALES DE

Inscrito el presente documento, en el Tomo
837 del archivo, libro 92 de esta ciudad, folio
145 finca número 28127 inscripcion 1ª
Villarreal 4 Diciembre 1905. El Secretario

Rafael Gerona

12
4
1905

REGISTRO DE LA PROPIEDAD
VILLARREAL

Cons. cinco pesetas cincuenta
cents. arts. 1 y 7 del arancel

P.

font

5

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

DEL MEU NADAL A VILA-REAL. XARRADA AMB PASTISSETS

CAIXA RURAL VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

DEL MEU NADAL A VILA-REAL. XARRADA AMB PASTISSETS

1. ENCAPÇALAMENT

Nadal és un fet incontestable; és en la història del món, en la nostra història i, qui podrà negar-lo? L'avinentesa del naixement d'un infant, fa ara més de dos mil anys, ha marcat decisivament el curs de la vida de la humanitat, i no només la posterior, sinó també la dels avantpassats; la datació dels anys des d'una era cristiana assolida per l'Imperi convertit és prova suficient per a nodrir aquesta experiència que assaborim: any tal abans de Crist..., any tal després de Crist! És veritat que als nostres dies un corrent secularitzador intenta traure aquest referent normalitzat pels segles, i no és la primera vegada en la història que algun moviment s'entossudeix a aconseguir-ho, tot inventant altres maneres de datació, per fer desaparéixer el nom de Crist, referent religiós i cultural de tota una societat, aquest Crist nascut infant a Betlem en un contradictori any zero equivocat (potser fóra l'any quart o seté abans), però alfa i omega de la història del món.

Aquest fet hi és incontestable, innegable, experimentable, com una afirmació essencial del conreu humà: Nadal! Les repercussions d'aquesta avinentesa natal han influït no solament en la religió, sinó també en qualsevol àmbit social i cultural d'aquesta era, fins i tot en l'àmbit familiar i polític, i han mogut llur apetència a l'entorn d'un bressol engronsat en un portal, al bell somrís de Maria, sota l'ombra pairal de la vara florida de sant Josep, amb la mirada encisada dels pastors que comproven la naixença de l'anunciat Messies, amb els dons meravellats del savis d'Orient, el plor normal de l'infant Jesuset, i tot a l'abric gloriós dels àngels del cel.

I no és suficient aquest renou de dates, dades i segles; cada any el fet de Nadal canvia l'essència i l'aparença social de les nostres ciutats i arriba als llocs més menuts de la geografia cristiana, esquitxant amb la seua alegria fins i tot altres cultures i formes de vida que no poden esquitllar-se d'aquesta presència acomboiada. Potser pensem que aquest acomboiament és només demostració externa, que mou el renou d'un canvi espectacular, però essent açò veritat, no podrem negar que aquestes expressions externes van nàixer i naixen cada any de la realitat d'unes celebracions nadalenques que han assolit un caire precís, esperançat per la il·lusió i afalagat pels qui d'ofici acompleixen la bona feina d'escampar flaires de llums i cants, tot encenent esperances en els ulls d'infants i de grans. Cada any s'anuncia aquesta avinentesa festiva del Nadal, s'encenen els llums de colors, colors que expressen la festa, el desig, l'alegria... almenys en allò que s'escau a l'exterior. Però, açò és el fet innegable de la realitat que és Nadal, tot arreu del món i, per descomptat, al meu poble Vila-real!

2. L'ENYOR D'UN PESSEBRE

En un capvespre, prop ja de la nit de Nadal, la nit avançada un poquet més de pressa per aquella qüestió, que els no entesos no gosem entendre, d'alforrar energia elèctrica que empeny l'estalvi d'euros en els tresors públics; en aquest capvespre, de nit, ens aplega un motiu ben senzill, que compendia el fet lloable del Nadal: l'enyor de fer el pessebre, el pessebre de ma casa!

Cada any es repeteix l'acomboiament de fer-lo i estrenar-lo, per a mirar-lo i assaborir-lo, per a albirar en un indret de recolliment i de resums tota una història, la d'unes jornades, no moltes, que succeïren al començament del tret d'una vida que anava a canviar la concepció del nostre món: la de l'infant Jesús!

El pessebre de Nadal vol ser l'exposició amorosa i detallada d'uns fets i d'uns dies que ens sabem prou de memòria: s'explana, com en un lloc precís, però imaginable, la història més bella sempre contada, davant els ulls desperts, tot volent descobrir un món nou mitjançant les figuretes estimades, que han anat repetint, any rere any, la mateixa i encisadora contalla, que en ser tan real, a voltes ens sembla com una faula.

El pessebre ens aplega a tots amb motiu d'una memòria que no es vol dormida, ni encara menys ensopida, sinó viva, actual; ací s'acompleix allò de fer realitat el moment passat i ho fem al voltant d'un muntatge que recrea indrets geogràfics, on la geologia i l'antropologia s'uneixen a l'astrologia i la mateixa teologia, com en un tractat universal, que es nodrira de totes les temàtiques vitals i es deixara assaonar per l'aigua que canta a la conca d'un riu, potser de paper de plata, que rega uns camps on fan vetlla de nit pastors i ovelles i àngels del cel.

A l'entorn d'aquest pessebre ens hem unit per fer vetllada també nosaltres, com vells pastors que tenim memòria; del sarró de la nostra estima hi traurem mel i mató, panses i olives i nous i avellanes, mandarines i taronges, cants i albades de la nostra tradició vila-realenca.

Pessebre de terracota de Pedro Gil.

3. EL FET DE NADAL: REPERCUSSIONS SOCIOCULTURALS

Una història real

Més o menys per l'any 745 de la fundació de Roma, quan l'Imperi se submergia en l'anomenada *pau augusta*, aconseguida per Octavi Cèsar August, tot pareixia parlar d'avinenteses properes que farien més gran aquesta pau. Els poetes romans, els historia-

font

dors, els mags i endevinadors, anunciaven quelcom nou, una nova era; fins i tot el *Cant de la Sibil·la dèlfica* cantava l'esperança de noves que alegrarien el món. Però aquesta pau idíl·lica no permetia dormir el neguit de la guerra i s'ordenava l'empadronament, que assegurara la norma militar.

Els profetes del poble d'Israel ho havien anunciat molt abans que els poetes i encara que el cel tardara en obrir les seues comportes, perquè ploguera la blanca rosada, l'alé que es respirava era d'esperança. A aquest alé ara li diríem *advent* i el cant litúrgic per excel·lència d'aquest temps fa ressonar l'alenada dels dies d'abans del Nadal, tal com l'esperança del temps que contem:

" *Rorate coeli de super et nubes pluant justum =*
Envieu cels la rosada i plogueu núvols al just!".

Així, amb la precisió de la pregària senzilla i poderosa, s'hissava cap al cel la veu de dos pobles, un ple de fe, l'Israel de les promeses, l'altre amb el coratge que demana noves quan allò que s'ha aconseguit ha estat només fruit de les armes.

Sant Lluc, l'evangelista, ens ho transmet així:

"*Beneït siga el Senyor, Déu d'Israel, ha visitat el seu poble i l'ha redimit... Per l'amor entranyable del nostre Déu, ens visitarà un Sol que ve del cel... per guiar els nostres passos per camins de pau...(1, 68.78-79)... Per aquells dies va eixir un edicte de César August ordenant que es fera el cens de tot l'imperi... Josep va pujar de Galilea, del poble de Natzaret, a Judéa, al poble de David, que es diu Betlem, perquè era de la família i descendència de David...Mentre eren allà, se li van complir els dies i va nàixer el seu fill primogènit: ella el va faixar amb bolquers i el posà en un pessebre, perquè no hi havia trobat lloc on hostatjar-se. (2, 1-7)"*

És la narració del Nadal real, la història, el fet. Però aquest fet, dins de l'anunci de la bona notícia, no va tenir gran importància als primers segles del cristianisme, perquè no era el fonament de la fe cristiana; era simplement el començament d'una història que desembocaria plena de força en la realitat del misteri pasqual, que confirmava la fe de tota l'Església: la passió, la mort i la resurrecció de Crist. La Pasqua va ser i és la festa cristiana per excel·lència; sobre aquest misteri es fonamenta l'ésser cristià i al seu entorn va tota la resta, la festa de Nadal inclusivament.

La realitat històrica del naixement de Jesús apareix a l'*Evangeli* de Lluc i també al de Mateu, com una necessitat de completar aquella història de fe que s'inicia amb la predicació del baptisme i del bateig del mateix Jesús en les aigües del Jordà, amb la unció messiànica que prové del cel i s'acomplirà en els dies pasquals: Jesús, que apareix com a home salvador, va nàixer com a home i va tenir una infància: el nostre Nadal! L'acurada visió dels dos evangelistes de la infantesa, fan més humana, si cal, la realitat històrica d'aquell que creiem i confessem Déu i home vertader!

Així, del segle I al IV de la nostra era cristiana, el Nadal no apareix com a cap festa especial; és Pasqua la font de la vida cristiana i a l'entorn de la Pasqua viu el cristià; fins i tot el diumenge és la pasqua setmanal que nodreix aquesta experiència i és testimoni dels homes i de les dones de qualsevol edat i estament social, seguidors amants de Jesús de Natzaret. El naixement de Jesús apareix com una celebració després del triomf del cristianisme i com un esclat de la manifestació del culte, de tal manera que se cele-

bra fins i tot un ofici durant la nit; la nit no es dedicava solament a reparar la son, sinó també era temps per a l'oració i la meditació; així les vigílies o matines constituïen en els primers segles l'oració nocturna de la parusia; avui dia encara ho celebren els monjos; per al poble fidel només hi queden les vigílies de Nadal i de Pasqua.

Un refrany popular ens recorda: *" El qui no celebra el Nadal*
és home que molt poc val!".

L'antiguitat documentada d'aquesta festa de Nadal i el seu temps, a la Corona d'Aragó, que és el que ens toca de prop, la trobem al segle XIII; al Concili provincial de la Tarraconense dels anys 1239 i 1242 se'n fa esment; ja aleshores la gent feia grans endreçaments de tot el de casa per preparar-se a la festa, vencien els tributs de la ruralia i es feia la típica matança del porc. Vila-real encara dormia al seny del rei Jaume I! I els documents es dataven "*ab Incarnatione Domini = des de l'Encarnació del Senyor*". L'any 1350, el rei Pere IV el Cerimoniós, per a donar més relleu i importància a la Festa de Nadal, va disposar que als seus dominis començara l'any per Nadal, i així va ser durant molt de temps a la Corona d'Aragó; la pragmàtica d'aquest rei, donada a Perpinyà el 16 de desembre del 1350, manava que des del dia de Nadal vinent, la documentació de la Cancelleria Reial i altres tribunals, fóra calendada en l'any de la Nativitat de Jesús, enlloc de l'Encarnació i al mateix temps es traïa la datació antiga de idus, nones i calendes, encara vigent, pel que fou adoptat el sistema de contar els dies seguits, com encara avui ho fem.

Per Nadal, no actuaven els tribunals i com que no actuava la justícia, no s'executava cap condemnat i, per tant, el botxí feia festa i podia vestir com els altres ciutadans i confondre's amb la resta de la ciutat, mentre que tota la resta de l'any estava obligat a portar les ensenyes del càrrec per a distingir-se de l'altra gent; d'ací ve el refrany que diu: "*estar més content que el botxí per Nadal!*". Les corts de Montsó, celebrades l'any 1581, havien declarat feriats els dies de Nadal, o siga, dies no festius, però en els quals no es treballa, és a dir, dies de vacances, els avantpassats de les vacances de Nadal! La vigília de Nadal, a les poblacions més importants, es feia una crida, per la qual, des del toc d'oració, no era permesa cap mena de feina ni treball bastard i s'amenaçava amb penes i càstigs importants els contraventors de la disposició. En temps medievals, la gent feia grans festes, es cantaven cançons relacionades amb el naixement davant de retaules i d'imatges adients i es feien grans convits, que acabaven amb danses en un ambient de molta alegria.

Aquestes festes, que es vivien oficialment al carrer, també eren festes íntimes, de casa, de la mateixa llar: són eloqüents els refranys que parlen d'aquesta intimitat familiar per Nadal:

" Per Nadal cada ovella al seu corral.
Per Nadal cada un al seu hostal.
Per Nadal i Sant Esteve cada un a sa casa estrene.
Per Nadal i per Cap d'Any cada un amb el seu company."

Un costum molt antic feia que uns dies abans es tocaren les campanes per anunciar el Nadal i tan fort repicaven que a molts els resultaven molestes. A Vila-real ens ha quedat aquest costum en el vol de l'abans vespra de Nadal, que es toca en la vigília de la

nit de Nadal, és a dir, quan es pon el sol la diada del vint-i-tres de desembre i s'anuncia la festa ja imminent i propera, amb l'alegria de qui no pot callar! Al toc d'aquest vol o d'aquelles campanes se solia cantar en les cases:

"*Ja ve Nadal,*
matarem el gall
i a la tia Pepa
li'n darem un tall.
Ja ve sant Roc,
matarem el porc
i a la tia Pepa
li darem garrot.

Demà serà la festa,
sant Josep la fa,
agarra l'escopeta
i se'n va a caçar.
Tira un tir,
mata un pardal
vestit de general;
passa una monja,
li tira una taronja;
passa un capellà,
li tira un tros de pa;
passa santa Anna
tocant una campana,
passa sant Xoxim
tocant el violí,
passen les nanetes
tocant les castanyetes,
passen els nanots
tocant els castanyots,
xocorroc, xocorroc,
xocorroc, xocorroc,
xocorroc!

No podem tenir cap dubte sobre la repercussió social del Nadal en la nostra societat cristiana, quan tampoc el tenim sobre aquesta en una societat no cristiana, en un món que ara es vol globalitzat. Abans d'aquesta globalització, que pretén uniformar amb un estil materialista les diverses cultures de pobles tan diversos com hi ha a la terra, precisament el Nadal, sense aquestes pretensions, ha unit sempre els esperits de les cultures i dels pobles, tot respectant llurs idiosincràsies, que donen relleu a les ètnies lloables d'una terra ampla i multisecular.

Nadal ha estat la realitat religiosa que ha fet ensumar les essències culturals de moltes civilitzacions en un mateix esperit, que nascut a la vora d'un pessebre enyorat, ha donat alé substanciós a la llar familiar i social, ha traspassat les fronteres de les nacions i ha transformat les cultures en un abastament prodigiós de tradicions, que es revestiren d'a-

quest esperit real, potser sense renunciar a antigues revolades de temps primigenis, sinó adornant-les, les quals havien marcat per a sempre la pròpia identitat, i això sense traure res a l'ésser íntim dels pobles en els seus gens, sempre afegint amb l'ornamentació precisa els trets necessaris de la festa religiosa cristiana, capdavantera en el servei d'enaltir i d'hissar fins al cim cultural i social la nova senyera amb els arrels de la mateixa identitat.

Recepció dels Reis a la plaça dels Franciscans

Nadal ha estat el factor decisiu, sí, d'una globalització espiritual benefactora i aplegadora de béns familiars i socials, molt abans d'aquesta nova globalització que ataca les identitats pròpies dels diversos pobles de la terra, seguint el dictat d'unes normes úniques d'uns pocs pobles recents, que tenen a les mans les claus de la vella deessa Fortuna, però que només l'obriran per a aquells que, després de deixar el seu ésser, es transformaran en imatges i titelles dels nous amos del món. No és açò Nadal, per més que aparega com una mena de Nadal!

La repercussió del Nadal en la societat ha estat des de fa temps beneficiosa i fins i tot benèfica a favor dels pobres de la humanitat, tot movent silenciosament, potser en algun temps també amb cridòria, els cors dels qui s'omplien i s'omplin d'aquest esperit sa i noble, que anomenem *nadalenc*, d'estima i de donació pels qui no poden fruir dels mateixos béns que Déu creà per a tothom; la font de gràcia de l'infant, nascut a Betlem, assaonava i assaona encara les llars dels marginats per la fortuna, en un desig d'animarlos a seguir endavant, i en un esforç d'ajudar la societat a traure de la misèria i de la discriminació un doll de persones que ho estan esperant.

El Nadal ha repercutit, i encara ho fa, en la nostra societat com una globalització religiosa, que, respectant les pròpies idiosincràsies de cada cultura, uneix en el fet i anima en l'esperit nadalenc les nostres llars, els nostres pobles i la nostra societat.

4. LA FESTA RELIGIOSA DE NADAL

Les festes grans sempre van precedides de vespres; així ens ho fa saber un refrany que diu:

" De la festa, la vespra".

I un altre, que oïa al Maestrat, pel vol de campanes de la vespra de festa, ens feia saber la seua importància, dient-nos:

" Vol de campanes, carn a l'olla!".

L'experiència de la gent de poble és la documentació viva de la realitat històrica i ens posa al davant el tramat de repeticions al llarg dels segles que han conformat aquesta experiència, que ara trobem normal. Les grans festes del cristianisme sempre s'han preparat per llarg temps. Si pensem en la festa de Pasqua, trobarem abans la quaresma, ara alleujada, ja que no solament abraçava les cinc setmanes dels nostres dies abans de la Setmana Santa, sinó que començava les vuit setmanes anteriors: diumenges de la septuagèsima, la sexagèsima i la quinquagèsima abans del dimecres de Cendra i els Carnestoltes; llarga preparació per a la festa més important del cristià!

A més, hi havia les témpores de les festivitats: témpores d'advent, de quaresma, de la Pentecosta; eren tres dies de dejuni, dimecres, divendres i dissabte de la mateixa setmana, al començament d'aquestes festivitats que quasi coincidien amb l'inici de cadascuna de les quatre estacions de l'any; les témpores de Nadal, se solien dir t*émpores de sant Tomàs*, perquè se celebraven a l'entorn del 21 de desembre, festa d'aquest sant apòstol; el refranyer popular ens ha deixat bona mostra:

"Per sant Tomàs, témpores davant i témpores detràs.

Les témpores de sant Tomàs, de la serra no cauràs, si dejunades les has.

Què te que vore el cul amb les témpores?... (manifestant que no tenen res en comú les dues coses, a les quals algú atribuïa analogies).

Aquestes quatre témpores o dies de rogatives han quedat reduïdes a un dia de petició i acció de gràcies, fixat per al 5 d'octubre de cada any i que es pot allargar dos dies més, segons les possibilitats.

En qualsevol altra festa important del Nostre Senyor, de la Mare de Déu o dels sants, hom es trobava amb la invitació a preparar-la mitjançant la vigília i potser s'afegien octaves que allargaven aquesta solemnitat; d'ací ha quedat el refrany que diu:

"Cada sant té la seua octava!

No hi ha sant sense octava!"

Nadal és la segona festa en importància dins del calendari litúrgic cristià, encara que al llarg del temps s'ha fixat com la primera en l'ordre real dels dies i en la celebració històrica dels fets; abans fou el naixement; després, la passió, la mort i la resurrecció; a més, aquesta festa ha pres la categoria d'inici de l'any litúrgic o temps eclesiàstic. Com que és tan important, s'havia de preparar durant unes setmanes, que prenen el nom d'*advent.* Són les quatre setmanes anteriors a la festa de Nadal i que van plenes d'un alé d'esperança alegre "perquè ve l'Esperat de tots els pobles!".

Així, amb el temps d'advent preparem el Nadal. L'advent, com a preparació per al Nadal, apareix en l'edat medieval, quan va conformant-se el calendari litúrgic amb

l'esquema amb el qual avui el coneixem. Aquest temps intenta que els cristians estiguen vigilant i en oració, esperant el Nadal. Per a aconseguir-ho hi ha uns models que es proposen: de l'*Antic Testament*, d'on vénen les promeses i esperances, el profeta Isaïes és l'elegit com a capdavanter i guia; més proper i com a graó que uneix la cadena antiga i la nova, Joan Baptista, el precursor del Messies, i, finalment, qui millor que la Verge Maria, Mare de Déu, per a portar-nos a les mateixes portes de Nadal? Són les tres últimes setmanes d'advent, la primera ha estat el pensament de l'última vinguda del Salvador en el temps futur.

El temps d'advent sempre ha estat ple de manifestacions de la pietat popular, referides a la Mare de Déu i la seua esperança, la Mare de Déu de la "O"; la mateixa solemnitat de la Immaculada Concepció de Maria realça aquest ambient i ens el fa viure anticipadament, de manera que a Vila-real oirem cantar una de les albades de Nadal, referint-se exclusivament a aquest misteri de la Puríssima:

" La Puríssima Concepció
baix d'un núvol s'ha posat,
tota plena d'estrelletes
i un àngel a ca costat!".

També el muntatge del pessebre s'organitza durant aquest temps, com en una demostració del deler que hom té en reproduir el fet que omplirà de vida i d'alegria tot el Nadal.

Als nostres dies, aquest temps d'advent, i potser abans i tot, l'ambient de pobles i ciutats, grans i xicotets, s'ompli, és veritat, de preparatius per al Nadal: els llums que es posen pels carrers, els ornaments que ja diem *de Nadal*, els aparadors de les tendes i els grans magatzems amb la seua idea d'un Nadal comercial, la programació publicitària dels mitjans de comunicació; però aquests, malgrat que són tan plens de llum, en realitat obscureixen la vertadera llum de l'esperança de l'advent! L'advent, en la seua pietat i sobrietat, prepara els ànims per a la vertadera festa del naixement de Jesús, en un ambient de pau i serenor propi d'aquell que sap qui és el que ha vingut a salvar el món.

Nadal és la festa en la qual commemorem la gloriosa aparició del Fill de Déu en la nostra carn mortal, que dóna tot el sentit al nostre món i a la nostra vida; gran motiu d'alegria! Per això, a més de la gran preparació de què hem fet esment, la vigília de Nadal és ja una solemnitat. En la nostra jovenesa encara se solia fer, a l'Arxiprestal Sant Jaume de Vila-real, missa major, amb el cant especial de l'*Evangeli* en què es narra la genealogia de Jesús, fins al mateix Adam, i la proclamació de l'anunci del seu naixement en aquella nit. Tot invitava a la festa!

"La nit de Nadal és nit d'alegria....", diu el poeta Mn. Cinto Verdaguer, i té tota la raó: religiosament s'iniciava la gran vigília de la nit de Nadal amb els matines que es cantaven a l'església, plena de gent, abans de la mitjanit; les tres lectures de cada un dels tres nocturns eren cantades amb entonació per seminaristes o capellans, que s'ho preuaven de debò, atents els fidels a aquella cançoneta que despertava la il·lusió pel naixement de Jesús; i a mitjanit, un poc abans de les dotze, el senyor cura arxiprest, que presidia la missa del gall, entonava el *Te Deum* d'acció de gràcies per l'avinentesa del Nadal.

Les campanes havien cridat la feligresia que, després d'acabar el sopar de Nadal i amb les mantes al coll, acudia a l'església per a la missa del gall; deixava la llar encesa i els braserets ben reblidets de cendra per a mantenir les brases de foc. Hi anava la família sencera, els xiquets i les xiquetes plens de son, però amb el neguit d'anar a veure el pessebre de Betlem; a l'avís de missa del campaner seguia prompte el *simolet* que donava pas al vol de la nit de Nadal. A la missa del gall li succeïen dues misses més, aquestes resades, mentre tota la gent passava a besar els peus del Jesuset i es cantaven les nadales.

La festa al nostre poble i església de Vila-real és la mateixa, però la litúrgia s'ha escurçat molt: No hi ha vigília solemne, amb pregó i anunci, no s'hi canten els matines ni el *Te Deum*, sols hi ha missa del gall, sense les altres dues misses, que se celebren al llarg del dia de Nadal, i potser les famílies, com que no hi ha llar a casa –la llar pairal!–, no es reuneixen en família per a anar tots plegats a la missa del gall! Però la festa de Nadal és la mateixa, com sempre, com fa anys!

5. DEL MEU NADAL. TRADICIONS NADALENQUES A VILA-REAL

Aquesta festa, arrelada fortament en la nostra cultura cristiana, ha donat pau a diverses tradicions i celebracions; si mirem els pobles de la nostra contrada, trobarem que hi ha un fil conductor de tradicions nadalenques, que potser es repeteixen, però que així i tot, sempre tenen aquell sentit propi de cada poble que les fa peculiars i autòctones, o així ens ho sembla als d'aquest poble o d'aquell altre. Més o menys són per un estil i sempre tenen un denominador comú: un abans, la nit de Nadal i la festa de Nadal amb la vuitada llarga fins als Reis.

-1- *L'abans Nadal*

"A Vila-real qui no corre, vola!" i segurament serà així perquè l'abans Nadal s'inicia a la Fira de Santa Caterina, que segons la tradició (després del llarg temps en què començava el 25 de novembre i durava deu dies i, amb els anys, quedava resumida a un dia) és el diumenge següent a la festa litúrgica de la santa, verge i màrtir d'Alexandria, aquell 25 de novembre del seu començament, de manera que fins i tot s'ha celebrat dins del mes de desembre, quan aquesta festa ha caigut en dilluns i l'1 de desembre és el diumenge següent. Així és la tradició i no mai s'havien embolicat les dades ni els firaires, perquè aquesta ha estat una fira xicoteta, en la qual exposaven per a vendre els mateixos comerciants de casa i poquets de fora. Aquesta tradició antiga, ens l'han canviada a les acaballes dels segle XX, no se sap si per ignorància d'aquesta, o més aviat per motius econòmics i de comerç, que per als dirigents d'aleshores tingué molt més pes en la bàscula de les mesures polítiques; fins i tot hem sentit algú que llançava al vent la raó de no fer-la coincidir amb el *"diumenge de la festa de la Puríssima de les dones"*, que és el primer dia de desembre; algun dia potser es trobarà entre els manolls de manuscrits el que guardarà el decret de novíssima planta, tot traslladant la vella tradició de la Fira de Santa Caterina a un quart diumenge de novembre!

Aquesta "*fira xicoteta, la del xiulet i la llonganissa*", iniciava i, ho vulguem o no, inicia "l'abans Nadal de Vila-real". En ella, a més dels xiulets i de les llonganisses, que li

font

donen nom, s'oferien a la venda torrons, dàtils, castanyes, o siga, dolços i fruits d'un Nadal a la porta; també les joguines que animaven la il·lusió de la mainada per a fer la carta als Reis d'Orient, que segurament preparaven els seus fardellets per a fer camí i poder arribar a Vila-real al seu dia, sense fer tard, a cavall dels seus rossins; i s'oferien a la mirada de tots per a la compra les figuretes per al pessebre de casa que ja calia preparar.

Fira de Santa Caterina instal·lada en el solar que quedà després de l'enderrorament del convent de les Mares Dominiques, antic ajuntament, avui plaça Major.

No era una fira "*amb caire comercial de grans mires*", sinó la fira d'una vila il·lusionada amb la senzillesa i la humilitat d'una festa acomboiada; fira de les llars vila-realenques que preparaven els dolços de Nadal; fira dels joves que celebraven un "*sopar de llonganisses torrades a les brases amb allioli*"; fira dels xiquets i de les xiquetes encisats davant les paradetes on hi havia aquella nina de cartó (devia ser de porcellana...?), o el trenet de llautó pintat de vius colors que potser tenia fins i tot un mecanisme que el feia córrer per les xicotetes vies de tren (es deia que tenia corda!); la fira dels carrets de llepolies, cavallets i figuretes de caramel, dàtils, arboços, lledons, gínjols, cocos i terrossos grans de sucre negre com el carbó; la fira de les figuretes del pessebre, sense que faltara mai aquella que els ulls dels menuts buscaven amb la picardieta en el cor, la de *"l'home cagant!"*.

Així començava l'abans Nadal de Vila-real. Avui, segurament no reconeixem en la Fira de Santa Caterina moderna, la que hem contat, la de sempre; però, així i tot, no deixa de ser l'inici del Nadal en aquesta vila que tampoc reconeixem, de tan gran que s'ha fet!

Una volta començat l'abans Nadal el camí s'anava fent, sense presses, però sense deixar-lo de la mà: es preparava la xinxarra i la simbomba, buscant-la en el més amunt, on estaria guardada des de l'any passat, i si no es trobava... a comprar-ne una altra! La xinxarra és l'instrument que comença i dóna per acabada cada una de les albades de la nit de Nadal; de fusta o de llautó, instrument com una caixeta allargada, amb un mecanisme redó, ple de mossos, que quan entropessava amb una llengüeta mentre es feia rodar a l'entorn d'un pal, agarrat per la mà del tocador, feia sentir el so característic "racarracarracarrac"; fàcil de tocar i molt a la mà de qualsevol, per poc músic que fóra! La simbomba casolana es feia amb un perolet, la boca del qual es tapava mitjançant una peça de cuir, que al mig tenia un foradet per on passava la vara que, refregant-la amb la mà, produïa el so sord i sonor que s'esperava. Aquests eren els instruments necessaris per a unes bones albades!

La tradició manava fer el pessebre i moltes famílies el feien, aprofitant que les cases eren individuals i amb molt de lloc a les entrades o al mateix menjador. De pesse-

bres, n'hi havia per a tots els gusts, des d'aquell que portava la seua tramoia per a diverses escenes de la història del naixement de Jesús, fins als més senzills, en què no hi havia més que la representació mínima del que calia per a ser un pessebre. Els que millor s'ho passaven en l'elaboració d'aquest eren els xiquets: de la falsa o caramunt es treia el caixó, on l'any passat s'havien guardat les figuretes del pessebre; era l'hora de repassar-les per a veure com s'havien de reparar els desperfectes que sempre hi havia en alguna d'elles, netejar-les i tenir-les preparades per a la representació plàstica; s'hi afegien les comprades a la Fira de Santa Caterina; aquesta ullada a temps donava la idea de com fer el muntatge del pessebre d'enguany, com distribuir l'espai i de quina manera alçar muntanyes, obrir la conca del riu, traçar camins, hortetes i bancalades, situar el castell del rei Herodes i la degollació dels innocents, per on vindrien els Mags d'Orient guiats per l'estrella, el ramat d'ovelles i els pastors, les dones rentant la bugada i, sobretot, on posar la cova de Betlem, que era d'allò més important, perquè havia de presidir tota l'escenificació i atraure les mirades.

Cavalcada dels Reis d'Orient

font

Mentre es cavil·lava, en aquesta feina d'enginyeria, arquitectura, agronomia, astronomia, hidrologia, ciències de la natura (que encara no es deia així!), història i fins i tot la matemàtica geomètrica de fer-ho tot acordat i concordat, la jovenesa de casa anava a buscar, fora del poble, el material que cada any es renovava, per allò que no calia guardar-lo, ja que sempre era a l'abast; així adreçaven els passos cap a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia o la de Santa Quitèria, que venia més a mà en aquelles vesprades curtes, per a fer-se amb un manollet de branquetes de pi o de garrofera, que abundava en aquest segon indret, i un muntonet de pedretes del riu, que venien molt bé; a les sèquies, especialment la Major, es trobava la molsa i quan no hi era, es buscava a la pedrera del riu; per fer les muntanyes anava bé buscar en les vies del tren el *cagaferro*; serradura sempre hi havia a casa i la fugina de color verd o terra es comprava a les drogueries; també es tenia a mà farina blanca per a la nevada, que seria tan abundosa com fred es volguera; en un racó de casa es guardava el muntó de suro per a la cova i les muntanyes més altes; el castell i les cases, molins, corrals, ponts i pontets, tot era de pura confecció manual pròpia: caixes de diverses mesures, on s'obrien portes i finestres, es retallaven merlets i fins i tot es construïen cúpules glorioses, fetes de bombetes elèctriques foses i pintades de blanc (quina imaginació!); es plantava sement de diverses classes perquè brotaren camps de blat, de les rames arreplegades imaginaven arbrets per a l'horta, com uns bonsais quan encara a la vila ningú sabia què era un bonsai, i amb les llavors de la carbassa, unides per agulles de cap, es feien bones plantacions de paleres.

El riu podia ser de veres o de paper de xocolata; si era de veres, s'havia de preparar el dipòsit d'aigua, la conca de llautó i el poal on desaiguara, una feina de vertaders enginyers hidrològics de molta responsabilitat, per a no causar golerons, avingudes i inundacions! I el cel…? Un manat de paper blau, en què s'apegaven estrelletes, formant noves constel·lacions difícils de qualificar, però que omplien aquell cel imaginari del candor del pessebre. I alguna llumeta en la coveta i potser en més casetes il·luminaria l'espai més bonic que havia creat l'estol infantil d'enginyers de casa amb l'estil i la gana de celebrar un Nadal visual i tradicional! Així deixem fet el pessebre un any més! I, a la fi, les figuretes: amb amor s'anaven posant cadascuna en el seu lloc; les primeres, les de la cova i, seguidament, totes les altres, fins i tot l'aneguet enmig del riu!

Entre unes coses i altres, també s'ha de preparar el menjar per a la nit i per al dia de Nadal. Com que a les cases solia haver-hi corral i estable, la majoria de les famílies (també n'hi havia de pobres que passaven fam!) tenia pollastres, gallines, conills i potser es criava algun titot que guardaven per al dia de Nadal. Per cert, que un dels costums de l'abans Nadal consistia a fer parlar els animals, sobretot al nostre poble els pollastres i les gallines, de tal manera que quan cantaven, tots els entenien que deien:

"Quiquiriquíiii…
Ja ve Nadal…
Cocorocó…
Prompte ens mataran…
Quiquiriquíiii…
A qui, a qui, aquí….?
Coc, coc, coc…
A tots, a tots, a tots!!"

font

Algunes d'aquestes famílies eixien al mercat a vendre els seus animals, i això formava el *mercat dels animals* que se celebrava cada dijous, a diferència del mercat dels dissabtes a l'ara plaça de Colom. El mercat dels animals es feia a la Murà, des d'on comença, des del camí del Cedre fins a la carretera de Burriana; no hi havia paradetes i cada venedor mostrava els seus animals, mentre estava dret, arrimat a la paret, mirant cap a la sequiola i esperant que li'ls compraren. Per al Nadal, aquest mercat presentava una oferta d'animals impressionants i resultava extraordinàriament concorregut pels qui volien tenir, per a aquells dies, la cuina ben preparada. També el mercat de la plaça de Colom oferia més abundància de tot que en qualsevol altre temps. Fins i tot als aparadors de les sucreries es veien les famoses casques nevades, en caixes redones, com serps enroscades, fetes de massapà, i que només s'exposaven a la venda fins als Reis; també es venia arrop i talladetes; hi eren molt apreciats uns dolços anomenats corrucs, fets de farina i ametlla, cuits al forn, i també es compraven els bolats i confits llargs, fets amb canyella en rama autèntica (ara no es podrien fer o el preu se'n pujaria pels núvols!).

Tot allò imprescindible per als menjars de Nadal es preparava durant la setmana anterior, perquè no faltara res, i es deixava per a la vespra la matança dels animals, ja que la seua sang era necessària per a *"fer les pilotes per a la paella de Nadal"*. Les pilotes de Vila-real, encara que *"cada mare posa el seu pessiguet de gràcia que les fa úniques"*, són de forma redona i de la grandària que cap dins de la mà d'una dona, fetes de pa ratllat, amb sagí, pinyons, herba sana i altres espècies, tot pastat amb la sang dels animals sacrificats i passades per ou; li donen l'aire especial a aquest dia tan assenyalat! I quants comensals han patit una mala digestió per culpa d'una *pilotà*, o siga, per atracar-se de pilotes de Nadal!

Paella amb pilotes

font

També eren pròpies de Nadal, com a postres, les llesquetes d'ou, que no són altra cosa que el pa tallat en llesques, ben ofegades en llet, passades per ou batut, fregides en oli i ben cobertes de sucre; una delícia senzilla per al paladar! S'hi unien les ametlles ensucrades i ronyoses, la coca en panses, els pastissets de confitura i el prim de Nadal; de torrons, si de cas, es provava el de Xixona, però com a cosa excepcional (ja que els torrons eren propis de la fira de Sant Pasqual i de Santa Caterina).

Quan el dia vint-i-tres de desembre, al capvespre, quasi entrada la nit, s'escoltava des del campanar de l'església Major el vol de l'abansvespra de Nadal, tothom sabia que no faltava res, tot hi era preparat.

-2- Nadal a Vila-real

A la posta del sol de la nit de Nadal, les colles de xiquets i xiquetes amanien el saquet, les xinxarres i les simbombes (si en tenien!) i anaven de casa en casa cantant les albades de la nit de Nadal.

La família ja era reunida i les dones preparaven el sopar d'aquella nit, que consistia en carn de borreguet torrada a les brases del foc que s'havia encés amb temps i amb el qual s'omplien els brasers per a escalfar-se, on no hi havia la llar; a la carn s'afegia l'allioli ben lligat i, per a acompanyar, una mena d'amanida d'escarola només, amb sal, oli i llima, tot dins del pa de segó del dia; com a postres hi havia castanyes torrades, aprofitant la llar encesa i les brases, nous i avellanes i els dolços de Nadal, mandarines del poble i alguna altra fruita més. Si sobrava carn, a l'endemà hi hauria bon esmorzar!

La colla de xiquets cantava a la porta de casa la melodia típica d'aquestes albades, senzilla, repetitiva i potser sencera i acompanyada, amb lletretes curtes, vives, de les quals han quedat simplement unes poques mostres, fetes per la veu del poble anònim, i la bona gent eixia a sentir-los:

" En el portal de Betlem
es crien rates penades,
sant Josep que les va vore
les va acaçar a canyades".

Algunes eren lletretes que no tenien res a veure amb la festa, però que li anaven bé a la cançó i l'auditori les esperava:

"Esta nit a la llumeta
m'he encontrat una pesseta,
no sabia de qui era,
del nuvi de Tereseta.
Les albades de la xurra
són molt fàcils de cantar,
al ratllat que la buscava
carabassa li ha donat".

D'altres feien com els vells romanços i contaven algun fet que havia succeït, potser ningú sabrà quan, potser perquè era inventat, però si no es cantava, faltava alguna substància:

"Esta nit fa bona nit
i demà farà bon sol,
la crià del boticari
s'ha cagat en lo llençol".

D'altres es podien aplicar molt bé a qualsevol casa i així es feia:

"Senyor cura, senyor cura
tire-nos un pastisset
que és el dia de Nadal
i ha nascut el Jesuset".

Totes s'acompanyaven amb la xinxarra i la simbomba, amb el seu so característic i per a donar pas a la següent lletreta. Pareix mentida, però entre les poques que ens han quedat, només hi ha dues que parlen del fet de Nadal: "*En el portal de Betlem/ es crien rates penades/ sant Josep que les va vore/ les va acaçar a canyades!*" i "*Senyor cura, senyor cura / tire-nos un pastisset / que és el dia de Nadal / i ha nascut el Jesuset*". Segurament n'hi hauria més, però s'han perdut, com fins i tot aquestes, si Déu no ho remeia, es perdran!

Hi havia dues maneres d'acomiadar-se d'aquella casa. Si havien estat generosos, es tiraven diners i altres coses al saquet. El comiat era bo, tant que fins i tot es feia en castellà:

"Esta casa es muy alta
y tiene muchos balcones,
el hombre que la habrá hecho
tendrá muchos corazones"

Però si no els donaven res o alguna cosa raquítica, la fúria de la colla es llançava contra l'amo de casa i li cantava, en un bilingüe enfadat:

"La despedida os doy
en un cabàs de palletes:
al primer amo de casa
que li agarren caguetes!"

A la fi, quan ja havien cantat per uns quants carrers, en casa d'un d'ells contaven el que havien recollit i s'ho repartien com a bons germans; era una estreneta per al Nadal. I cadascú se n'anava a sa casa a sopar carn amb allioli per a preparar-se per a la missa del gall.

Els qui podien anaven als matines de la nit de Nadal i ho feia una gentada; les bafarades d'allioli se sentien per tota l'església i tal com n'entraven de tardans, anava augmentant aquella oloreta que no molestava. Ja hem contat més amunt la litúrgia de la missa del gall i l'adoració de l'infant. Aquesta adoració es feia la nit de Nadal i després els tres dies assenyalats de les festes: Nadal, Cap d'Any i Reis, i la gent s'aglomerava per anar a besar els peuets del Jesuset i cantar nadales, que eren en castellà, fins que va arribar *La nit de Nadal* de Mn. Cinto Verdaguer, en temps de Mn. Josep Jerez, un bon músic, l'últim cabiscol i mestre de capella de l'Arxiprestal.

El dia de Nadal, Vila-real s'alçava del llit tard, ja que havia vetllat. Els capellans celebraven les misses de pressa i amb poca gent i no hi havia missa cantada o major. La família es reunia per al dinar de Nadal a la casa dels pares, on les dones no acabaven mai la feina de preparar-ho tot. I el dinar de Nadal era esplèndid; hem de tenir en compte que aleshores no es tenia a l'abast tot allò que ara es dóna com a ordinari: la paella amb pilotes i molta carn de conill, de pollastre, de titot, d'ànec, fruita del temps i aquella que s'havia guardat en el més amunt per a aquest dia, pomes, peres i el meló de Nadal, que s'havia conservat lligat amb unes cordes al trespol de la falsa; les llesquetes en llet, els dolços i les fruites seques acabaven d'omplir el dinar de Nadal. Però, quan cadascú era al seu lloc entorn de la taula, el pare de família beneïa el menjar i sempre resava un parenostre i un avemaria pels difunts de la família, i tots ho feien amb ell en un moment de record d'aquells que feia poc o molt encara hi eren en el dinar de Nadal!

El segon dia de Nadal, o dia de sant Esteve, és festa a Vila-real. I era festa gran. Aquest era el dia en què la gent es mudava amb el millor vestit per a eixir de casa i anar a missa, una missa major, com calia al Nadal. El primer dia no s'havia fet, per a respectar la missa del gall, i ara per a sant Esteve se celebrava amb tota l'esplendor, ornaments rojos, orgue, cants!

Després venien els Innocents i cadascú en feia de les seues. A l'església Major, les dones solien posar paper de plata dins les campanetes i quan l'escolà les tocava no eixia el so! D'altres innocentades no serien tan innocents. Però el dia en què es feia de veres la innocentada als xiquets era l'últim dia de l'any, allà cap a boqueta nit; se'ls deia que anaren corrents a la plaça Major, perquè hi havia un home que tenia tants nassos com dies tenia aquell any. La plaça era el lloc on es reunien els homes per a llogar-se, a la prega, i en aquelles hores estava que no en cabien més i allà et veies els xiquets corrent entre els grups de majors i mirant per tot arreu a veure si podien descobrir *"l'home de tants nassos!"*, fins que el sabut de torn descobria la innocentada: *"Clar, només queda un dia!"*.

Hi solia haver, i eren esperades, les representacions del pessebre, en sarsuela, amb les seues parts parlades i unes altres cantades; el més famós i que havia assolit com una mena de privilegi, era una obreta del pare Fèlix; aquesta es va repetir molts anys i la representació es notava com una necessitat, que es donava els festius del temps de Nadal; tant va calar en la vida vila-realenca que a alguns actors se'ls coneixia, i se'ls va quedar com a nom, aquell del personatge que representaven al pessebre del pare Fèlix, per exemple el recordat Gedeón i Tamar, que encara és entre nosaltres. Hi havia d'altres autors, com Mn. Josep Maria Torres, que la representaren la Congregació de la Puríssima; se solien donar al públic en Els XIII, els Franciscans, el Patronat i els Lluïsos. S'haurà perdut aquesta tradició?

I a la fi, l'espera del Reis d'Orient. La nit de Reis era una nit llarga. Potser al xiquet o a la xiqueta li deixaven els regals a l'endemà, al balcó, el Rei a llom de la seua haca, esperant que cantara:

"Tirorí, tirorí,
Senyor Rei estic ací,
palla i garrofes
tot pel seu rossí,
casques i avellanes
tot per a mi!"

font

Repartiment de joguets. Matí del 6 de gener de 1954.

font

i tremolant vera com el Rei li donava el paquet o la bicicleta que tant desitjava; o potser que aquesta mateixa nit, els Reis havien entrat en sa casa, no se sap per on, per a deixar-li els regals en la finestra o en el balcó; la qüestió és que havien de preparar-li la palla i les garrofes per al seu rossí. Després, a jugar amb aquelles poques joguines que feien la felicitat d'uns infants avesats a poques coses i aquestes, les precises.

6. QUI HA MATAT EL NADAL?

"Navidad, Navidad, Puta Navidad", monòlegs absurds, en Café Tertúlia… Campanyes en contra del Nadal en pasquins apegats a les parets amb una ideologia anticlerical, unint els interessos econòmics del comerç, de la banca, del poder amb l'Església que no té res a veure… La publicitat que envolta aquest fet de Nadal i que no té tampoc res a veure amb la realitat religiosa del fet cristià… I tantes més coses…Tradicions importades d'altres llocs que volen imposar a les nostres, per més que no hi ha ni punt de comparació i només són producte del capital i del consumisme…

Qui ha matat el Nadal? No l'han mort encara, perquè encara viu la tradició. Mentre hi haja tradició, hi haurà Nadal, aquest Nadal del meu poble Vila-real i de cada família de Vila-real, que hem volgut recordar.

Potser, de segur, que m'he deixat moltes coses, sense voler, si, molts fets de l'antiga tradició vila-realenca, i així va perdent-se el sentit de la nostra idiosincràsia. Entre tots hem de fer que no es perda i encara que ens pareguen d'altre temps, pensem que són part del nostre ser de Vila-real!

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

(De la tradició viva i oral de Vila-real, arreplegada per l'autor i encara viscuda; de *Villarreal Siglo XX*, I, de Mn. Manuel Juan Nebot, any 1985, p. 181 i seg.; de *Datos para la Historia de Villarreal*, II, 68, 77, 131, 134, de José Mª Doñate, 1973; de *La Cançó Popular en la primera meitat del segle XX a Vila-real*, d'Enric Gimeno Estornell i Dolores Gimeno Vidal, Premi d'Assaig Ciutat de Vila-real, 1997)

font

6

Òscar Pérez Silvestre

EL CRIST DE L'HOSPITAL

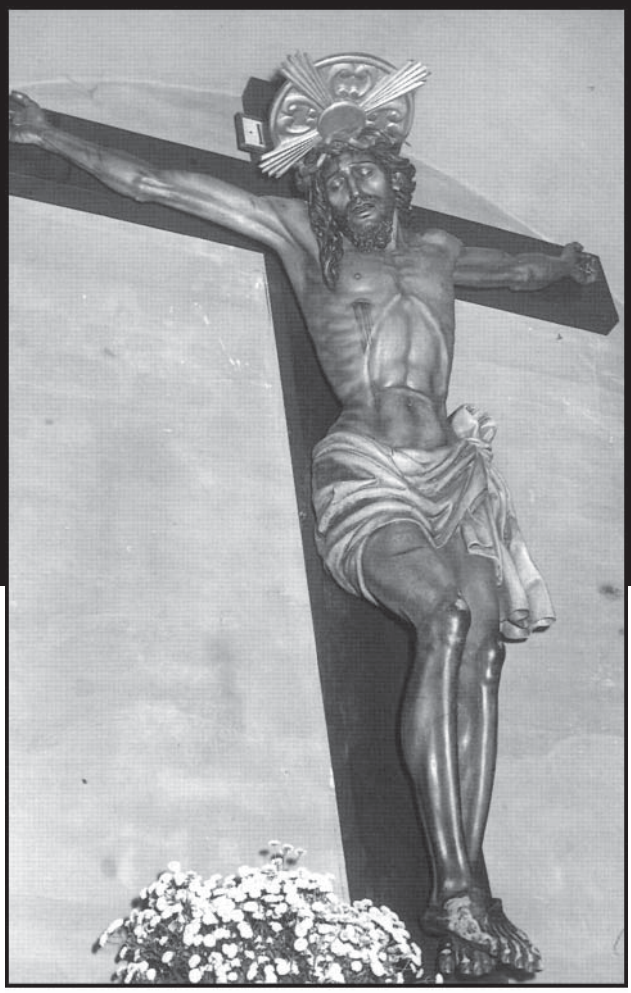

Crist, de l'Hospital, imatge de l'any 1940.

CAIXA RURAL VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA

facsa
Aguas Potables
Sociedad de Fomento Agrícola Castellonense, S.A.

QUI EREN ELS AUTORS DE *LES CINC LLAGUES DEL CRIST DE L'HOSPITAL*?

Fa un any i mig, aproximadament, la providència va voler que coneguera Mn. Jesús Vilar. Jo havia començat el 1994 a investigar i a publicar sobre la vida i l'obra del benassalenc Joaquim Garcia Girona (1867-1928), i l'any 2000 presentàvem l'edició actualitzada del magnífic poema èpic *Seidia*, un autèntic i gens exagerat "Canigó valencià". El treball de recerca, amb bons resultats, havia estat molt intens, i quan semblava que les vies ja estaven prou explotades, aquell desconegut fins aleshores em diu que a Vila-real hi havia una lletra de Garcia Girona dedicada a les nafres de Crist i musicada per un capellà del poble, Mn. Vicent Avellana Guinot. Ell mateix me la va facilitar, i vaig poder comprovar que el personal de l'Arxiu Municipal també coneixia la partitura.

Paral·lelament al meu interés per Joaquim Garcia Girona, també vaig entrar en contacte amb la història del nacionalisme agrarista dels anys 20, que em va descobrir, d'una banda, alguns personatges vila-realencs que es van vincular a aquell moviment de dignificació política i cultural[1] i, de l'altra, l'Església més compromesa en la recuperació nacional dels valencians en aquelles primeres dècades del segle XX, parcel·la aleshores per explorar. Allò m'ajudà a bastir la hipòtesi sobre l'existència de diverses generacions de capellans intel·lectuals (o erudits) sensibles al fet nacional, entre els quals hi havia una part del clergat i de laics nascuts a Vila-real, com ara el canonge Manuel Rius, Mn. Pasqual Bono Boix, Mn. Pasqual Nácher o Mn. Enric Asensio, o d'altres relacionats amb la ciutat (Mn. Eloi Ferrer o Joan Manuel Borràs Jarque, per exemple). Tot plegat em posà en el camí dels capellans màrtirs durant la guerra, no per un interés de bell principi, sinó com una dada més en el devenir i trist final d'alguns d'aquells capellans admirables també pel seu compromís cultural, social i pastoral en el difícil primer terç del segle XX.

Així és com arribe a escriure ara aquestes pàgines. D'una banda, amb el propòsit d'arredonir l'obra completa de Garcia Girona; de l'altra, amb la voluntat de tractar de dibuixar la relació humana entre els autors de *Les cinc llagues venerades en el Santíssim Crist de l'Hospital de la ciutat de Vila-real* i, de retruc, apuntar el context social, religiós, cultural i lingüístic que fa possible que aquesta composició siga en valencià i que provinga d'un poeta prestigiós.

A més de tot això, també tinc la intenció de situar breument l'origen i el sentit de la devoció a les nafres (o plagues) de Crist, amb esment de la vitalitat que ha pogut tenir al llarg dels últims segles, des del punt de vista del valor que l'Església ha atribuït en diversos moments a aquesta devota pràctica i prenent en consideració algunes creacions artístiques –literàries i musicals, bàsicament– que ens han perviscut, com a signe d'una tradició de la qual Vila-real participava.

1. Qui era Joaquim Garcia Girona?

Joaquim Garcia Girona va nàixer a Benassal (Alt Maestrat) el 1867 i ingressà el 1879 al Col·legi de Vocacions de Sant Josep de Tortosa, fundat pel beat Manuel Domingo i Sol. Continuà els estudis religiosos al seminari de Tortosa i s'hi llicencià en Filosofia i

Lletres. Pel desembre de 1892 va ser ordenat prevere, i l'agost de 1893 pronunciava els primers vots en la Germandat de Sacerdots Operaris Diocesans, institució creada per mossén Sol i declarada oficial des de 1884, encarregada de redreçar els estudis religiosos i de posar-los al nivell científic i literari que els nous temps demanaven.

La importància que adquiria la germandat en el regiment de seminaris arreu de les diòcesis espanyoles i la confiança que despertava en els prelats pel que fa a la preparació que infonien als joves seminaristes fou determinant per a la seua vida i per als càrrecs que ocuparia en els anys següents. Mn. Garcia Girona va regir el de Saragossa entre 1903-1919, el de Còrdova (1919-1926), el d'Oriola (1926-1927) i en els últims anys de vida va ser director espiritual del de Baeza (1927-1928).[2]

Els seus anys de formació a Tortosa són especialment interessants, tant pels contactes humans amb professors i altres erudits de primera línia com per la varietat d'activitats que hi realitza. Així, va ser col·laborador i director de dues revistes: *El Congregante* (de la Congregació de Sant Lluís) i *Correo Interior Josefino* (director del 1900 al 1903, quan és nomenat rector del seminari de Saragossa). A més a més, durant uns anys també es fa càrrec d'una dependència anomenada *el Gimnàs*, que té la finalitat d'oferir activitats educatives al jovent, i en el qual Mn. Garcia Girona exercita la creació artística i en concret prepara i anima els actes literaris.

Joaquim Garcia Girona forma part del grup que en altres treballs he anomenat *escola de capellans intel·lectuals*,[3] formats a les dependències tortosines entre les últimes dècades del XIX i les primeres del XX. En la majoria dels casos es tracta dels deixebles més brillants de la millor florida de professors del seminari, influïts també pels escriptors locals de més prestigi, entre els quals cal esmentar el canonge Ramon O'Callaghan i Forcadell (Ulldecona 1834-1911), l'arxiver Enric Bayerri (1882-1958), Ramon Vergés Paulí (1874-1938) i el polifacètic i interessant Francesc Mestre i Noé (1860-1940). A més, cal tenir en compte els influxos entre els condeixebles, com ara Mn. Joan Baptista Manyà i Alcoverro (Gandesa 1884-1976), Mn. Tomàs Bellpuig i Joy (Barcelona 1876-1936), Mn. Josep Matamoros Sancho (Alcanar 1866-1937) o Mn. Manuel Betí Bonfill (Sant Mateu 1864-1926).

Els seus inicis literaris són en castellà, amb nombrosos articles periodístics, poemes i obres teatrals. Mn. Garcia Girona, amb inclinacions i aptituds literàries des de ben jove, descobrí al seminari de Tortosa i en aquell cercle d'amistats la seua llengua materna com a instrument vàlid per a fer literatura, i allà conegué l'obra poètica d'un gran admirat seu, Mn. Jacint Verdaguer. Aquell ambient en efervescència s'animaria encara més gràcies a l'entusiasme sembrat per la "Lletra de Convit" que Mn. Alcover féu circular el 1901 per tal de captar adeptes a l'obra del *Diccionari* i per les visites que portà a terme en les seues excursions filològiques. De fet, Garcia Girona ja s'havia iniciat en la labor de recollida de mots abans de 1901, i quan coneix el canonge manacorí s'hi lliura per complet. No és estrany que el mateix Mn. Alcover el qualifique entre els "col·laboradors qui tenen poca son" per la seua tasca activíssima en favor de la recol·lecció d'expressions i veus arcaiques i dialectals. Una altra activitat destacable són les visites a partir de 1914 a l'Institut d'Estudis Catalans, del qual es fa col·laborador i respon els *qüestionaris verds* que servirien posteriorment per a l'elaboració del *Tresor de la Llengua Catalana*, recull dialectològic dirigit per Mn. Griera (1935-1947).

Aquests fets ens el caracteritzen com una persona que, tot i estar lluny de casa i en territoris no valencianoparlants entre els anys 1903 i 1928 –justament el temps de maduresa i de major creativitat–, viu la passió de la llengua amb la convicció ferma de conrear-la seriosament i d'aportar el màxim al renaixement literari de la seua llengua catalana materna. Només així s'entén que a partir de 1902 prenga la decisió de fer obra literària en valencià, començant per la poesia local i religiosa, les belles traduccions d'Horaci, el riquíssim recull de lèxic per a la calaixera de Mn. Alcover (publicat, en part, en el *Vocabulari del Maestrat*, 1922), les col·laboracions en el *Boletín* de la Societat Castellonenca de Cultura, o la seua obra màxima: el poema èpic *Seidia* (1920). L'encarnació en l'ambient, el descobriment de les necessitats del seu poble i de la seua gent, i la modesta aportació que hi podia fer, l'inviten a endinsar-se per senderes intel·lectuals diferents, però ben complementàries.

Pel que toca a la seua poesia religiosa, sabem que en algunes ocasions presentava els poemes a algun certamen, com ara els jocs florals de Morella, celebrats en honor de la Mare de Déu de Vallivana amb motiu de les festes sexennals.[4] La majoria, però, podem suposar que són d'encàrrec, ja que són textos devocionals com ara gojos o la nostra *Les cinc llagues...*

2. I qui era Mn. Vicent Avellana Guinot?

Aquest prevere natural de Vila-real va nàixer el 6 de febrer de 1899 i es formà també al seminari de Tortosa. A falta de dades més exactes, sabem que el 22 de juny de 1924 va ser ordenat sacerdot, i com a membre de la Germandat d'Operaris Diocesans regeix els seminaris d'Oriola, Lleó i Almeria, el Col·legi de Sant Josep de València, el seminari metropolità de Saragossa i la parròquia de Santa Caterina de València, on va morir el 6 de desembre de 1951.

Fins ací trobem ja algunes similituds amb la biografia de Mn. Joaquim Garcia Girona (lloc de formació, ingrés en els operaris, càrrecs en seminaris semblants...). Mn. Vicent Avellana, d'una generació posterior a la de Garcia Girona, degué formar-se en aquell ambient que descrivia més amunt, que despertà en ell les inquietuds musicals si atenem la llarga llista de composicions corals que en conserva la família:[5]

1. *Viene ya mi dulce amor.*
2. *Buscando nuestras almas*, per a orgue i coral.
3. *Christus vincit*, a quatre veus mixtes i uníson.
4. *A la nanita*, a una veu.
5. *Ave Maria*, a tres veus iguals.
6. *Adiós del cielo encanto*, a una veu.
7. *¡Oh Virgen, mi dulce amor!*
8. *Salve Regina.*
9. *El trece de Mayo*, a una veu i veus mixtes.
10. *Santa, santa, santa*, a tres veus iguals.
11. *Santa María*, a quatre veus mixtes.
12. *Oh quam pulchra est*, a tres veus iguals.

13. Un himno cantemos, a uníson i cinc veus mixtes.
14. Conserva, Señor.
15. Cantemos, feligreses.
16. Gaudeamus, a quatre veus mixtes i orgue.
17. Trisagio a la Santísima Trinidad, a quatre veus greus, cor popular i orgue.
18. Trisagio mariano, a tres veus iguals i orgue.
19. Misterios dolorosos, a tres veus mixtes i orgue.
20. Letanías lauretanas, a quatre veus mixtes.
21. Ave, ave María, a una veu i orgue.
22. Himno del Papa Rey, a una veu i quatre veus mixtes i orgue.
23. Despedida a la Santísima Virgen, a una i quatre veus mixtes i orgue.
24. Venid al Sagrario, motet.

A més d'aquestes peces, féu els arranjaments corals de *La Sagrada Família*, idil·li místic per a cor de veus mixtes, amb lletra Mn. Jacint Verdaguer i música de Felip Pedrell, datats a Vila-real el 18 de setembre de 1921, quan encara era seminarista. Heus ací un altre punt de contacte amb el seu *partenaire*: la coneixença i admiració de l'obra poètica de Verdaguer, un autèntic referent per a alguns renaixentistes valencians, la influència del qual es deixa sentir fins a ben entrat el segle XX, segons mostrava en l'estudi preliminar al *Seidia*.

3. Gènesi i evolució de la devoció a les nafres de Jesucrist

Com és evident, aquesta pràctica forma part del sistema celebratiu del temps orientat a la Pasqua (cicle de la quaresma, de la passió, mort i resurrecció de Jesucrist), moment central de la fe cristiana, que ha originat un rosari inesgotable de símbols i recordatoris al llarg de la història. Pensem, per exemple, en la construcció de calvaris i ermites, les nombroses festes dedicades al Crist, la rica i variada imatgeria dels temples, la devoció a la Vera Creu, el sermó de les set paraules, etc., per esmentar-ne de diferents.

El tema dels textos d'aquesta devoció és estàtic, bàsicament contemplatiu, com si invitara el fidel a fer un *iter* en què les diverses plagues distribuïdes per tot el cos del Crist són les estacions d'un viacrucis. Al seu torn, es pot centrar en les cinc o en les set nafres: en la modalitat de les cinc nafres es contemplen les dues mans, els dos peus i el costat; quan es tracta de les set, l'ordre sol ser el següent: els peus, els genolls, les mans, el costat, el pit, el cor i la cara. Però, d'on procedeix?

D'acord amb l'opinió de Francesc Rozalén Igual, "cal tindre present la primitiva vocació passionista de l'orde franciscà, [...] que des del segle XIII eren els guardians dels Sants Llocs de Terra Santa". I continua dient:

> "Els franciscans [...] es caracteritzaren de manera especial per tributar un fervorós culte a la Passió dolorida de Jesucrist, encara que aquesta pràctica era comuna a tots els ordes mendicants. He de recordar, per exemple, la intensa identificació de sant Francesc amb la Passió de Crist.

> Un dels passatges més populars de la vida de sant Francesc és el que fa referència a l'estigmatització, quan el frare patí en el propi cos el dolor que Jesucrist sentí en la crucifixió. (...) La devoció popular a les cinc llagues també fou difosa pels franciscans des del segle XIII amb el recolzament de diversos pontífexs que li dedicaren un dia en el calendari perquè l'Església celebrara aquesta devoció".[6]

Les bases de la devoció, però, em sembla que són anteriors, possiblement dels segles XI-XII, que és quan apareixen algunes referències i textos que en parlen. De fet, hom sol atribuir a sant Bernat de Claravall (1090-1153), reformador i consolidador de l'orde del Cister, l'autoria de la *Rhythmica oratio ad unum quodlibet membrorum Christi patientis et a cruce pendentis*, text que va servir de base uns segles més tard –juntament amb la *Vulgata*– perquè Dietrich Buxtehude componguera en ple barroc alemany el cicle de cantates *Membra Jesu Nostri* (1680), una composició que havia de servir de meditació per al creient davant les set nafres del Crist crucificat.[7]

Per tant, sembla que naix com a devoció individual de caràcter místic en l'orde monacal cistercenc i és practicada per ànimes escollides lliurades a la contemplació. Amb el temps, l'orde franciscà la recolliria i la propagaria a bastament per motiu de la seua missió evangelitzadora.

Un exemple clar d'aquesta expansió que comentem es pot registrar en altres tipus de textos que reflecteixen les mentalitats. Són els testaments, com a mostra de les darreres voluntats, i en concret el de Guillem Benet, veí de les Coves de Vinromà, redactat el 1519:

> "Item, vull e man que aprés de fetes les coses dessús dites per los preveres de dita sglésia, e en la dita sglésia, me sien dites e celebrades per ànima mia dotze misses, çò és, **cinch misses a honor e reverència de les Cinch Plagues del Nostre Senyor Déu Jhiesuscrist, les qualls prengué en l'arbre de la Vera Creu per los peccadós a remetre**; set misses a honor e reverència dels Set Goigs de la gloriosíssima e castíssima Verge Maria Mare de Déu, per les quals vull e man que per los dits meus marmessors sia pagada la caritat acostumada".[8]

La nostra literatura conserva també algunes composicions poètiques, com ara la del mallorquí Jaume d'Olesa i Sanglada publicada el 1515 a València sobre el mateix tema.[9] Com a tast, llegiu-ne aquesta primera estrofa:

> Ab pensa inflamada, o Jesús benigne,
> adorant contemple, ab gran esperança,
> les plagues cinc vostres que els tres claus i llança
> als peus vos han fetes mans i costat digne;
> les quals jo adore, com a sol bé nostre,
> que ab elles se guanya la Ciutat superna,
> car lo qui desitja la glòria eterna
> entra per la porta del sant costat vostre[...]

Encara hem pogut rastrejar la presència de les nafres en precs populars de transmissió oral. Es tracta d'oracions utilitàries en què el devot s'encomana, o bé demana una bona mort, o fins i tot prega que es guarisca un enfit, una hèrnia o un dolor d'ossos; en altres casos que també tenim registrats, la persona creient fa un recordatori i la lloança del lliurament total de Jesucrist per redimir el gènere humà.[10] Actualment, i com a gest potestatiu inclòs en el "Ritu de la Llum" de la vigília pasqual, el celebrant pot clavar en forma de creu al ciri pasqual cinc grans d'encens, recordatori simbòlic de les cinc nafres, mentre diu: "Per les seues llagues glorioses ens guarde i ens conserve Crist el Senyor. Amén".[11]

Sense massa més dades concretes, llevat de l'aparició nombrosa i ben coneguda de confraries penitencials al llarg dels segles XV, XVI i XVII i de la construcció de capelles i ermites dedicades a imatges i aspectes passionistes (el Crist crucificat, l'Ecce Homo, el Crist jacent, la Puríssima Sang, les advocacions marianes de passió, etc.) arribem a l'impuls que molts papes del segle XIX imprimeixen a aquesta devoció per mitjà de la concessió d'indulgències. Per exemple, Lleó XII en va concedir el 1823 a qui resara devotament la "Corona de les cinc nafres", i Pius IX (pontífex entre 1846-1878) les va fer extensives a altres devocions i va donar l'aprovació a les "15 oracions diàries per les Santíssimes Nafres de Nostre Senyor". En el segle XX, el 16 de gener de 1924, el papa Pius XI enriquia amb 300 dies d'indulgència les invocacions a les cinc plagues resades per la germana Maria Marta Chambon, finida el 1907 al monestir de la Visitació de Santa Maria de Chambery.

Ignore en quin moment arriba aquesta devoció passional a Vila-real i quan comença a ser-hi practicada, encara que sospite que la vila degué participar de l'entusiasme devot del segle XIX, que perduraria fins al primer terç del XX. La devoció envers el Crist de l'Hospital és ben antiga, com testimonia la narració jaumina que la gent del poble encara refereix. Una altra cosa ben diferent és l'origen de la imatge que s'ha venerat en cada moment.[12] Clar i ras: la imatge tan sols és un suport, un mitjà material perible que serveix per a l'expressió del relligament constant i perdurable d'un grup humà amb la divinitat. Si ho entenem així, salvem el fals conflicte entre ciència, religiositat oficial i religiositat popular. O dit d'una altra manera: les diverses imatges del Crist de l'Hospital que hagen pogut existir en tots aquests segles no han fet altra cosa sinó continuar una devoció que la tradició remunta a l'època fundacional. Trobe que no és gens agosarat afirmar que les llegendes traslladen fets del passat als moments actuals d'un poble, i, per tant, tenen una part d'autenticitat històrica i una altra d'informació inestable i variable que

Estampa de la nevada de 1946 amb el pont del Barranquet i al fons el convent de les Dominiques.

font

s'acomoda a cada *tempus* d'aquell poble; això sí, ha de continuar sent considerada versemblant per continuar sent admesa.

Una altra dada històrica més és que el Crist de l'Hospital no fou el titular de l'església que actualment té dedicada fins a l'any 1732, encara que trenta anys abans, el 1702, el Consell de la vila haguera acordat que calia dedicar-li un temple. A partir d'aquest moment, les reformes arquitectòniques s'han succeït (1893, 1897, 1908, 1935, 1960), senyal de l'interés per conservar una devoció popular ben arrelada.[13]

4. El text de *Les cinc llagues...*: ús i estructura

Ja hem dit breument qui són els autors de la lletra i de la música d'aquesta composició. L'edició que ens ha perviscut data de l'any 1933 i està inclosa en les pàgines 50-55 de la *Novena al Santo Cristo del Hospital de Villarreal*, publicada a Tortosa aquell any sense cap altra indicació.[14]

Tot i que cal tenir en compte la data de la publicació i de la possible estrena amb motiu de la celebració de l'Any Sant de la Redempció (1933), sabem que la lletra és necessàriament anterior perquè Mn. Joaquim Garcia Girona va morir al seminari de Baeza (Jaén) el 13 de desembre de 1928. Pel que fa a Mn. Vicent Avellana, ordenat el 1924 i amb obra musical almenys des de 1921 (tenia només 22 anys!), era germà del beneficiat de l'església del Crist de l'Hospital, mossén Josep Avellana Guinot (1894-1936), així que és comprensible que aquest li demanara una composició musical per a una lletra creada abans de 1928, o bé que tot plegat acabara sent un encàrrec de feia temps que s'estrenaria, segons sembla, el 1933.

L'encreuament de diverses dades em fan pensar que cal datar la lletra entre els anys 1921-1928, època de més relleu literari del prevere benassalenc, que van des de la publicació del *Seidia* (1920) als últims anys de ministeri. A més, sabem que Mn. Josep Avellana va obtenir el benefici de l'Hospital l'octubre de 1921, el mateix any de la seua ordenació, on atenia els malalts i els ancians i impartia també la catequesi. Pel que toca a la data de l'estrena, no ha estat possible trobar cap referència més concreta en la premsa diària de Castelló ni tampoc en les publicacions religioses exclusives de Vila-real. És un fet constatable que, durant la II República, la premsa no va ressenyar en excés les celebracions religioses.[15] Simplement he trobat alguna nota que es fa ressò de la invitació del papa Pius XI a commemorar en aquell any de 1933 el dinové centenari de la redempció, invitació de la qual participen els creients vila-realencs amb l'edició d'aquesta obreta de pietat.

La *Novena* conté els següents materials:

• Pàgina 3: *Nihil obstat* i *imprimatur*, donat a Tortosa el 3 de maig de 1933.
• Pàgina 4: estampa del Crist de l'Hospital.
• Pàgina 5: dedicatòria, datada l'abril de 1933 a Vila-real (en castellà).
• Pàgines 6-45: text de la novena al Crist, amb el res de "Las cinco llagas de nuestro Señor Jesucristo" (en castellà).
• Pàgines 47-50: text dels gojos antics del Santíssim Crist de l'Hospital, retocats per Joan Manuel Borràs Jarque (en castellà).

• Pàgines 50-51: text de "Les cinc llagues...", compost per Joaquim Garcia Girona (en valencià).

• Pàgines 52-55: partitura de "Les cinc llagues...", composició de Mn. Vicent Avellana a una, dos i tres veus iguals i cor popular, amb la lletra incorporada (en valencià).

• Pàgina 56: text del "Rosario de las Santas Llagas" (en castellà).

Com podem veure en la relació anterior, la composició que ens interessa forma part d'un conjunt de textos i de pràctiques recollides en aquest volumet dedicat al Crist de l'Hospital, celebrades en diferents moments de l'any. És a dir, la imatge d'aquest Crist acumula diverses devocions distribuïdes en tres *tempus*: la quaresma i la Setmana Santa, el dia dedicat a les festes fundacionals i les festes del barri de l'Hospital.

Els qui coneguen un poc la història del calendari festiu de Vila-real durant l'últim segle, de segur que esperaran alguna matisació a les paraules anteriors. Efectivament, tocant a la festivitat instaurada pel l'Ajuntament al maig de 1901, cal dir que al principi es va fixar el dia de festa per al segon dia de la Pasqua de Pentecosta, segurament en commemoració de les primeres grans celebracions dedicades al Crist en construir-li la capella el 1732.[16] Des de fa molts anys, però, s'ha integrat en les festes de Sant Pasqual, en concret el diumenge posterior a la festa gran del sant. Les festes del barri de l'Hospital també han experimentat alguns canvis en el calendari: del mes de novembre van passar fa temps a la tercera setmana de setembre.

Pel que fa al cicle de quaresma-Setmana Santa, sabem que abans de la Guerra Civil es resaven "les cinc llagues" en castellà tots els dimecres de la quaresma, com a preparació de la Setmana Santa. Alguns testimonis m'han dit que en els anys 50, quan hi arribà Mn. Salvador Ballester, els dimecres de quaresma predicava el sermó de les set paraules, un altre aspecte passional d'origen cistercenc (segle XII) impulsat pel sant Robert Belarmino (1542-1621). A continuació de la prèdica es cantaven "les llagues" en castellà.

En les últimes dècades no es fa la novena ni es canten "les llagues" en cap llengua. Tan sols es canten els gojos al Crist de l'Hospital el dia de la festa del barri, escrits en castellà.[17]

Tornem al text que ens congrega ací. Per què s'escriu en valencià aquesta peça d'encàrrec que, paradoxalment, s'ha cantat tan poc? Joaquim Garcia Girona és autor de diversos textos devocionals en valencià, ja siguen gojos o poemes de certamen. Més amunt esmentava la seua estima profunda i sincera per la llengua i l'afany per conrear-la amb la intenció de rescatar-la de la prostració secular, però això només és una part de l'explicació que busquem. Hi ha, encara, un altre motiu que cal tenir en compte, i és el moviment reformista que alguns sectors més avançats de l'Església catòlica belga i francesa inicien a la fi del XIX.[18]

Les reformes tenen a veure amb la restauració del cant gregorià, de la litúrgia i de la catequesi, entesos com els mitjans que han d'ajudar els fidels a participar activament i integral en les celebracions. Aquestes tendències de popularització van ser oficialitzades

pel papa Pius X a partir del 1903 i arribaren a ca nostra gràcies al Primer Congrés Litúrgic de Montserrat de 1915. Les conclusions van ser assumides per tots els prelats de la província Tarraconense, de la qual formaven part fins a l'any 1960 totes les comarques castellonenques de parla valenciana. La renovació litúrgica començava per la restauració musical, aspecte al qual calia dotar d'un caràcter popular; a més, el coneixement i l'ús dels llibres oficials s'havia de fer en llengua vulgar.

Per tant, per manament papal, les llengües romàniques havien d'entrar sense tardança en aquelles parts de la litúrgia no reservades al llatí i havien de ser també la llengua vehicular de la catequesi. Per quin motiu? Perquè només en la llengua materna es pot expressar millor allò que ens relliga autènticament amb la divinitat. Així ho diu la introducció d'un catecisme valencià d'aquella mateixa època:

> "La llengua del Catecisme i de la oració és la llengua materna.
>
> El Catecisme és un compendi clar i senzill de les principals veritats de la fe católica, lo coneiximent de les quals és necessari a tots los cristians per a que pensen i obren, conforme ho volen Jesucrist i la seua santa Esglesia; i no hi ha cap dubte que'ls cristians no lletrats arribaran a coneixer ab major facilitat i perfecció eixes veritats, si llur ensenyança els la donen en llengua materna, perque la llengua, ab la qual han pronunciat les primeres paraules i que usen exclusivament en casi tots els actes de la vida, és la única que plenament entenen.
>
> Per aixó l'Esglesia de Deu, que fuig dels artificis i no mes busca'l profit espiritual dels feels cristians, en los seus concilis general i particulars sempre ha manat que la predicació i ensenyança del Catecisme siga feta en la llengua materna.
>
> En la oració elevem lo nostre enteniment i el nostre cor a Déu, i demés, si la oració és vocal li manifestem per mig de la paraula los nostres pensaments més interns i'ls nostres afectes més delicats; pos be, la llengua que manifesta ab tota espontaneitat eixos pensaments i afectes tan intims de la nostra ánima, no més pot ser la llengua que ab la llet havem mamada, perque a l'estar tant estretament lligada a les nostres facultats espirituals, únicament ella manifesta sense revoltes los interiors moviments de l'ánima".[19]

Aquest fragment, juntament amb les directrius papals i la personalitat de Garcia Girona, ens ajuda a entendre per què la lletra de les *Les cinc llagues venerades en el Santíssim Cristo de l'Hospital de la ciutat de Vila-real* fou pensada per a ser cantada en valencià. Des d'una posició de *normalitat*, podríem dir que es tractava d'una exigència del guió, però la política lingüística de reis i prelats i el pas del temps ja s'havien encarregat de relegar la llengua del poble als usos més domèstics. És un fet provat que molts dels gojos cantats en valencià des de temps immemorial van ser castellanitzats almenys des del segle XVII i que la Renaixença només hi va poder actuar amb limitacions. Garcia Girona podria haver-ho fet en castellà, però les va compondre en valencià, la llengua que, segons ell, era la millor per a pregar nosaltres.

Garcia Girona fa un text autènticament popular, per tal que el poble entenga fàcilment què està dient al seu Crist. No hi ha cap afany cultista –ben evident en altres composicions seues de més volada literària–, sinó una pura voluntat d'ajudar els creients a pregar cantant (recordeu la màxima de *qui bene cantat, bis orat*). Llegiu tot seguit el text de "Les cinc llagues..." i capireu això que dic:[20]

Les cinc llagues
venerades en el Santíssim Cristo de l'Hospital
de la ciutat de Vila-real

Primera llaga
Oh llaga de la mà dreta,
la mà que el món ha criat:
Flor d'Amor, sols ell l'ha feta,
que ell sols té en Déu potestat.

Tornada
Esta llaga en vós adore,
Sant Cristo de l'Hospital,
i per ella vos implore
mort bona i goig eternal.

Segona llaga
Oh llaga que el clau obria
en la sagrada mà esquerra:
per curar al qui patia!...
per corregir al qui erra!...

Esta llaga en vós adore...

Tercera llaga
Oh violeta boscana
damunt del peu dret nascuda:
preu de l'Amor que s'afana
buscant l'ovella perduda!...

Esta llaga en vós adore...

Quarta llaga
Oh llaga, rosa morada
al peu esquerre florida:
preu d'haver fet la jornada
de l'Evangeli de vida!...

Esta llaga en vós adore...

Quinta llaga
En eixe divinal pit,
no una llaga, un gran volcà
ha obert l'Amor infinit
a on cap lo gènero humà.

Esta llaga en vós adore...

La composició està escrita en versos heptasíl·labs, el metre d'art menor habitual de les composicions gogístiques valencianes, de tradició provençal, encara que no es tracta d'uns gojos, sinó d'un cant popular de contemplació espiritual. Les diverses estrofes

(o cobles) i la tornada que es reprén després de cada estrofa repeteixen el mateix esquema: són quartetes de rima consonant encadenada, és a dir, *abab*. Pel que fa al tipus de rima, és tota femenina en les cobles 2, 3 i 4, masculina en la 5, i mixta en l'estrofa 1 i en la tornada.

Els continguts cristològics se solen desenvolupar en els versos tercer i quart de cada estrofa. Els dos primers només fan d'introducció a cada nafra i ens situen en quina part de la pregària-cant estem. En general podem dir que les imatges i els missatges que apareixen en la segona part de cada cobla són ben coneguts pels fidels, i fins i tot recognoscibles per qui tinga una escassa cultura religiosa perquè connecten amb l'imaginari de la nostra cultura eminentment cristiana.

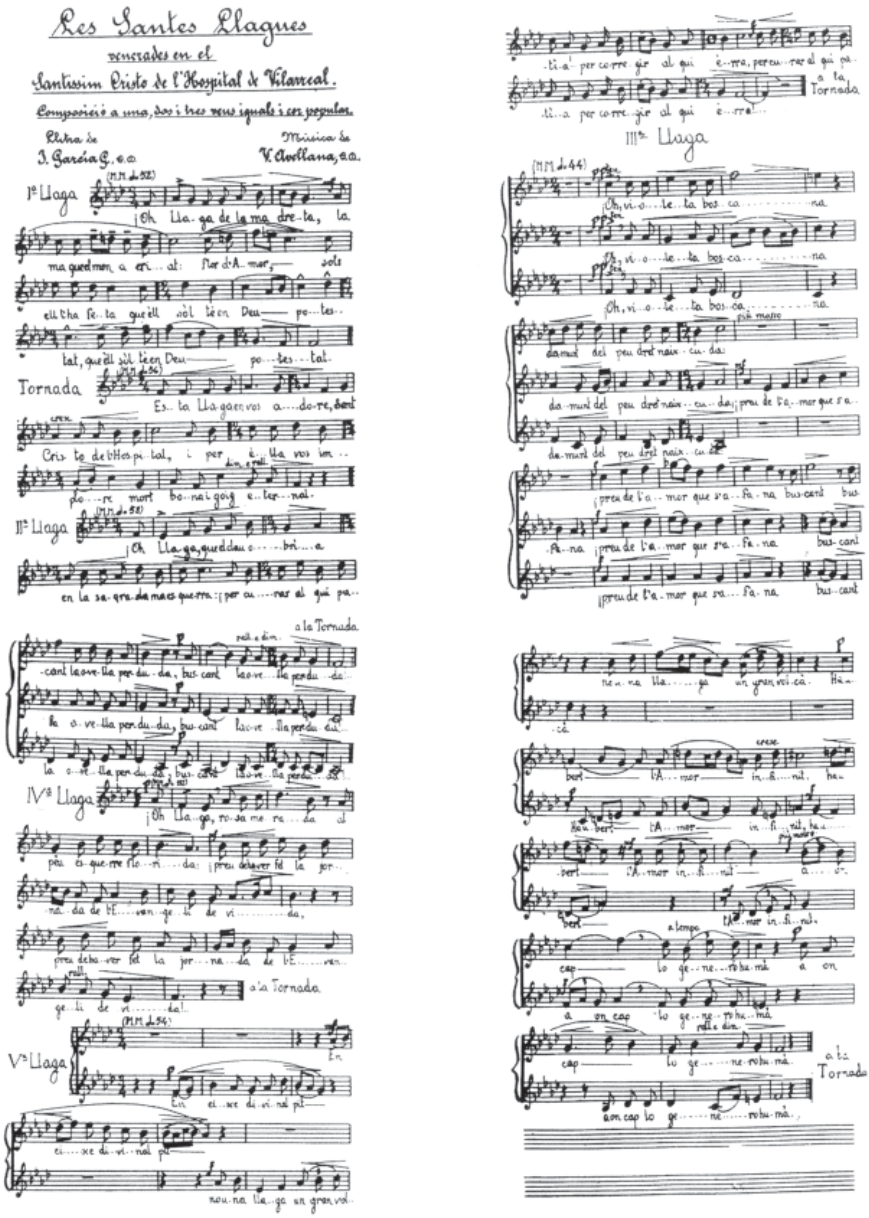

font

5. Una lliçó per al nostre present

Podríem pensar que la composició i publicació d'aquesta breu peça devocional va ser un fracàs per als seus autors i per al poble de Vila-real. De fet, es va fer pública en un moment no massa afortunat (la II República) i tres anys abans de la Guerra Civil que conduiria a la instauració del nacionalcatolicisme. Encara hi va haver altres condicions històriques i ambientals que van resultar negatives per a la pervivència d'aquest cant religiós en valencià: el recanvi i desaparició conseqüent de devocions, l'aixafadora pressió del castellà i, finalment, la creixent secularització de la societat. Tots aquests factors van deixar en l'oblit una obra interessant, que la mateixa desmemòria i el desinterés acabarien empolsegant encara més.

Mn. Garcia Girona

Per a mi, la composició dels mossens Garcia Girona i Avellana té el mèrit de reprendre la tradició secular de l'ús del valencià en tots els àmbits socials, a més de participar en la dignificació de la nostra llengua al si de l'Església en un moment de la història delicat per a una llengua minoritzada per un estat centralista. Crec que no fou un intent fallat, ni de bon tros. És més, crec que l'actitud d'aquells homes planteja un repte bàsic al Poble de Déu que ara camina al País Valencià: reconciliar-se amb el passat i identificar-se amb la seua llengua pròpia i viva, per tal d'evitar de ser éssers duals que pensen i parlen en valencià i que preguen en castellà. Si la pregària viscuda i autèntica naix del cor, no pot ser que la fabriquem en el cervell amb una llengua que encara percebem com a estranya, aliena. Crec, així mateix, que tant els ministres de l'Església com els seglars s'han de prendre seriosament això que s'anomena "inculturació de la fe", definida amb paraules del pare Arrupe com l'encarnació de la vida i del missatge cristià en una àrea cultural concreta, de tal manera que aquesta experiència no sols arribe a expressar-se amb els elements propis de la cultura en qüestió (llengua, costums...), sinó que es convertesca en el principi inspirador, normatiu i unificador que transforma i recrea aquesta mateixa cultura. És a dir, una fe expressada i viscuda en valencià perquè vivim i sentim en valencià.

Sovint sentim i diem que els valencians som com som, i que tot és millorable (també empitjorable, diu el savi). Cal desvetlar –continuar desvetlant encara per molt de

Mn. Avellana al seu despatx

temps– les consciències. Com es pot fer això? Una manera és la investigació (i la lectura!), amb la recuperació de totes aquelles persones que han dedicat el seu treball perquè els valencians i valencianes siguem més cultes i més autèntics i visquem identificats amb allò que ens defineix. En el racó fosc de les notes al peu de pàgina ja he deixat escrit que caldria recuperar i dignificar la figura de Mn. Vicent Avellana. És un repte, un nou repte que aquesta humil aportació vol deixar en les vostres mans.

Alaquàs i Eslida, abril de 2005

Òscar Pérez Silvestre

1 «Vila-real, centre de valencianisme agrarista». *Exágono* 443. Vila-real, 2000; p. 24-26.

2 Si voleu saber més coses sobre la vida i l'obra completa d'aquest capellà, podeu consultar el meu estudi preliminar a *Seidia* (ed. a cura de Ramon París i Òscar Pérez). Saó Edicions, 2000. També és molt recomanable la lectura del treball de Pere-Enric Barreda i Edo, "Mossén Joaquim Garcia i Girona, benassalenc il·lustre", dins *Benassal. Recull de textos*, vol. II. Ajuntament de Benassal, 1989; p. 645-649. Està ampliat i és consultable en línia en: <www.fortunecity.com/victorian/george/64/girona.htm>.

3 Òscar Pérez Silvestre: «La primera generació de capellans-erudits de la Castellonenca de Cultura», *Saó* 243. València, 2000; p. 22-25. Vegeu també «Mn. Manuel Betí Bonfill (1864-1926) i Mn. Joaquim Garcia Girona (1867-1928), dos maestratencs per la llengua", dins *Beceroles* 1. Alcanar, 2004; p. 85-109.

4 Sobre aquestes composicions podeu visitar el meu treball "Joaquim Garcia Girona (1867-1928), morellà adoptiu". *Papers dels Ports de Morella* 1. Morella, 2002; p. 101-114.

5 Dec la relació de composicions musicals a l'arxiver Vicent Gil, de l'Arxiu Municipal de Vila-real, a qui agraesc ben sinceramente la seua col·laboració. He de dir que hi ha ben poca bibliografia sobre la vida o l'obra de Vicent Avellana; no sol constar en els repertoris ni en les obres enciclopèdiques especialitzades de música, motiu pel qual crec que és el moment d'invitar els experts en música perquè en diguen la seua. Només he pogut localitzar alguna referència a Mn. Avellana en "L'Entrellat" de la revista *Cadafal* (setembre de 1999).

6 F. Rozalén Igual: "Els franciscans del convent de Llíria". *Llibre de les Festes en honor de la Puríssima*. Llíria, 1997.

7 Cadascuna de les parts de l'obra de Buxtehude sol estar introduïda per uns versicles literals extrets de la *Vulgata* (versió llatina de la Bíblia, realitzada per sant Jeroni), i tot seguit apareixen dues o tres estrofes copiades també literalment de l'obra *Rhythmica oratio*.

8 Transcripció de Josep-Antoni Domingo i Borràs (2001): "Les Coves en el temps de la Germania (1519-1522): les mentalitats (I)", dins *Butlletí de l'Associació Tossal Gros* 77, les Coves de Vinromà. El subratllat és nostre.

9 Composició de 44 versos inserida en l'obra de Jaume d'Olesa *Spill de bé viure i bé consellar*. València, Joan Jofre, 1515. Altres mostres literàries dels certàmens poètics valencians de caire religiós són les de Miquel Garcia i Andreu Pineda, reco-

llides per Antoni Ferrando en *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1983; p. 705 i 708, respectivament.

10 Per tal que el lector se'n faça una idea, amb l'expressió "prec popular de transmissió oral" em referesc a textos com aquest recollit el 1922 per Carles Salvador a Benassal (reproducció literal): "Pare nostre petit,/ Déu ha fet i Déu ha dit:/ -De qui és este camí?/ -De l'àngel sant Agostí,/ -De qui és esta guia?/ -De la Verge Santa Maria./ -Verge Maria, què feu,/ que vetlleu o que dormiu?/ -Ai, filla meua,/ ni vetllo ni dorc,/ que he ensomiat un ensomi/ que és veritat./ Aquells preciosos peus/ que estan clavats en la creu,/ aquells preciosos genolls/ que a rolls els eixie la sang;/ aquell preciós costat/ que a rolls li eixie la sang;/ aquelles precioses mans/ que estan enclavades en la creu;/ aquella preciosa boca/ que en fel i vinagre està beguda/ i aquell preciós cap/ que en coranta-cinc espines/ està coronat"; *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 1929, p. 149. Curiosament, aquesta pregària segueix si fa no fa l'esquema de les set nafres.

11 En castellà, diu el *Missal romà*: *"Por sus llagas santas y gloriosas, nos proteja y nos guarde Jesucristo nuestro Señor. Amén"*.

12 Crec que les afirmacions tan categòriques que Mn. Benet Traver deixa escrites en els seus estudis no han contribuït massa a l'esclariment no conflictiu de la qüestió. En *Historia de Villarreal* (Vila-real, 1909) i en l'opuscle *La paz de la Iglesia y la milagrosa imagen de Cristo crucificado del Rey D. Jaime el Conquistador* (Vila-real, 1913) assegura diverses vegades que la imatge tradicional desapareguda durant la Guerra Civil és la que portava Jaume I. Els especialistes en art, però, no la situen més enllà del segle XVI.

13 Per a la història d'aquest temple i de les celebracions amb motiu del Crist de l'Hospital, podeu consultar el treball de Joan Damià Bautista Garcia (1983): "L'església del Crist de l'Hospital. Alguns aspectes històrics i iconogràfics". *Cadafal* 9, Vila-real, el qual reprén moltes notes d'arxiu exhumades per Benet Traver per a la *Historia de Villarreal* i *La paz de la Iglesia...* Altres esments apareixen en: Esteban Carda Rius (1983): *Villarreal, a lo largo del siglo XX. Recorrido sentimental*. Vila-real, p. 39-40; i en Manuel Juan Nebot (1985): *Villarreal siglo XX. Anecdotario gráfico I*. Vila-real, p. 18-19, 67-69 i 107-109.

14 La impremta Llorens de Vila-real en va publicar fa uns anys una edició facsímil.

15 Així s'expressava el 1934 Mn. Ramon Ejarque, fill de Sorita, referint-se als canvis socials que comportà el triomf de les dretes a la darreria de 1933: *"(...) gracias a las elecciones celebradas con una aplastante victoria de las derechas sobre las hordas socialistas, han dado otro rumbo a la marcha de los acontecimientos públicos; y si no en toda España, al menos en muchas de sus provincias las procesiones y manifestaciones exteriores del culto católico, con grande alegría de los pueblos, han sido nuevamente permitidas por gobernantes que tienen formado mejor concepto de la libertad que los desdichadísimos del bienio de infausta memoria"*. *Historia de la Balma*, Tortosa, 1934; p. 258.

16 Això pareix deduir-se si fem cas del text de Mn. Benet Traver *La paz de la Iglesia*..., p. 18-19: *"concluida la Capilla del Santo Cristo, que resultó hermosa, fueron el Rdo. Clero e Iltre. villa al Santo Hospital el día 1.º de Junio de 1732 (primer día de pascua del Espíritu Santo) a las siete horas de la tarde, y se llevaron en procesión la Santa imagen a la Iglesia parroquial, colocándola a la derecha del altar mayor donde tenía preparado ya un rico dosel. En la mañana del día siguiente, se cantó con toda solemnidad la Misa mayor, ocupando la Sagrada Cátedra el Dr. D. Vicente Font. Por la tarde, después de cantar solemnes vísperas y pasear la Santa imagen por las principales calles de la población acompañada de muchas andas, estandartes, Rdo. Clero, Iltre. villa, comunidades religiosas I demás gente del pueblo, la depositaron en el altar de su nueva Capilla, entre vítores y aclamaciones del piadoso vecindario de Villarreal. El día 3, se celebró la fiesta en la misma Capilla del Santo Cristo, predicando Fr. Luis Goda, Vicario confesor de las monjas dominicas de esta villa"*.

17 Aquesta informació me l'ha facilitada la priora del convent de dominiques de Vila-real, sor María de la Encarnación.

18 Vegeu els llibres de Massot i Muntaner, J.: *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània*. PAM, Barcelona, 1973; i *L'Església catalana al segle XX*. Curial, Barcelona, 1975.

19 Nota preliminar a la *Breu instrucció de la doctrina cristiana*. Publicacions de la Protectora de l'Ensenyança Valenciana, Castelló, 1922; p. 5-6. Darrere d'aquesta publicació hi ha dos noms clau: Carles Salvador i el benassalenc Mn. Eloi Ferrer Cadroy (1894-1936). Hem mantingut l'ortografia prefabriana del text, del tot molt digna.

20 He emprat els criteris de transcripció més acceptats per als textos poètics. Només se n'ha regularitzat l'accentuació i el timbre vacil·lant d'alguna vocal.

PUBLICACIÓ PATROCINADA PER:

CAIXA RURAL VILA-REAL

Seriman, S.A.

BANCAIXA
fundació Caixa Castelló

PORCELANOSA®

Il·lm. Ajuntament
de Vila-real